

# έκθεση

minority  
rights  
group  
europe

## Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης: Ένας μακροχρόνιος αγώνας για δικαιώματα και αναγνώριση

Evelin Verhás





Μια γυναίκα κρατά ένα παιδί σε τελετή "Χάτιμ" κατά την οποία πραγματοποιείται πλήρης ανάγνωση του Κορανίου για μαθητές που ολοκληρώνουν με επιτυχία τα μαθήματα Κορανίου στη Δυτική Θράκη. Κατά τη διάρκεια των τελετών Χάτιμ, οι χωρικοί φορούν παραδοσιακά ρούχα και σερβίρεται πιλάφι στους επισκέπτες κυρίως από τα γειτονικά χωριά τις πόλεις Κομοτηνή (Gümülcine) και Ξάνθη (İskeçe).

### **Δuo λόγια για τη συγγραφέα**

Η Evelin Verhás είναι Υπεύθυνη Προγραμμάτων στο Tom Lantos Institute, οργάνωση μειονοτικών δικαιωμάτων που εδρεύει στη Βουδαπέστη της Ουγγαρίας. Εργάστηκε στη Διεθνή Ομάδα για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων (MRG) μεταξύ 2010-2016, υλοποιώντας προγράμματα υποστήριξης και στρατηγικής δικαστικής διεκδίκησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη, τη Νοτιοανατολική Ασία, την Ανατολική Αφρική, τη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική. Είναι κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα από τη London School of Economics.

### **Minority Rights Group Europe (MRGE)**

Η Ευρωπαϊκή Ομάδα για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων (MRGE) είναι εγγεγραμμένη ως μη κερδοσκοπική εταιρεία σύμφωνα με το ουγγρικό δίκαιο. Η Minority Rights Group Europe, με έδρα τη Βουδαπέστη από το 1996, είναι ο ευρωπαϊκός περιφερειακός εταίρος της Διεθνούς Ομάδας για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων (MRG), με στόχο την προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και των αυτόχθονων πληθυσμών στην Ευρώπη και την Κεντρική Ασία. Η MRG Europe το επιτυγχάνει αυτό μέσω της ανάπτυξης ικανοτήτων, της διεθνούς υποστήριξης, της υποστήριξης των μέσων ενημέρωσης και της δικτύωσης.

© Minority Rights Group Europe Nonprofit Kft. (MRGE), Σεπτέμβριος 2019  
Με την επιφύλαξη κάθε νόμιμου δικαιώματος

Υλικό από την παρούσα έκδοση μπορεί να αναπαραχθεί για διδασκαλία ή για άλλους μη εμπορικούς σκοπούς. Κανένα μέρος του παρόντος δεν μπορεί να αναπαραχθεί υπό οποιαδήποτε μορφή για εμπορικούς σκοπούς χωρίς την προηγούμενη ρητή άδεια των κατόχων των πνευματικών δικαιωμάτων. Για περισσότερες πληροφορίες επικοινωνήστε με το MRGE. Μια εγγραφή του καταλόγου CIP αυτής της έκδοσης διατίθεται από τη Βρετανική Βιβλιοθήκη.

**Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης: Ένας μακροχρόνιος αγώνας για δικαιώματα και αναγνώριση**  
ISBN 978-615-00-6414-7. Εκδόθηκε τον Σεπτέμβριο του 2019.

Η έκδοση **Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης: Ένας μακροχρόνιος αγώνας για δικαιώματα και αναγνώριση** εκδόθηκε από την MRGE ως συμβολή στην κατανόηση του θέματος που συνιστά το αντικείμενό του. Το κείμενο και οι απόψεις της συγγραφέως δεν αντιπροσωπεύουν απαραίτητα, σε κάθε λεπτομέρεια και πτυχή της, τη συλλογική άποψη της MRG.

# Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης: Ένας μακροχρόνιος αγώνας για δικαιώματα και αναγνώριση

## Περιεχόμενα

Βασικά ευρήματα	2
Εισαγωγή	3
Μη αναγνώριση της τουρκικής εθνοτικής ταυτότητας	6
Παρεμβάσεις στη θρησκευτική αυτονομία	11
Η μειονοτική εκπαίδευση	18
Συμπεράσματα	27
Συστάσεις	29
Παραπομπές και σημειώσεις	31

# Βασικά ευρήματα

## Βασικά ευρήματα

- |  |   |
|--|---|
| <ul style="list-style-type: none"><li>• Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης κατοικεί στην περιοχή εδώ και αιώνες. Ωστόσο, παρά τη θέσπιση μιας σειράς προστατευτικών μέτρων στο εσωτερικό και το διεθνές δίκαιο, εξακολουθεί να μην αναγνωρίζεται από την ελληνική κυβέρνηση. Η μόνη μειονότητα στη χώρα που έχει επίσημη αναγνώριση είναι η «μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης» – ένας όρος που περιλαμβάνει την τουρκική κοινότητα, την κοινότητα των Ρομά και την κοινότητα των Πομάκων.</li></ul> | <ul style="list-style-type: none"><li>• Επιπλέον, η τουρκική μειονότητα εξακολουθεί να αντιμετωπίζει ορισμένα εμπόδια στις θρησκευτικές ελευθερίες της. Αυτό περιλαμβάνει τις παρεμβάσεις στον διορισμό των μουφτήδων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ηγετικής δομής διορισμένων παράλληλα με τους εκπροσώπους που εκλέγονται από την ίδια την κοινότητα, και την υπερβολική οικονομική και νομική ρύθμιση που ισχύει για τα φιλανθρωπικά ιδρύματα των μουσουλμάνων.</li></ul>  |
| <ul style="list-style-type: none"><li>• Τα εμπόδια που αντιμετωπίζει η τουρκική μειονότητα έχουν αυξηθεί τις τελευταίες δεκαετίες. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να επιβάλλονται πολλοί και διάφοροι περιορισμοί στην ικανότητά τους να ιδρύουν σωματεία και συλλόγους, να ασκούν την κουλτούρα τους και να παρέχουν εκπαίδευση στην τουρκική γλώσσα, γεγονός που αποτελεί σοβαρή απειλή για την ταυτότητα, τη συμμετοχή και την αυτοέκφρασή τους.</li></ul>  | <ul style="list-style-type: none"><li>• Τα δικαιώματα των μειονοτήτων εξακολουθούν να καθορίζονται από ένα πλαίσιο που θεσπίστηκε πριν από σχεδόν έναν αιώνα, παρά τη συμμετοχή της Ελλάδας σε πλήθος διεθνών συνθηκών για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της ως μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, οι ελληνικές αρχές πρέπει να λάβουν άμεσα μέτρα για να αναγνωρίσουν την τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και να άρουν όλα τα εμπόδια για την πλήρη απόλαυση των δικαιωμάτων τους.</li></ul> |

# Εισαγωγή

Η Δυτική Θράκη είναι μια ιστορική και γεωγραφική περιοχή στην Ελλάδα<sup>1</sup> που συνορεύει με την Τουρκία και τη Βουλγαρία, εκεί όπου η ευρωπαϊκή ήπειρος συναντιέται με την Ασία. Είναι μέρος της διοικητικής περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης και αποτελείται από τρεις νομούς: Ξάνθης (İskeçe), Ροδόπης (Rodop) και Έβρου (Meriç), με τρεις μεγάλες πόλεις: την Ξάνθη (İskeçe), την Κομοτηνή (Gümülçine) και την Αλεξανδρούπολη (Dedeağaz) αντίστοιχα.

Η Δυτική Θράκη φιλοξενεί εδώ και αιώνες μια μικρή αλλά πολιτικά σημαντική μειονοτική κοινότητα περίπου 140.000-145.000 μουσουλμάνων, οι οποίοι είναι κυρίως τουρκικής καταγωγής.<sup>2</sup> Το μεγαλύτερο μέρος της τουρκικής μουσουλμανικής (εφεξής τουρκικής) κοινότητας κατοικεί στους νομούς Ροδόπης και Ξάνθης, είτε σε τουρκικά χωριά είτε σε περιοχές μικτού πληθυσμού. Εκτιμάται ότι αποτελούν περίπου το 55% του συνολικού πληθυσμού του νομού Ροδόπης, το 45% του νομού Ξάνθης και το 10% του νομού Έβρου.<sup>3</sup>

Οι Τούρκοι της Δυτικής Θράκης κατοικούν στην περιοχή εδώ και αιώνες. Μετά από διαδοχικές περιόδους υπό ελληνική, ρωμαϊκή και βυζαντινή κυριαρχία, κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς τον 14ο αιώνα και παρέμεινε υπό τον έλεγχό τους μέχρι τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο του 1912-13, όταν τέσσερα Βαλκανικά κράτη – Μαυροβούνιο, Ελλάδα, Σερβία και Βουλγαρία – νίκησαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με αποτέλεσμα η τελευταία να χάσει σχεδόν όλα τα ευρωπαϊκά εδάφη της. Ολόκληρη η περιοχή της Δυτικής Θράκης προσαρτήθηκε τότε στη Βουλγαρία. Ωστόσο, οι διαφωνίες μεταξύ των νικητών για το πώς να χωρίσουν τα πρόσφατα κατακτημένα εδάφη σύντομα οδήγησαν στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Τον Αύγουστο του 1913 η Βουλγαρία ηττήθηκε, αλλά διατήρησε τη Δυτική Θράκη σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης ειρήνης με την οποία έληξε η σύγκρουση, και έτσι ο ελληνικός στρατός αποσύρθηκε από την περιοχή. Η Βουλγαρία κυβέρνησε την περιοχή μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Από το 1919-20, οι συμμαχικές δυνάμεις είχαν τη διοίκηση της περιοχής και το 1920 η Δυτική Θράκη παραχωρήθηκε στην Ελλάδα με τη Συνθήκη των Σεβρών. Από τότε είναι τμήμα της Ελλάδας.<sup>4</sup>

Μέχρι σήμερα, όμως, η Ελλάδα δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη ή οποιασδήποτε άλλης εθνικής ή εθνοτικής μειονότητας στην επικράτεια της. Επίσημως αναγνωρίζει μόνο τη «μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη»,<sup>5</sup> τα δικαιώματά της οποίας προστατεύονται από τη Συνθήκη της Λωζάνης του 1923,<sup>6</sup> η οποία τερμάτισε τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1919-1922. Μια σύμβαση που προσαρτήθηκε στη Συνθήκη προέβλεπε την υποχρεωτική

ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ των δύο χωρών: Οι «Τούρκοι υπήκοοι ελληνικού ορθόδοξου θρησκειώματος» υποχρεούνταν να μετεγκατασταθούν στην Ελλάδα και οι «Έλληνες υπήκοοι μουσουλμανικού θρησκειώματος» να μετεγκατασταθούν στην Τουρκία.<sup>7</sup> Εξαιρέθηκαν μόνο οι «Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης» και οι «μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης».<sup>8</sup>

Με πανομοιότυπες διατάξεις, η Συνθήκη εγγυάται ένα ευρύ φάσμα δικαιωμάτων για τις μειονότητες στην Ελλάδα και την Τουρκία. Τα δικαιώματα αυτά περιλαμβάνουν την ισότητα ενώπιον του νόμου, την ελευθερία της θρησκείας, τη γλωσσική ελευθερία, τα ίσα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και το δικαίωμα να ρυθμίζουν ζητήματα που αφορούν το οικογενειακό δικαίωμα ή την προσωπική κατάσταση σύμφωνα με τα έθιμά τους. Η Συνθήκη παρέχει επίσης στις μειονότητες αυτονομία στις θρησκευτικές υποθέσεις και την εκπαίδευσή τους.<sup>9</sup> Ειδικότερα, ορίζει ότι οι μειονότητες «θα έχουν ίσο δικαίωμα να συστήνουν, να διευθύνουν και να ελέγχουν, με δικές τους δαπάνες, φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή και κοινωφελή ιδρύματα, σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια, με το δικαίωμα να χρησιμοποιούν ελεύθερα τη γλώσσα τους και να ασκούν ελεύθερα τα της θρησκείας τους». Μάλιστα, η Ελλάδα και η Τουρκία ήταν επίσης υποχρεωμένες να παρέχουν επαρκείς διευκολύνσεις για να εξασφαλίζουν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση για παιδιά μειονοτήτων στη δική τους γλώσσα.<sup>10</sup>

Αυτό το ειδικό καθεστώς προστασίας των μειονοτήτων ενισχύθηκε περαιτέρω με πρόσθετες συνθήκες που συνομολογήθηκαν μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και συμπεριλαμβάνουν τη Μορφωτική Συμφωνία του 1951 και το Μορφωτικό Πρωτόκολλο του 1968, καθώς και την επικύρωση διεθνών νομικών μέσων για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η Ελλάδα είναι συμβαλλόμενο μέρος των σημαντικότερων διεθνών συμβάσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα που έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για τα δικαιώματα των μειονοτήτων, όπως: το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR), τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC, ΔΣΔΠ), τη Διεθνή Σύμβαση για την Κατάργηση κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ICESCR) και τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη όλων των μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναίκων (CEDAW). Επιπλέον, η Ελλάδα έγινε μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) το 1981, επομένως υπόκειται στις οδηγίες της για την ισότητα που απαγορεύουν τις διακρίσεις για λόγους για τους οποίους παρέχεται προστασία, όπως είναι η θρησκεία και η εθνότητα, και οφείλει να

σέβεται τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Η Ελλάδα είναι επίσης μέλος του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ) και του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣΤΕ). Αν και η Ελλάδα έχει επικυρώσει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ, πλήρες όνομα: Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών) και τον (αναθεωρημένο) Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, δεν έχει υπογράψει ή επικυρώσει καμιά ειδική πράξη του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις μειονότητες. Έχει υπογράψει αλλά δεν έχει επικυρώσει τη Σύμβαση-Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (FCNM) και δεν έχει υπογράψει ή επικυρώσει τον Ευρωπαϊκό Χάρτη για τις Περιφερειακές ή Μειονοτικές Γλώσσες (ECRM).

Η ελληνική κυβέρνηση εξακολουθεί να στηρίζεται στη Συνθήκη της Λωζάνης ως κύριας βάσης της πολιτικής της για τις μειονότητες και υποστηρίζει ότι οι διατάξεις της Συνθήκης εφαρμόζονται σύμφωνα με τα σύγχρονα πρότυπα για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Επιπλέον, οι ελληνικές αρχές ισχυρίζονται ότι μόνο η «μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη» θεωρείται μειονότητα σύμφωνα με τους όρους της Συνθήκης και αυτή η συγκεκριμένη ομάδα αποτελείται από τρεις ξεχωριστές συνιστώσες κοινότητες: Τουρκογενείς, Πομάκους και Ρομά. Υποστηρίζουν επίσης ότι, ενώ σέβονται απολύτως την αρχή της αυτοδιάθεσης του ατόμου, εναπόκειται στο κράτος να αποφασίσει αν θα αναγνωρίσει μια ομάδα ως μειονότητα και θα παράσχει στα μέλη της συγκεκριμένα μειονοτικά δικαιώματα. Ταυτόχρονα, η ελληνική κυβέρνηση υποστηρίζει ότι τα μέλη ομάδων που δεν αναγνωρίζονται επίσημα ως μειονότητες μπορούν ούτως ή άλλως να απολαμβάνουν πλήρως τα δικαιώματά τους που εγγυώνται οι γενικές συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Σκοπός της παρούσας έκθεσης είναι να εξετάσει πιο προσεκτικά αυτούς τους ισχυρισμούς και να αξιολογήσει την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της τουρκικής μειονότητας που ζει στη Δυτική Θράκη.

## Μεθοδολογία

Η έκθεση αυτή βασίζεται σε αυτοπρόσωπη έρευνα πεδίου που πραγματοποιήθηκε στην Κομοτηνή και στην Ξάνθη τον

Ιούνιο του 2019. Πραγματοποιήθηκαν διαβουλεύσεις και συνεντεύξεις με μέλη της τουρκικής μειονότητας, θρησκευτικούς ηγέτες, εκπροσώπους μειονοτικών σχολείων, σωματεία εκπαιδευτικών και άλλες οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών καθώς και με τοπικούς εμπειρογνώμονες και τον δήμαρχο της Κομοτηνής. Ζητήσαμε πληροφορίες από κρατικούς αξιωματούχους και μας εστάλησαν γραπτώς. Επιπλέον, η έκθεση αντλεί στοιχεία από έρευνα πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν διεθνείς συνθήκες και διακηρύξεις, εθνική νομοθεσία, νομολογία, εκθέσεις των οργάνων παρακολούθησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κρατικές εκθέσεις και εργασίες τεκμηρίωσης των ΜΚΟ, καθώς και ακαδημαϊκή αρθρογραφία στην αγγλική γλώσσα.

Ενώ η τουρκική κοινότητα στη Δυτική Θράκη αντιμετωπίζει ευρύ φάσμα ζητημάτων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, από την ανεπαρκή προστασία της ταυτότητας έως την άνιση συμμετοχή στην κοινωνικοοικονομική ζωή, τα κύρια θέματα που καλύπτονται στην έκθεση αντικατοπτρίζουν τα βασικά ζητήματα που επισήμανε η τουρκική κοινότητα κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας. Καθώς η προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων στην Ελλάδα συχνά ερμηνεύεται – τόσο από κρατικούς αξιωματούχους όσο και από τη συντριπτική πλειοψηφία της τουρκικής μειονότητας – μέσω του πλαισίου που προβλέπει η Συνθήκη της Λωζάνης, τα ζητήματα που τίθενται στην παρούσα έκθεση επικεντρώνονται σε τρεις βασικές ανησυχίες που συνδέονται με τη Συνθήκη: ζητήματα αναγνώρισης, θρησκευτική αυτονομία και εκπαίδευση.

Η κατανόηση των προβλημάτων που αντιμετωπίζει σήμερα η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης απαιτεί κατανόηση της ιστορίας της μειονότητας στην περιοχή και της σχέσης της με τις ελληνικές αρχές. Ως εκ τούτου, κάθε ενότητα περιγράφει επίσης το ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό υπόβαθρο του συγκεκριμένου ζητήματος, προκειμένου να ρίξει φως σε ορισμένους παράγοντες που έχουν διαμορφώσει την πολιτική και τις πρακτικές για τις μειονότητες σε συγκεκριμένους τομείς. Ακολουθεί συζήτηση των σημερινών προβλημάτων, τα οποία αξιολογούνται υπό το φως των εξελισσόμενων διεθνών προτύπων για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Η έκθεση ολοκληρώνεται με συστάσεις για βελτιώσεις που απευθύνονται στις ελληνικές αρχές.

## Διεθνή πρότυπα προστασίας των μειονοτικών δικαιωμάτων

Το άρθρο 27 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) είναι η ευρύτερα αποδεκτή νομικά δεσμευτική διάταξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα των μειονοτήτων. Ορίζει:

*Στα Κράτη όπου υπάρχουν εθνοτικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες, τα πρόσωπα που ανήκουν σε αυτές δεν επιτρέπεται να στερηθούν του δικαιώματος να έχουν, από κοινού με τα άλλα μέλη της ομάδας τους, τη δική τους πολιτιστική ζωή, να εκδηλώνουν και να ασκούν τη δική τους θρησκεία*

Το άρθρο 30 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΔΣΔΠ) περιλαμβάνει παρόμοια διάταξη για τα παιδιά μειονοτήτων:

*Στα Κράτη όπου υπάρχουν εθνοτικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες ή άτομα αυτόχθονης καταγωγής, ένα παιδί αυτόχθονας ή που ανήκει σε μία από αυτές τις μειονότητες δεν μπορεί να στερηθεί το δικαίωμα να έχει τη δική του πολιτιστική ζωή, να πρεσβεύει και να ασκεί τη δική του θρησκεία ή να χρησιμοποιεί τη δική του γλώσσα από κοινού με τα άλλα μέλη της ομάδας του.*

Τα δικαιώματα του άρθρου 27 αναπτύσσονται περαιτέρω με τη Διακήρυξη του ΟΗΕ του 1992 για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες (UNDM). Είναι το μοναδικό εργαλείο των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα που αφορά αποκλειστικά τα μειονοτικά δικαιώματα. Σκοπός του είναι να προωθήσει την αποτελεσματικότερη εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ατόμων που ανήκουν σε μειονότητες και να συμβάλει στην υλοποίηση των αρχών του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, συμπεριλαμβανομένης της διασφάλισης της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, της προώθησης της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης και της ενθάρρυνσης του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.<sup>11</sup>

Η προστασία των μειονοτικών δικαιωμάτων εδράζεται σε τέσσερις βασικούς πυλώνες:

- 1) **Το δικαίωμα στην ύπαρξη:** προστασία της φυσικής ύπαρξης των μειονοτήτων, μεταξύ άλλων από πρακτικές όπως η γενοκτονία, η εθνοκάθαρση και η καταναγκαστική αφομοίωση (άρθρο 1 της UNDM).
- 2) **Το δικαίωμα στην προστασία και προώθηση της ταυτότητας:** προστασία της ελευθερίας των μειονοτήτων να απολαμβάνουν τον πολιτισμό, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους στον δημόσιο και ιδιωτικό χώρο και να απαιτούν μέτρα που θα επιτρέπουν στις μειονότητες να εκφράζουν και να αναπτύσσουν τον πολιτισμό, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους (άρθρα 1, 2.1 και 4.2-4.4 της UNDM).
- 3) **Το δικαίωμα στην ίση και μη διακριτική μεταχείριση:** προστασία των μειονοτήτων από διακρίσεις βάσει εθνικής, θρησκευτικής, γλωσσικής ή πολιτιστικής ταυτότητας και εξασφάλιση της πλήρους ισότητάς τους (άρθρο 4.1 της UNDM).
- 4) **Το δικαίωμα στη συμμετοχή:** εξασφάλιση αποτελεσματικής συμμετοχής των μειονοτήτων στην πολιτιστική, θρησκευτική, κοινωνική, οικονομική και δημόσια ζωή (άρθρο 2.2 της UNDM) και στη λήψη αποφάσεων που τις αφορά (άρθρο 2.3 της UNDM)• διασφάλιση του δικαιώματός τους να συμμετέχουν ελεύθερα και να ιδρύουν ελεύθερα δικά τους σωματεία και συλλόγους, συμπεριλαμβανομένων των διασυνοριακών (άρθρα 2.4 και 2.5 της UNDM)• και λήψη κατάλληλων μέτρων ώστε να «μπορούν να συμμετάσχουν πλήρως στην οικονομική πρόοδο και ανάπτυξη στην χώρα τους» (άρθρο 4.5 της UNDM).

Επιπλέον, δεδομένου ότι τα δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται από τα γενικά νομικά μέσα για τα ανθρώπινα δικαιώματα ισχύουν εξίσου για τα μέλη μειονοτήτων, οι συνθήκες αυτές περιλαμβάνουν επίσης σημαντικά πρότυπα για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ατόμων που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες.

# Μη αναγνώριση της τουρκικής εθνοτικής ταυτότητας

Μια κεντρική πρόκληση για τα μέλη της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης είναι ότι δεν αναγνωρίζονται ακόμα ως εθνική μειονότητα από την ελληνική κυβέρνηση. Από τη δεκαετία του 1970 το ζήτημα αυτό έχει γίνει ακόμα πιο καιρικό, καθώς οι αρχές περιορίζουν όλο και περισσότερο τη χρήση του όρου «τουρκικός» στις ονομασίες σχολείων και κοινοτικών οργανώσεων – μια κατάσταση που περιορίζει την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι. Παρά το γεγονός ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ) καταδίκασε την Ελλάδα σε ορισμένες προσφυγές Τούρκων της Δυτικής Θράκης, κρίνοντας ότι η κυβέρνηση παραβιάζει τη νομοθεσία της ΕΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα ζητήματα αυτά δεν έχουν ακόμη επιλυθεί.

## Άρνηση της συλλογικής τουρκικής εθνοτικής ταυτότητας

Όλα τα μέλη της κοινότητας που έδωσαν συνεντεύξεις κατά την επίσκεψή μας στην Κομοτηνή και την Ξάνθη δήλωσαν ότι αυτοπροσδιορίζονται ως εθνικά Τούρκοι και εξέφρασαν την επιθυμία τους να αναγνωριστούν συλλογικά ως η τουρκική εθνική μειονότητα της Δυτικής Θράκης.<sup>12</sup> Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση διατηρεί την πολιτική της μη αναγνώρισης των εθνικών μειονοτήτων, παρά τις συστάσεις διεθνών φορέων παρακολούθησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων να σεβαστεί τον αυτοπροσδιορισμό αυτών των μειονοτικών ομάδων αναγνωρίζοντάς τους επίσημα. Επιπλέον, η ελληνική κυβέρνηση υποστηρίζει ότι παρόμοιες συστάσεις που αφορούν την «προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων που ισχυρίζονται ότι ανήκουν σε μειονότητα δεν μπορεί να καθορίζει την ύπαρξη μιας μειονοτικής ομάδας ή να επιβάλλει στα κράτη την υποχρέωση να αναγνωρίσουν επισήμως μια ομάδα ως μειονότητα».<sup>13</sup>

Οι ελληνικές αρχές ισχυρίζονται επιπλέον ότι όλοι οι Έλληνες πολίτες, συμπεριλαμβανομένων των μελών της μειονότητας, είναι ελεύθεροι να ασκούν το συνταγματικό τους δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού. Μάλιστα, η ελληνική κυβέρνηση υποστηρίζει ότι τα άτομα τα οποία ανήκουν σε ομάδες που δεν αναγνωρίζονται επισήμως ως μειονότητες απολαμβάνουν πλήρως τα δικαιώματα που απορρέουν από τις διεθνείς συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα.<sup>14</sup>

Ωστόσο, τα μέλη της μειονότητας ισχυρίζονται ότι η μη αναγνώριση της εθνοτικής τουρκικής ταυτότητας έχει σοβαρές συνέπειες όσον αφορά την ικανότητά τους να ασκούν τα δικαιώματά τους. Για παράδειγμα, τα ελληνικά δικαστήρια αρνούνται

σταθερά να αναγνωρίσουν μειονοτικά σωματεία που φέρουν το όνομα «Τούρκος» ή «Τουρκικός», παρά το γεγονός ότι ένας τέτοιος περιορισμός συνιστά παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους.<sup>15</sup> Πράγματι, το περιφερειακό όργανο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ) [γνωστό και ως Ευρωπαϊκό

Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ)], διαπίστωσε ότι η Ελλάδα παραβίασε την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι την οποία εγγυάται το άρθρο 11 της ΕΣΔΑ, σε τρεις ξεχωριστές περιπτώσεις που συνεπάγονται τη διάλυση σωματείων των τουρκικών μειονοτήτων ή την απόρριψη των αιτήσεών τους για αναγνώριση. Επιπλέον, οι ερωτηθέντες επισήμαναν επίσης ότι η επίσημη πολιτική για την αναγνώριση της εθνοτικής σύνθεσης της κοινότητας δεν είναι συνεπής και έχει μετατοπιστεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια.<sup>16</sup>

Όπως εξηγεί μια έκθεση της Πολιτιστικής και Εκπαιδευτικής Εταιρίας της Μειονότητας της Δυτικής Θράκης (ΠΕΚΕΜ), μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 οι ελληνικές αρχές χρησιμοποιούσαν σχεδόν ισοδύναμα τους όρους «μουσουλμανική μειονότητα» και «τουρκική μειονότητα» στη Δυτική Θράκη. Ωστόσο, αυτή η πολιτική μετατοπίστηκε σταδιακά καθώς οι ελληνοτουρκικές σχέσεις άρχισαν να επιδεινώνονται στα μέσα της δεκαετίας του 1950. Μάλιστα, με την έλευση της ελληνικής στρατιωτικής χούντας το 1967, η πολιτική άλλαξε δραματικά και η κρίση του 1974 στην Κύπρο επιδείνωσε ακόμα περισσότερο την κατάσταση. Ως πρώτη ένδειξη της μετατόπισης της πολιτικής, το 1972 άλλαξαν τα επίσημα ονόματα των μειονοτικών σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπου ο όρος «τουρκικά» στις πινακίδες τους αντικαταστάθηκε από τους όρους «μουσουλμανικά» ή «μειονοτικά».<sup>17</sup>

Έκτοτε, οι ελληνικές αρχές επιμένουν να αναγνωρίζουν επίσημα τη μειονότητα ως «μουσουλμανική». Το 1988 ο Άρειος Πάγος διέταξε τη διάλυση αρκετών μειονοτικών σωματείων των οποίων το όνομα περιείχε τη λέξη «Τουρκικό». Ως αποτέλεσμα, διαλύθηκαν μακρόβια σωματεία της τουρκικής μειονότητας, όπως η Τουρκική Ένωση Ξάνθης (έτος ίδρυσης 1927), η Τουρκική Ένωση Νεολαίας Κομοτηνής (1928) και η Ένωση Τούρκων Δασκάλων της Δυτικής Θράκης (1936).<sup>18</sup> Περίπου 10.000 μέλη της μειονότητας βγήκαν στους δρόμους της Κομοτηνής και άλλων πόλεων για να διαμαρτυρηθούν για την άρνηση της τουρκικής εθνοτικής ταυτότητάς τους και η αστυνομία παρενέβη να τους διαλύσει. Το 1990, κατά την επέτειο των διαμαρτυριών, η διαμάχη γύρω από το ζήτημα της αναγνώρισης οδήγησε ακόμα και σε βία μεταξύ των τοπικών τουρκικών και ελληνικών κοινοτήτων της Κομοτηνής. Επιπλέον, από τις αρχές



της δεκαετίας του 1990 η ελληνική κυβέρνηση άρχισε να τονίζει ότι η μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη αποτελείται από τρεις συνιστώσες ομάδες – τους τουρκογενείς, τους Πο-

μάκους και τους Ρομά – ως μέρος της στρατηγικής της για υπονόμηση της αναγνώρισης της τουρκικής εθνικής μειονότητας στην περιοχή.<sup>19</sup>

## Η αμφισβήτηση της κρατικής πολιτικής στο ζήτημα της αναγνώρισης

### *Υποθέσεις του Μπεκίρ Ούστα και άλλων κατά Ελλάδα*

Αυτή η ενότητα περιγράφει τη νομική διαμάχη των τριών τουρκικών σωματείων της Δυτικής Θράκης, τα οποία διαλύθηκαν ή δεν αναγνωρίστηκαν επειδή τα ονόματά τους περιλάμβαναν τον όρο «τουρκικό» ή «μειονοτικό». Και στις τρεις περιπτώσεις το ΕΔΑΔ διαπίστωσε ότι η Ελλάδα παραβίασε το άρθρο 11 της ΕΣΔΑ σχετικά με την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι. Παρά το γεγονός ότι οι αποφάσεις εκδόθηκαν εδώ και περισσότερα από 10 χρόνια, η εφαρμογή τους εξακολουθεί να εκκρεμεί. Η εφαρμογή τους παρακολουθείται από την Επιτροπή Υπουργών – το πολιτικό όργανο του Συμβουλίου της Ευρώπης που είναι αρμόδιο και για την επίβλεψη της εκτέλεσης των αποφάσεων του ΕΔΑΔ – υπό την ονομασία *Υποθέσεις του Μπεκίρ Ούστα και άλλων κατά Ελλάδα*.

### *Μπεκίρ Ούστα και άλλοι κατά Ελλάδα*

Ο Μπεκίρ Ούστα και οι άλλοι προσφεύγοντες μαζί με 19 άλλα μέλη της τουρκικής μειονότητας αποφάσισαν να ιδρύσουν μια μη κερδοσκοπική οργάνωση με την επωνυμία «Σύλλογος Νεολαίας της Μειονότητας του Ν. Έβρου». Ο σύλλογος είχε ως στόχο την προώθηση και προστασία των δημοκρατικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη διατήρηση των παραδόσεων της τουρκικής μειονότητας, την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και την προώθηση φιλικών σχέσεων με άλλες κοινότητες, ιδίως με την ελληνική πλειονότητα. Στις 15 Μαρτίου 1995, υπέβαλαν αίτηση αναγνώρισης του συλλόγου. Στις 21 Μαρτίου 1996, το Πρωτοδικείο Αλεξανδρούπολης απέρριψε την αίτησή τους, υποστηρίζοντας ότι η επωνυμία του συλλόγου ήταν δυνατό να προκαλέσει σύγχυση σε τρίτους σχετικά με την προέλευση των μελών που το απαρτίζουν. Το Δικαστήριο υποστήριξε ότι δεν προσδιορίζεται αν πρόκειται για θρησκευτική μειονότητα ή για εθνική μειονότητα – η οποία εθνική μειονότητα δεν αναγνωρίζεται από το ελληνικό δίκαιο. Επισήμανε ότι η Συνθήκη της Λωζάνης αναγνώριζε μόνο μουσουλμανική, και όχι τουρκική, μειονότητα στη Δυτική Θράκη. Το Δικαστήριο έκρινε επίσης ότι η επωνυμία δημιουργούσε την εντύπωση ότι πολίτες της Τουρκίας ήθελαν να συστήσουν σωματείο για να υπερασπίζονται τα δικαιώματα μιας εθνικής μειονότητας,

και αυτό είναι αντίθετο προς τη δημόσια τάξη (απόφαση του Δικαστηρίου αριθ. 58/1996). Οι προσφεύγοντες άσκησαν έφεση κατά της απόφασης αυτής. Μετά από μακρά νομική διαμάχη, η οποία περιλάμβανε διαδικασίες που διήρκεσαν περισσότερα από 10 χρόνια σε τρία επίπεδα δικαιοδοσίας, στις 10 Ιανουαρίου 2006 το Δικαστήριο του Αρείου Πάγου επικύρωσε την απόφαση απόρριψης της αίτησης αναγνώρισης. Υποστήριξε ότι η επωνυμία του σωματείου, και ιδίως η φράση «Νεολαία της μειονότητας», δεν διατυπωνόταν με τρόπο σαφή και ως εκ τούτου προκαλούσε σύγχυση, επομένως το αίτημα αναγνώρισης της οργάνωσης έπρεπε να απορριφθεί. Πρόσθετε ότι τα μέλη του υπό σύσταση σωματείου είχαν τη δυνατότητα να επιδιώξουν την αναγνώριση σωματείου με επωνυμία που δεν θα δημιουργεί παραπλανητική εικόνα ως προς την ταυτότητα των μελών του (απόφαση Αρείου Πάγου 58/2006).

Στις 23 Σεπτεμβρίου 2005 κατατέθηκε προσφυγή στο ΕΔΑΔ (Προσφυγή αριθ. 35151/05). Το ΕΔΑΔ εξέδωσε την απόφασή του για την υπόθεση *Μπεκίρ Ούστα και άλλοι κατά Ελλάδα* στις 11 Οκτωβρίου 2007. Το ΕΔΑΔ έκρινε ότι η άρνηση αναγνώρισης του σωματείου των προσφευγόντων συνιστά παραβίαση του δικαιώματός τους στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι δυνάμει του άρθρου 11 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΑΔ παρατήρησε ότι τα εθνικά δικαστήρια αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν το σωματείο προκειμένου να αποτρέψουν την υποτιθέμενη πρόθεση των προσφευγόντων να διαδώσουν την ιδέα ότι υπάρχει μια εθνική μειονότητα που ζει στην Ελλάδα τα δικαιώματα της οποίας δεν προστατεύονται επαρκώς. Κατά την άποψη του ΕΔΑΔ, η ανησυχία αυτή βασίστηκε σε μια απλή υποψία ως προς τις πραγματικές προθέσεις των ιδρυτών του σωματείου και όχι στις πραγματικές του δραστηριότητες, καθώς το σωματείο δεν είχε ακόμα αρχίσει να λειτουργεί. Επιπλέον, το ΕΔΑΔ υποστήριξε ότι μια τέτοια ανησυχία – έστω και αν αποδειχθεί βάσιμη – δεν αποτελεί απειλή για τη δημοκρατική κοινωνία, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι κανένα σημείο του καταστατικού του σωματείου δεν έδειχνε ότι τα μέλη του υποστήριζαν «τη χρήση βίας ή αντιδημοκρατικές ή αντισυνταγματικές μεθόδους». Έτσι, το ΕΔΑΔ δεν πείστηκε ότι υπήρχε επιτακτική κοινωνική ανάγκη να

μην αναγνωριστεί το σωματείο και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η απόρριψη της αίτησης ήταν δυσανάλογη προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς, συνιστώντας παραβίαση του άρθρου 11 της ΕΣΔΑ όσον αφορά την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι.

### **Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κατά Ελλάδα**

Οι προσφεύγοντες ήταν δύο ενώσεις, η «Τουρκική Ένωση Ξάνθης» και ο «Σύλλογος Επιστημόνων Μειονότητας Δυτικής Θράκης», και οκτώ Έλληνες πολίτες. Σύμφωνα με το καταστατικό του, το πολιτιστικό και αθλητικό σωματείο «Οίκος της Τουρκικής Νεολαίας της Ξάνθης» ιδρύθηκε το 1927 για να «διατηρήσει και να προωθήσει τον πολιτισμό των Τούρκων της Δυτικής Θράκης και να δημιουργήσει δεσμούς φιλίας και αλληλεγγύης μεταξύ τους». Το 1936 μετονομάστηκε απρόσκοπτα σε «Τουρκική Ένωση Ξάνθης» και αναγνωρίστηκε με αυτή την ονομασία. Ωστόσο, τον Νοέμβριο του 1983, εκδόθηκε μια απόφαση που απαγόρευε τη χρήση του όρου «Τουρκική» σε οποιοδήποτε οργανωτικό έγγραφο, σφραγίδα ή πινακίδα. Τον Ιανουάριο του 1984 ο νομάρχης Ξάνθης ζήτησε τη διάλυση του σωματείου επειδή αποτελούσε απειλή για τη δημόσια τάξη. Εν συνεχεία η ένωση διαλύθηκε στις 11 Μαρτίου 1986 με απόφαση του Πρωτοδικείου Ξάνθης, με το σκεπτικό ότι το καταστατικό της ερχόταν σε αντίθεση με τη δημόσια πολιτική. Η Τουρκική Ένωση Ξάνθης άσκησε έφεση κατά της απόφασης. Το Εφετείο της Θράκης επικύρωσε την απόφαση του κατώτερου δικαστηρίου στις 25 Ιανουαρίου 2002 με το σκεπτικό ότι το σωματείο δεν ήταν σύμφωνο με τη Συνθήκη της Λωζάνης και ότι ορισμένα μέλη του παρουσίαζαν τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης ως κοινότητα που της στερούν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Τον Απρίλιο του 2002, η Τουρκική Ένωση Ξάνθης άσκησε προσφυγή ενώπιον του Αρείου Πάγου και στη διαδικασία εννέα ακόμη προσφεύγοντες παρενέβησαν υπέρ της Ένωσης. Η τελική απόφαση εκδόθηκε στις 7 Φεβρουαρίου 2005 και επιβεβαίωσε τη διάλυση του σωματείου λόγω του ότι οι στόχοι και οι δραστηριότητές του απειλούσαν τη δημόσια τάξη. Στις 15 Ιουλίου 2005 κατατέθηκε προσφυγή στο ΕΔΑΔ (Προσφυγή αριθ. 26698/05).

Στις 27 Μαρτίου 2008, το ΕΔΑΔ κοινοποίησε εγγράφως τις αποφάσεις του Τμήματος στην υπόθεση *Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κατά Ελλάδα*. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 11 και του άρθρου 6.1 της ΕΣΔΑ (το οποίο εγγυάται το δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης εντός εύλογου χρονικού διαστήματος). Το ΕΔΑΔ σημείωσε τον ριζικό χαρακτήρα του μέτρου της

διάλυσης της Ένωσης, η οποία ασκούσε τις δραστηριότητές της ανεμπόδιστη για σχεδόν 50 χρόνια. Επισήμανε επίσης ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν κατόρθωσε να αποδείξει ότι η Ένωση και τα μέλη της προσέφυγαν ποτέ «στη βία, στην εξέγερση ή σε οποιαδήποτε άλλη μορφή απόρριψης των δημοκρατικών αρχών». Το ΕΔΑΔ επανέλαβε επίσης το επιχειρήματά του, που είχε ήδη εκφραστεί στην υπόθεση *Μπεκίρ Ούστα και άλλοι κατά Ελλάδα*, ότι, «ακόμη και αν ο πραγματικός και μοναδικός σκοπός του σωματείου ήταν να προωθήσει την ιδέα ότι στην Ελλάδα υπάρχει μια εθνική μειονότητα, τούτο δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί αφ' εαυτού ως απειλή για μια δημοκρατική κοινωνία». Επιπλέον, το ΕΔΑΔ υποστήριξε ότι «η ύπαρξη μειονοτήτων και διαφορετικών πολιτισμών σε μια χώρα συνιστά ιστορικό γεγονός που μια δημοκρατική κοινωνία θα πρέπει να ανέχεται, και ακόμη και να προστατεύει και να υποστηρίζει σύμφωνα με τις αρχές του διεθνούς δικαίου». Σημείωσε επίσης ότι η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι περιλαμβάνει το δικαίωμα όλων να εκφράζουν τις πεποιθήσεις τους για την εθνική τους ταυτότητα. Το Δικαστήριο ισχυρίστηκε ότι «όσο εξοργιστικές και απαράδεκτες και να μπορούν να φανούν στα μάτια των αρχών ορισμένες απόψεις ή όροι που χρησιμοποιούνται, η διάδοσή τους δεν θα μπορούσε αυτομάτως να θεωρηθεί απειλή για τη δημόσια τάξη και την εδαφική ακεραιότητα μιας χώρας». Κατά συνέπεια, το ΕΔΑΔ έκρινε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος των προσφευγόντων στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι. Επιπλέον, το ΕΔΑΔ παρατήρησε ότι οι εγχώριες διαδικασίες διήρκεσαν άνω των 21 ετών, διάρκεια η οποία θεωρήθηκε υπερβολική, και επομένως έκρινε ότι υπήρξε επίσης παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη εντός εύλογου χρονικού διαστήματος.

### **Εμίν και άλλες κατά Ελλάδα**

Οι επτά προσφεύγουσες ήταν Ελληνίδες υπήκοοι που ζούσαν στον νομό Ροδόπης. Τον Μάρτιο του 2001, αυτές και άλλες γυναίκες που ανήκουν στην τουρκική μειονότητα της Θράκης ίδρυσαν την «Πολιτιστική Ένωση Τούρκων Γυναικών Ροδόπης». Σύμφωνα με το καταστατικό της, ο σκοπός της ένωσης ήταν να δημιουργηθεί ένας «τόπος συνάντησης γυναικών του νομού Ροδόπης» και να εργαστεί για «κοινωνική, ηθική και πνευματική εξύψωση και να δημιουργήσει δεσμούς αδελφότητας μεταξύ των μελών της». Στις 6 Ιουνίου 2001, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο απέρριψε την αίτηση αναγνώρισης της ένωσης με το σκεπτικό ότι απειλούσε τη δημόσια τάξη. Τα επιχειρήματα του δικαστηρίου ήταν παρόμοια με εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν

προηγουμένως σε παρόμοιες περιπτώσεις: το όνομα της ένωσης ήταν παραπλανητικό ως προς την προέλευση των μελών της και υπέκρυπτε πρόθεση να προωθήσει την ιδέα ότι υπάρχει μια τουρκική μειονότητα στην ελληνική επικράτεια. Τον Ιανουάριο του 2003 το Εφετείο επικύρωσε την απόφαση αυτή, επαναλαμβάνοντας ότι «μόνο μια μουσουλμανική μειονότητα – και όχι μια τουρκική μειονότητα – έχει αναγνωρισθεί» στη Δυτική Θράκη και ότι «η ονομασία της ένωσης, σε συνδυασμό με τους όρους του καταστατικού της, ήταν αντίθετη προς τη δημόσια πολιτική». Μετά από παρατεταμένη δικαστική διαδικασία, η τελεσίδικη απόφαση του Αρείου Πάγου εκδόθηκε την 1η Απριλίου 2005 και επικύρωσε την απόρριψη της αναγνώρισης. Στις 23 Σεπτεμβρίου 2005 κατατέθηκε προσφυγή στο ΕΔΑΔ (Προσφυγή αριθ. 34144/05).

Στις 27 Μαρτίου 2008, το ΕΔΑΔ εξέδωσε απόφαση στην υπόθεση *Εμίν και άλλες κατά Ελλάδα* ότι υπήρξε

παραβίαση του άρθρου 11 της ΕΣΔΑ όσον αφορά την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι. Το ΕΔΑΔ, όπως και στην υπόθεση *Μπεκίρ Ούστα και άλλοι κατά Ελλάδα*, σημείωσε ότι «δεν ήταν δυνατό να εξακριβωθούν οι προθέσεις των προσφευγουσών στην πράξη, καθώς η ένωση δεν είχε ποτέ ολοκληρώσει την ίδρυσή της». Επανελάβε επίσης ότι «ακόμη και αν υποθεθεί ότι ο πραγματικός σκοπός του σωματείου ήταν να προωθήσει την ιδέα ότι στην Ελλάδα υπάρχει μια τουρκική εθνική μειονότητα», αυτό δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί αφ' εαυτού ως απειλή για τη δημοκρατική τάξη». Επιπλέον, πρόσθετε ότι «ότι κανένα σημείο του καταστατικού του σωματείου δεν έδειχνε ότι τα μέλη του υποστήριζαν τη χρήση βίας ή αντιδημοκρατικές ή αντισυνταγματικές μεθόδους». Κατά συνέπεια, το ΕΔΑΔ έκρινε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος των προσφευγουσών στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι.

## Μη εφαρμογή των αποφάσεων και έλλειψη πρόσβασης στη δικαιοσύνη

Το γεγονός ότι οι ελληνικές αρχές δεν μερίμνησαν για την αποτελεσματική εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΑΔ αποτελεί περαιτέρω εμπόδιο στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Μετά την έκδοση των αποφάσεων του ΕΔΑΔ, οι αντίστοιχες οργανώσεις απευθύνθηκαν στα εθνικά δικαστήρια ζητώντας την εφαρμογή αυτών των αποφάσεων. Ζήτησαν από τα δικαστήρια να ανακαλέσουν τις προηγούμενες αποφάσεις που διέταζαν τη διάλυση τους ή ζήτησαν την αναγνώριση των ενώσεών τους. Ωστόσο, μέχρι στιγμής τα αιτήματά τους έχουν απορριφθεί λόγω της έλλειψης διαδικαστικής οδού για την επανάλληψη αυτών των αστικών υποθέσεων.

Ταυτόχρονα, η ελληνική κυβέρνηση υποστηρίζει ότι λαμβάνει μέτρα για την εκτέλεση των σχετικών αποφάσεων και ισχυρίζεται ότι «η εκτέλεση των αποφάσεων αυτών εκκρεμεί, για διαδικαστικούς λόγους [...] που προσδιορίζονται από τα αρμόδια δικαστήρια [...] [και δεν] σχετίζονται με το καταστατικό ή τις δραστηριότητες οποιασδήποτε συγκεκριμένης ένωσης».<sup>20</sup> Ωστόσο, η υποχρέωση πλήρους συμμόρφωσης με τις αποφάσεις του ΕΔΑΔ επεκτείνεται στην ερμηνεία της εσωτερικής νομοθεσίας από τα εθνικά δικαστήρια όταν υποβάλλονται αιτήσεις για επανάλληψη της διαδικασίας.<sup>21</sup> Με άλλα λόγια, η Ελλάδα οφείλει να έχει μια διαδικασία επανάλληψης των υποθέσεων η οποία να παρέχει στις ελληνικές αρχές την ευκαιρία να συμμορφωθούν με τα συμπεράσματα και το πνεύμα των αποφάσεων του ΕΔΑΔ.

Για τον σκοπό αυτό, στις 10 Οκτωβρίου 2017 ψηφίστηκε ο νόμος 4491/2017, ο οποίος τροποποίησε την παράγραφο 1 του

άρθρου 758 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας προκειμένου να επιτρέψει την επανάλληψη της διαδικασίας σε περιπτώσεις όπου το ΕΔΑΔ διαπίστωνε παραβίαση ουσιαστικού δικαιώματος. Οι ελληνικές αρχές ισχυρίζονται ότι ο νέος νόμος αποσκοπεί να επιτρέψει στις αντίστοιχες ενώσεις να υποβάλουν αιτήσεις αναγνώρισης ή να ανατρέψουν τις αποφάσεις που διέταζαν τη διάλυσή τους, με επανεξέταση υπό το φως των αποφάσεων του ΕΔΑΔ. Δεδομένου ότι ο νέος νόμος δεν είχε αναδρομική ισχύ, εγκρίθηκε επίσης μια μεταβατική διάταξη, η οποία είχε ως στόχο να επιτρέψει την επανάλληψη των διαδικασιών σε υποθέσεις ακόμη και όταν το ΕΔΑΔ είχε ήδη διαπιστώσει παραβιάσεις πριν τεθεί σε ισχύ ο νόμος 4491/2017.

Στις 4 Δεκεμβρίου 2017 η Τουρκική Ένωση Ξάνθης υπέβαλε αίτηση στο Εφετείο Θράκης, σύμφωνα με το τροποποιημένο άρθρο 758 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, για ανάκληση της απόφασης που επικύρωσε τη διάλυσή της. Ωστόσο, στις 22 Ιουνίου 2018 η αίτησή της απορρίφθηκε επειδή η Τουρκική Ένωση Ξάνθης είχε ήδη ζητήσει το 2008, σύμφωνα με την ίδια – αν και μη τροποποιημένη – διάταξη του αστικού δικαίου, την ανάκληση της απόφασης επικύρωσης της διάλυσης της ένωσης. Το Δικαστήριο υποστήριξε ότι η μεταβατική διάταξη του νόμου για την τροποποίηση του άρθρου 758 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας δεν εφαρμόστηκε στην υπόθεση, δεδομένου ότι δεν αναφέρεται ρητώς σε περιπτώσεις στις οποίες οι προσφεύγοντες είχαν ήδη ζητήσει την επανάλληψη της διαδικασίας με βάση το προηγούμενο κείμενο του άρθρου 758 (Απόφαση αριθ. 96/2018). Η Τουρκική Ένωση Ξάνθης άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης στις 30 Οκτωβρίου 2018 ενώπιον του Αρείου Πάγου.

Ωστόσο, όπως εξηγεί ο νόμιμος εκπρόσωπός της, η Ένωση αντιμετώπισε μια σειρά από δυσκολίες όταν προσπάθησε να ζη-

τήσει ημερομηνία ακρόασης. Πρώτα, η Γραμματεία του Δικαστηρίου ζήτησε αντίγραφα όλων των εγγράφων που είχαν υποβάλει οι διάδικοι από την έναρξη της υπόθεσης το 1984. Το εφετείο, αφετέρου, καθυστέρησε την παράδοση των φακέλων, υποστηρίζοντας αρχικά ότι ο Άρειος Πάγος δεν χρειάζεται να λάβει αντίγραφο ολόκληρου του φακέλου της υπόθεσης προκειμένου να προγραμματίσει την ημερομηνία ακρόασης και στη συνέχεια ισχυριζόμενο ότι ο δικαστής ήταν σε άδεια. Ως αποτέλεσμα, ο πλήρης φάκελος απεστάλη τελικά στις 19 Φεβρουαρίου 2019. Η προσφυγή υποβλήθηκε στις 25 Φεβρουαρίου 2019 με αίτημα επείγουσας ακρόασης. Η ακρόαση προγραμματίστηκε τελικά για τις 20 Μαρτίου 2020, δημιουργώντας περαιτέρω καθυστερήσεις.<sup>22</sup>

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, η ψήφιση του νόμου 4491/2017 στην Ελλάδα – που θα επέτρεπε στους προσφεύγοντες να ανοίξουν εκ νέου τη διαδικασία υπό το πρίσμα των πορισμάτων του ΕΔΑΔ σε υποθέσεις που αφορούσαν την αναγνώριση των οργανώσεων της τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη – δεν απέφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα, με τα εγχώρια δικαστήρια να απορρίπτουν αιτήματα για την αλλαγή δικαστικών αποφάσεων που διέλυσαν τις τουρκικές ενώσεις ή αρνούσαν την αναγνώριση ενώσεων. Εν τω μεταξύ, καθ' όλη τη χρονοβόρα διαδικασία αναζήτησης δικαιοσύνης – που σε ορισμένες περιπτώσεις διαρκεί πάνω από 35 χρόνια – οι ενώσεις αυτές αναγκάζονται να λειτουργούν ανεπίσημα. Αυτό όχι μόνο περιορίζει σημαντικά τις δραστηριότητές τους, αλλά μπορεί επίσης να τις καθιστά πιο ευάλωτες σε στοχοποίηση από ακροδεξιές ριζοσπαστικές ομάδες. Για παράδειγμα, η Τουρκική Ένωση

Ξάνθης χαρακτηρίστηκε πρόσφατα στον ιστότοπο μιας ομάδας μίσους ως εγκληματική συμμορία με παράνομες δραστηριότητες που απειλούν τη δημόσια τάξη και την εθνική ασφάλεια της Ελλάδας.<sup>23</sup>

Η μεταβατική διάταξη του νόμου 4491/2017 εγείρει επίσης μια γενικότερη ανησυχία όσον αφορά την εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΑΔ. Η μεταβατική διάταξη ορίζει ότι το παραδεκτό αίτησης επανάλληψης της διαδικασίας στις υποθέσεις αποφάσεων του ΕΔΑΔ που εκδόθηκαν πριν από την έναρξη ισχύος του νόμου αξιολογείται με βάση: 1) τους περιορισμούς που προβλέπονται στην παράγραφο 2 του άρθρου 11 της ΕΣΔΑ και τους περιορισμούς που επιτρέπονται στην άσκηση άλλων ουσιαστικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στη ΕΣΔΑ, δηλαδή την προστασία της εθνικής ασφάλειας, τη δημόσια τάξη, την πρόληψη της εγκληματικότητας, την προστασία της υγείας ή της ηθικής και την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων, και 2) τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις διεθνείς συνθήκες στις οποίες η Ελλάδα είναι συμβαλλόμενο μέρος, συμπεριλαμβανομένης της Συνθήκης της Λωζάνης. Ωστόσο, οι περιορισμοί που εισήχθησαν στη νομοθεσία έχουν ήδη εξεταστεί σε αυτές τις υποθέσεις και απορρίφθηκαν από το ΕΔΑΔ. Παρόλο που απομένει να δούμε πώς τα εθνικά δικαστήρια ερμηνεύουν αυτούς τους περιορισμούς, η εισαγωγή τους θα μπορούσε να παράσχει στα εγχώρια δικαστήρια μια νομική βάση με την οποία να απορρίψουν τις αιτήσεις για επανάλληψη της διαδικασίας ως απαράδεκτες. Αυτό θα εμπόδιζε σοβαρά την πλήρη και αποτελεσματική εφαρμογή των αποφάσεων του ΕΔΑΔ.<sup>24</sup>

# Παρεμβάσεις στη θρησκευτική αυτονομία

Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης έχει επίσης υποστεί επανειλημμένες κυβερνητικές παρεμβάσεις στις θρησκευτικές υποθέσεις της, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται ο διορισμός ανώτερων μουσουλμάνων κληρικών από το κράτος χωρίς συνεννόηση με τα μέλη της κοινότητας. Αυτό έχει οδηγήσει στη δημιουργία δύο παράλληλων θρησκευτικών ιεραρχιών – μιας που επιλέγεται από τα μέλη της τουρκικής μειονότητας και μιας άλλης που διορίζεται από την κυβέρνηση – διχάζοντας την κοινότητα. Άλλες δυσκολίες περιλαμβάνουν την υπερβολική ρύθμιση και φορολόγηση των θρησκευτικών ευαγών ιδρυμάτων και άλλων περιουσιακών στοιχείων, υπονομεύοντας την ικανότητα των μελών της μειονότητας να διατηρήσουν την ταυτότητά τους.

## Θρησκευτική εκπροσώπηση: Μουφτήδες διορισμένοι από το κράτος έναντι των εκλεγμένων από την κοινότητα

Τα ειδικά δικαιώματα των μειονοτήτων, στα οποία συμπεριλαμβάνονται τα θρησκευτικά δικαιώματα της μειονότητας στη Δυτική Θράκη, έχουν κατοχυρωθεί συγκεκριμένα εδώ και πάνω από 100 χρόνια με αρκετές διεθνείς ειρηνευτικές συνθήκες που έχουν συναφθεί μεταξύ της Ελλάδας (και άλλων) αφενός και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας/Τουρκίας αφετέρου.<sup>25</sup>

Σύμφωνα με τις διεθνείς υποχρεώσεις της Ελλάδας που απορρέουν από τη Συνθήκη των Αθηνών, ο Νόμος 2345/1920 όριζε ότι, εκτός από τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, οι μουφτήδες (οι μουσουλμάνοι κληρικοί) είχαν τη δυνατότητα να ασκούν δικαστικές αρμοδιότητες σε οικογενειακές και κληρονομικές διαφορές μεταξύ μουσουλμάνων, στο βαθμό που οι διαφορές αυτές διέπονταν από τον ισλαμικό νόμο (τη Σαρία). Αυτές αφορούσαν ιδίως το πεδίο του γάμου, το διαζύγιο, τις πληρωμές διατροφής, την επιτροπεία και την κηδεμονία, τη δικαιοπρακτική ικανότητα των ανηλίκων, τις ισλαμικές διαθήκες και την εξ'αδιαθέτου διαδοχή.<sup>26</sup> Επιπλέον, η νομοθεσία όριζε και μια νομική διαδικασία για την εκλογή των μουφτήδων: θα εκλέγονταν απευθείας από τους μουσουλμάνους που είχαν δικαίωμα ψήφου στις εθνικές εκλογές και που κατοικούσαν στους νομούς όπου θα υπηρετούσαν οι μουφτήδες (περιφέρεια της Μουφτείας).<sup>27</sup> Οι εκλογές θα διοργανώνονταν από το κράτος και υποψήφιοι θα μπορούσαν να είναι οι απόφοιτοι μεντρεσέ (ισλαμικού ιεροδιδασκαλείου). Το άρθρο 6.6 προέβλεπε την έκδοση βασιλικού δια-

τάγματος με λεπτομέρειες για την εκλογή των μουφτήδων. Ωστόσο, ένα τέτοιο διάταγμα δεν δημοσιεύτηκε ποτέ.<sup>28</sup>

Μέχρι το 1985, η διαδικασία επιλογής των μουφτήδων δεν αποτελούσε επίμαχο θέμα. Με βάση την κοινή πρακτική, οι ηγέτες της μουσουλμανικής κοινότητας πρότειναν έναν κατάλογο υποψηφίων, από τον οποίο το ελληνικό κράτος επέλεγε έναν να υπηρετήσει ως μουφτής στη Ροδόπη και έναν για την Ξάνθη – τους δύο νομούς όπου ζει το μεγαλύτερο μέρος της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης.<sup>29</sup> Το 1985 πέθανε ένας από τους δύο μουσουλμάνους θρησκευτικούς ηγέτες, ο Μουφτής Ροδόπης Χαφίζ Μουσταφά Χουσεΐν. Το ελληνικό κράτος όρισε προσωρινό μουφτή. Όταν αυτός παραιτήθηκε, οι ελληνικές αρχές τον αντικατέστησαν με έναν άλλο μουφτή, τον Μέτσο Τζεμαλή (Μεσο Cemali). Στις 6 Απριλίου 1990, ο Πρόεδρος επιβεβαίωσε ότι ο Μουφτής διορίστηκε από το κράτος στο αξίωμα του.<sup>30</sup>

Εν τω μεταξύ, πέθανε και ο Μουφτής Ξάνθης. Στις 15 Φεβρουαρίου 1990 ο τοπικός νομάρχης όρισε ως αναπληρωτή τον Μεχμέτ Αγγά. Δύο βουλευτές της τουρκικής μειονότητας της Ξάνθης και της Ροδόπης ζήτησαν από το κράτος να διοργανώσει εκλογές για τη θέση του Μουφτή Ξάνθης, σύμφωνα με το Ν. 2345/1920. Επειδή δεν πήραν καμία απάντηση, οι βουλευτές αποφάσισαν να οργανώσουν οι ίδιοι τις εκλογές στα τζαμιά στις 17 Αυγούστου 1990 μετά τις προσευχές. Εκείνη την ημερομηνία, ο Μεχμέτ Αγγά επελέγη ως Μουφτής Ξάνθης από όσους ήταν παρόντες στις προσευχές της Παρασκευής.<sup>31</sup>

Ομοίως, τον Δεκέμβριο του 1990 οι δύο βουλευτές της τουρκικής μειονότητας της Ξάνθης και Ροδόπης ζήτησαν από το κράτος να διοργανώσει εκλογές για τη θέση του Μουφτή στη Ροδόπη. Ωστόσο, αντί να ενεργήσει επί των αιτημάτων, ο Πρόεδρος ενέκρινε πράξη νομοθετικού περιεχομένου στις 24 Δεκεμβρίου 1990 για να αλλάξει τον τρόπο επιλογής των μουφτήδων. Το διάταγμα καταργούσε τη νομική διαδικασία για την εκλογή τους, αντικαθιστώντας την με μια διαδικασία διορισμού – συγκεκριμένα, τον διορισμό των μουφτήδων με προεδρικό διάταγμα μετά από πρόταση του Υπουργού Παιδείας. Αυτό συνεπάγεται ότι ο υπουργός επιλέγει τον μουφτή από έναν κατάλογο που καταρτίζεται από μια επιτροπή υπό την προεδρία του τοπικού νομάρχη και αποτελούμενη από έναν αριθμό μουσουλμάνων αξιωματούχων διορισμένων από το κράτος. Η επιλογή βασίζεται στα προσωπικά προσόντα του υποψηφίου, ο οποίος πρέπει να είναι κάτοχος πτυχίου ανώτατης ισλαμικής θεολογικής σχολής ή να έχει ασκήσει καθήκοντα ιμάμη τουλάχιστον επί δεκαετία.<sup>32</sup>

Δεδομένου ότι η τουρκική μειονότητα θεώρησε ότι αυτό αποτελούσε παρέμβαση στην ελευθερία τους να εκλέξουν τους

δικούς τους θρησκευτικούς εκπροσώπους, σε αντίδραση οι δύο μουσουλμάνοι Τούρκοι βουλευτές διοργάνωσαν την εκλογή και στη Ροδόπη.<sup>33</sup> Ο Ιμπραήμ Σερήφ εξελέγη Μουφτής Ροδόπης στα τζαμιά την Παρασκευή 28 Δεκεμβρίου 1990, μετά τις προσευχές. Λίγες μέρες αργότερα, οι ελληνικές αρχές διόρισαν επίσης μουφτή σύμφωνα με το προεδρικό διάταγμα.

Στις 4 Φεβρουαρίου 1991 η Βουλή των Ελλήνων ψήφισε τον νόμο 1920/1991, ο οποίος επικύρωσε αναδρομικά το προεδρικό διάταγμα. Στις 20 Αυγούστου 1991, σύμφωνα με τον νέο νόμο, το ελληνικό κράτος διόρισε τον Μεχμέτ Σινικόγλου στη θέση του Μουφτή Ξάνθης. Ωστόσο, ο Μεχμέτ Αγγά αρνήθηκε να παραιτηθεί, και συνέχισε να υπηρετεί, μέχρι τον θάνατό του, ως μουφτής εκλεγμένος από την κοινότητα.<sup>34</sup> Το 2006 η κοινότητα εξέλεξε τον Αχμέτ Μετέ ως Μουφτή Ξάνθης για να τον αντικαταστήσει.

Ο εκλεγμένος Μουφτής Ροδόπης σημειώνει ότι τα περισσότερα μέλη της τουρκικής κοινότητας δεν δέχτηκαν ποτέ την ακύρωση του νόμου 2345/1920. Θεώρησαν ότι ο νέος νόμος δίνει στο κράτος υπερβολική εξουσία να παρεμβαίνει στην εσωτερική ζωή της κοινότητας και να θέτει σε κίνδυνο τη θρησκευτική αυτονομία που εγγυάται η διεθνής συνθήκη. Η κοινότητα δεν αποδέχεται τον μουφτή που διορίζεται από το κράτος. Μάλιστα, όπως προσθέτει ο εκλεγμένος Μουφτής Ξάνθης, το ζήτημα της επιλογής των μουφτήδων προκαλεί ένταση στην τουρκική κοινότητα:

*Βασικά, οι διορισμένοι μουφτήδες δεν μπορούν να πάνε και να προϊστάται των προσευχών στα τζαμιά μας. Ομοίως, αποφασίσαμε να μην πηγαίνουμε κι εμείς στο τζαμί του. Αλλά η κατάσταση μπορεί να επιδεινωθεί ακόμα περισσότερο όταν πρόκειται για τη σχέση μεταξύ των διορισμένων μουφτήδων και της κοινότητας. Για παράδειγμα, όταν ο διορισμένος μουφτής παρίσταται σε κηδείες ή άλλες εκδηλώσεις, συχνά δεν του επιτρέπεται να μιλήσει ή εκδιώκεται από τα μέλη της κοινότητας, οπότε απλώς παραμένει μέσα στο αυτοκίνητό του.<sup>35</sup>*

Από την άλλη, οι εκλεγμένοι Μουφτήδες Ξάνθης και Ροδόπης δεν αναγνωρίζονται από το ελληνικό κράτος. Δεν μπορούν να ασκήσουν τις δικαστικές και διοικητικές εξουσίες τους, αφού αυτές ασκούνται από τους διορισμένους μουφτήδες. Επιπλέον, αντιμετωπίζουν συχνά ποινικές διώξεις για αυθαίρετη άσκηση των καθηκόντων του θρησκευτικού λειτουργού αν συμμετέχουν σε θρησκευτικές τελετές ή εκδίδουν μηνύματα θρησκευτικού περιεχομένου. Ωστόσο, σύμφωνα με το ΕΔΑΔ, αυτές οι διώξεις παραβιάζουν το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ όσον αφορά το δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκείας.<sup>36</sup>

Παρά τις αποφάσεις του ΕΔΑΔ σχετικά με τις διώξεις του Ιμπραήμ Σερήφ και του Μεχμέτ Αγγά, τόσο ο εκλεγμένος Μουφτής Ροδόπης όσο και ο πρώην εκλεγμένος Μουφτής Ξάνθης, ο Αχμέτ Μέτε, ο οποίος αντικατέστησε τον Μεχμέτ Αγγά μετά τον θάνατό του ως εκλεγμένος Μουφτής Ξάνθης, υπέστησαν διώξεις σε αρκετές περιπτώσεις. Για παράδειγμα, ο Μέτε κατα-

δικάστηκε σε επτά μήνες φυλάκιση τον Νοέμβριο του 2017.<sup>37</sup> Η υπόθεση αφορούσε την κηδεία ενός στρατιώτη της τουρκικής μειονότητας ο οποίος έχασε τη ζωή του κατά την εκτέλεση του καθήκοντος. Ο διορισμένος μουφτής προσήλθε στην κηδεία, αλλά η κοινότητα δεν του επέτρεψε να προϊσταται της προσευχής ή να μιλήσει στην κηδεία.

Ο εκλεγμένος Μουφτής Ξάνθης ανέλαβε την προσευχή από τον επίσημο Μουφτή, μετά από το οποίο του ασκήθηκε δίωξη για παρεμπόδιση θρησκευτικής τελετής και αντιποίηση της αρχής θρησκευτικού ηγέτη.<sup>38</sup>

Οι ελληνικές αρχές ισχυρίζονται ότι από τη στιγμή που οι μουφτήδες έχουν την αρμοδιότητα να αποφαινούνται για οικογενειακές και κληρονομικές διαφορές μεταξύ μουσουλμάνων, πρέπει να διορίζονται από το κράτος. Υποστηρίζουν ότι στην Ελλάδα όλοι οι δικαστές διορίζονται από το κράτος, οπότε, αν οι μουφτήδες έχουν δικαστικές εξουσίες σε αστικές και διοικητικές υποθέσεις, πρέπει να διορίζονται κι αυτοί. Αν επιλέγονταν με εκλογές, αυτό «θα έθετε σε κίνδυνο την εφαρμογή της διάταξης του Συντάγματος η οποία ορίζει ότι οι δικαστικοί λειτουργοί διορίζονται σύμφωνα με τον νόμο. Θα έθετε επίσης σε κίνδυνο την αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών, τόσο ατομικά όσο και κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, διότι θα δημιουργούσε μια κατάσταση πολιτικής πατρωνίας».<sup>39</sup> Επιπλέον, υποστηρίζουν ότι σε μια δημοκρατική κοινωνία, η πολιτική, η δικαστική και η θρησκευτική εξουσία δεν μπορεί να συγκεντρώνονται στα χέρια ενός και μόνο ατόμου, του οποίου το αξίωμα θεωρείται από ορισμένους ως εφ' όρου ζωής.<sup>40</sup> Μάλιστα, οι ελληνικές αρχές υποστηρίζουν επίσης ότι δεν μπορούν να αναγνωρίσουν τους εκλεγμένους μουφτήδες επειδή η διαδικασία για την εκλογή των μουφτήδων από την κοινότητα είναι ασαφής όσον αφορά το εκλογικό σώμα, τις διαδικασίες και τη διάρκεια των αξιωμάτων, και δεν υπάρχει εγγύηση ότι οι μουφτήδες δεν διορίζονται από ξένες δυνάμεις.<sup>41</sup> Υποστηρίζουν επίσης ότι ο διορισμός των ανώτατων θρησκευτικών αρχών από το κράτος αποτελεί στην πραγματικότητα κοινή πρακτική σε χώρες όπου το Ισλάμ είναι η κυρίαρχη θρησκεία, όπως η Αίγυπτος, η Σαουδική Αραβία και η Τουρκία.<sup>42</sup>

Σε απάντηση, εκπρόσωποι της κοινότητας επισημαίνουν ότι ο νόμος 1920/1991 δίνει ουσιαστικά σε ένα κράτος όπου η εθνοτική ταυτότητα είναι στενά συνυφασμένη με το ορθόδοξο θρησκευμα, την εξουσία να διορίζει μουφτήδες χωρίς να συμβουλευέται τη μουσουλμανική μειονότητα. Αυτό υπονομεύει την αυτονομία της μειονότητας την οποία εγγυάται η Συνθήκη της Λωζάνης.<sup>43</sup> Επιπλέον, οι Καθολικοί και οι Εβραίοι και άλλες «γνωστές» θρησκείες έχουν το δικαίωμα να εκλέγουν τους θρησκευτικούς ηγέτες τους, οπότε η ελληνική κυβέρνηση εφαρμόζει μια πολιτική διακρίσεων εναντίον τους για σχεδόν 30 χρόνια, αφού τους αρνείται το ίδιο δικαίωμα.<sup>44</sup> Υπογραμμίζουν επίσης ότι, μολονότι οι μουφτήδες έχουν την εξουσία να αποφαινούνται σχετικά με ορισμένα ζητήματα μουσουλμανικής οικογένειας και κληρονομιάς, σύμφωνα με τον νόμο 4511/2018 η θρησκευτική δικαιοδοσία είναι προαιρετική: συνεπώς, όλες οι νομικές υποθέσεις μελών της μειονότητας θεωρείται τώρα ότι ρυθμίζονται από το αστικό δίκαιο και μπορούν να υπαχθούν στη δικαιοδοσία του

μουφτή μόνο όταν και τα δύο μέρη συμφωνήσουν να καταφύγουν στον μουφτή.<sup>45</sup> Επιπλέον, οποιαδήποτε απόφαση μουφτή είναι νομικά δεσμευτική εφόσον εγκριθεί από τα ελληνικά δικαστήρια. Το άρθρο 5 παράγραφος 3 του νόμου 1920/1991 προβλέπει ότι τα δικαστήρια δεν εκτελούν αποφάσεις των μουφτήδων που αντίκεινται στο ελληνικό Σύνταγμα, συμπεριλαμβανομένων των διατάξεων περί ισότητας των φύλων. Επιπλέον, η σύγκριση της διαδικασίας επιλογής μουφτή στην Ελλάδα με χώρες που διορίζουν μουφτήδες όπου το Ισλάμ είναι η κυρίαρχη θρησκεία αγνοεί το γεγονός ότι η επιλογή μουφτή στην Ελλάδα πρέπει να διέπεται από το καθεστώς προστασίας των μειονοτήτων που θεσπίστηκε με τη Συνθήκη της Λωζάνης. Για να γίνει σύγκριση, με βάση την αρχή της αμοιβαιότητας που διέπει τη Συνθήκη, η επιλογή μουφτήδων στη Δυτική Θράκη θα πρέπει να συγκριθεί με την εκλογή του Έλληνα Πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη από τη Σύνοδο των Ενδημούντων Μητροπολιτών.<sup>46</sup>

## Διοίκηση και διαχείριση ισλαμικών ευαγών ιδρυμάτων

Παρόλο που η Συνθήκη της Λωζάνης παρέσχε έναν βαθμό αυτονομίας στην τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, ιδιαίτερα όσον αφορά τη θρησκευτική ηγεσία και τα κληροδοτήματα, τα ζητήματα που σχετίζονται με τη διοίκηση των θρησκευτικών ευαγών ιδρυμάτων (βακουφίων) είναι άλλο ένα σημαντικό αντικείμενο διαμάχης. Τα βακουφία αποτελούν ουσιαστικό μέρος της πολιτιστικής, ιστορικής και θρησκευτικής κληρονομιάς της μειονότητας.<sup>47</sup> Για δεκαετίες εξυπηρετούν τις θρησκευτικές, πολιτιστικές και κοινωνικές ανάγκες της μουσουλμανικής τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη. Όπως εξηγεί ο Αλή Χουσεϊνογλου:

*Με την πάροδο των χρόνων, πολλοί ντόπιοι μουσουλμάνοι δάριζαν χρήματα ή ακίνητα σε αυτά τα ιδρύματα για φιλανθρωπικούς σκοπούς, όπως για την παροχή τροφίμων ή στέγης σε όσους έχουν ανάγκη και για δραστηριότητες που εξυπηρετούν τις θρησκευτικές και εκπαιδευτικές ανάγκες της κοινότητας, όπως είναι η κάλυψη των λειτουργικών δαπανών τζαμιών και σχολείων. Ανάλογα με την τοποθεσία του, ένα βακουφίο έχει μεγάλη περιουσία, κυρίως ακίνητη, που παρέχει σημαντικά εισοδήματα.<sup>48</sup>*

Ο νόμος 2345/1920 όριζε ότι τα μέλη της επιτροπής που διαχειριζόταν αυτά τα βακουφία έπρεπε να επιλέγονται με εκλογές εντός της μουσουλμανικής κοινότητας. Ωστόσο, αυτό καταργήθηκε με την έλευση της στρατιωτικής χούντας και αντικαταστάθηκε από μια διαδικασία που επιτρέπει στην κυβέρνηση να διορίζει τα μέλη των διοικητικών συμβουλίων των μουσουλμανικών ιδρυμάτων.<sup>49</sup>

Στις 7 Φεβρουαρίου 2008, ψηφίστηκε νέος νόμος σχετικά με τη διοίκηση και τη διαχείριση των βακουφίων. Σκοπός του

ήταν να εξασφαλίσει ότι τα μέλη των διοικητικών συμβουλίων θα εκλέγονται και δεν θα διορίζονται. Ωστόσο, οι μειονοτικές οργανώσεις υποστηρίζουν ότι ο νόμος εξακολουθεί να μην εγγυάται την απαραίτητη αυτονομία της μειονότητας στη διοίκηση και διαχείριση των μουσουλμανικών κληροδοτημάτων. Επισημαίνουν ότι ο νόμος παραχωρεί σημαντικές εξουσίες στην ανώτατη περιφερειακή κρατική αρχή και στους διορισμένους μουφτήδες όσον αφορά την εκλογική διαδικασία ενώ παράλληλα δίνει πολύ περιορισμένο ρόλο στην κοινότητα.<sup>50</sup> Επιπλέον, ο νόμος εγκρίθηκε χωρίς την ουσιαστική συμμετοχή της μειονότητας. Παρά το γεγονός ότι οι βουλευτές της τουρκικής μειονότητας καθώς και οι μειονοτικές ενώσεις κατέθεσαν σχόλια για το σχέδιο νόμου, καμία από τις προτάσεις τους δεν λήφθηκε υπόψη.<sup>51</sup> Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι έχουν περάσει περισσότερα από 10 χρόνια από την έγκρισή του, ο νόμος 3647/2008 δεν έχει ακόμα εφαρμοστεί, διατηρώντας σε ισχύ τα κρατικά διορισμένα διοικητικά συμβούλια.<sup>52</sup>

Επιπλέον, εδώ και δεκαετίες οι ελληνικές αρχές εξακολουθούν να επιβάλλουν υπερβολικούς φόρους και νομικές κυρώσεις στα ακίνητα ιδιοκτησίας των μουσουλμανικών ευαγών ιδρυμάτων. Παρά το γεγονός ότι οι θρησκευτικές κοινότητες δεν φορολογούνται για τις δωρεές καθώς θεωρούνται φιλανθρωπικά ιδρύματα, ορισμένοι φόροι εισοδήματος εξακολουθούν να επιβάλλονται στα βακουφία. Επιπλέον, το 1997 ψηφίστηκε νόμος ο οποίος επέβαλε φόρους στην περιουσία των θρησκευτικών κοινοτήτων. Αν και, σύμφωνα με το Ν. 3554/2007, τα περισσότερα εισοδήματα και περιουσιακά στοιχεία των βακουφίων δεν υπόκεινται πλέον σε φορολογία και οι διατάξεις του νόμου διέγραψαν τυπικά τις υφιστάμενες οφειλές και τα πρόστιμα των βακουφίων, λόγω των προβλημάτων υλοποίησης οι μουσουλμανικές φιλανθρωπικές οργανώσεις εξακολουθούν να πάσχουν από συσσωρευμένα χρέη. Ως αποτέλεσμα, τα θρησκευτικά ευαγή ιδρύματα αναγκάζονται συχνά να υποθηκεύουν ή να πωλούν τα ακίνητά τους για να πληρώσουν τα υπάρχοντα χρέη τους προς το ελληνικό κράτος. Για παράδειγμα, το Διοικητικό Συμβούλιο του Βακουφίου της Κομοτηνής αναγκάστηκε, όπως πληροφορούμαστε, να υποθηκεύσει 25 ακίνητα και ένα οικόπεδο το 2010 για να πληρώσει περισσότερα από 1,2 εκατομμύρια ευρώ.<sup>53</sup> Μάλιστα, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Αχμέτ Πιχάν, βουλευτή της τουρκικής μειονότητας, από την 1η Μαρτίου 2019 το διοικητικό συμβούλιο του Βακουφίου της Κομοτηνής εξακολουθούσε να χρωστά σχεδόν 3,5 εκατομμύρια ευρώ στο ελληνικό κράτος.<sup>54</sup>

## Θρησκευτικά δικαιώματα της τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη

Η θρησκευτική αυτονομία της τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη είναι εγγυημένη όχι μόνο από τις προαναφερθείσες διεθνείς συνθήκες ειρήνης αλλά και από τα διάφορα διεθνή πρότυπα για τα ανθρώπινα και τα μειονοτικά δικαιώματα που δε-

σμεύουν την Ελλάδα. Για παράδειγμα, το άρθρο 18 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR), στο οποίο η Ελλάδα είναι συμβαλλόμενο μέρος, προβλέπει:

*Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία να έχει ή να υιοθετεί κανείς τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις της επιλογής του, καθώς και την ελευθερία να εκδηλώνει τη θρησκεία ή την πεποίθησή του, είτε ατομικά είτε από κοινού με άλλους, μέσω της λατρείας, πράξεων ιεροτελεστίας, πρακτικής και διδασκαλίας.*

Στο Γενικό Σχόλιο 22, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων – το όργανο του ΟΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα που είναι επιφορτισμένο με την παρακολούθηση της εφαρμογής του ICCPR – αναπτύσσει περαιτέρω το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο άρθρο 18:

*...η πρακτική και η διδασκαλία της θρησκείας ή των πεποιθήσεων περιλαμβάνει πράξεις που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της εκ μέρους των θρησκευτικών ομάδων διαχείρισης των βασικών υποθέσεών τους, όπως, για παράδειγμα, η ελευθερία επιλογής των θρησκευτικών ηγετών, των ιερέων και των εκπαιδευτικών τους, η ελευθερία ίδρυσης ιεροδιδασκαλείων ή θρησκευτικών σχολών και η ελευθερία να συντάσσουν και να διανέμουν θρησκευτικά κείμενα ή εκδόσεις.*

Επιπλέον, όσον αφορά τις θρησκευτικές μειονότητες, η ανάγνωση του άρθρου 18 σε συνδυασμό με το άρθρο 27 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) προϋποθέτει ότι τα κράτη πρέπει επίσης να λαμβάνουν θετικά μέτρα για την προώθηση της ταυτότητας μιας συγκεκριμένης θρησκευτικής μειονότητας. Με άλλα λόγια, τα κράτη πρέπει να δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες για τα άτομα που ανήκουν σε θρησκευτικές μειονότητες έτσι ώστε «να διασφαλίζουν ότι μπορούν να διαχειρίζονται οι ίδιοι τις υποθέσεις που σχετίζονται με την πίστη τους, προκειμένου να διατηρούν και να αναπτύσσουν ακόμα περισσότερο τη ζωή και την ταυτότητα της θρησκευτικής τους κοινότητας».<sup>55</sup> Ως εκ τούτου, το γεγονός ότι η τουρκική κοινότητα εξακολουθεί να μην έχει τη δυνατότητα να διαχειριστεί τα βακούφια και να έχει πρόσβαση στα κεφάλαιά τους αποτελεί λόγο ανησυχίας. Περιορίζει την ικανότητα της μειονοτικής κοινότητας να υποστηρίξει τις ζωτικές της ανάγκες, όπως είναι η συντήρηση και βελτίωση των σχολείων και η επισκευή ή κατασκευή τζαμιών, καθώς και η παροχή κοινωνικής βοήθειας σε όσους έχουν ανάγκη.<sup>56</sup> Θέτει σε κίνδυνο τη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη της μειονοτικής κοινότητας, θέτει εμπόδια στην κατάλληλη προστασία και άσκηση του πολιτισμού, της θρησκείας και της γλώσσας τους και, ως εκ τούτου, αντιβαίνει σε σημαντικά διεθνή πρότυπα που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα της τουρκικής μειονότητας.

Επιπλέον, η προώθηση της ταυτότητας μιας συγκεκριμένης θρησκευτικής μειονότητας προϋποθέτει τον σεβασμό του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας των μελών της. Η ελευθερία της θρησκείας συνεπάγεται επίσης το δικαίωμα των ατόμων και των ομάδων να δημιουργούν θρησκευτικούς θεσμούς που λειτουργούν σύμφωνα με τη θρησκευτική τους αυτοκατανόηση.<sup>57</sup> Η ύπαρξη κατάλληλης θεσμικής διευθέτησης είναι ζωτικής σημασίας για τις θρησκευτικές μειονότητες, διότι διαφορετικά θα μπορούσε να απειληθεί η μακροπρόθεσμη επιβίωσή τους ως κοινότητας, μια κατάσταση που θα συνιστούσε παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας των μεμονωμένων μελών.<sup>58</sup> Επιπλέον, «θεσμικά ζητήματα, όπως ο διορισμός θρησκευτικών ηγετών, προκύπτουν άμεσα ή έμμεσα από τις αρχές της πίστης τους».<sup>59</sup> Η θρησκευτική ελευθερία συνεπάγεται έτσι σεβασμό για την αυτονομία των θρησκευτικών θεσμών.

Ως εκ τούτου, τα κράτη δεν πρέπει να παρεμβαίνουν χωρίς σοβαρό λόγο στις εσωτερικές υποθέσεις των θρησκευτικών μειονοτήτων. Ο τρόπος με τον οποίο διορίζονται σήμερα οι μουφτήδες από το κράτος αντιβαίνει στις παραδόσεις και την αυτοκατανόηση της τουρκικής μειονότητας: μια από καιρό καθιερωμένη πρακτική της κοινότητας ήταν να προτείνει έναν κατάλογο υποψηφίων από τον οποίο επιλέγονταν οι δικοί της ανώτατοι θρησκευτικοί ηγέτες, μέχρι το αμφισβητούμενο Προεδρικό Διάταγμα του 1990 και τον νόμο 1920/1991. Επιπλέον, το γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα της κοινότητας δεν αναγνωρίζει τον μουφτή που διορίστηκε από το κράτος και οργανώνει εκλογές για την ανάδειξη των ηγετών της, αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι η τρέχουσα διαδικασία επιλογής των μουφτήδων γίνεται χωρίς την έγκριση της κοινότητας και εφαρμόζεται παρά την αντίθεσή της. Έτσι, παραβιάζεται σαφώς η αυτονομία της κοινότητας να διαχειρίζεται τις εσωτερικές θρησκευτικές υποθέσεις της και αγνοείται το δικαίωμά της στην ελευθερία της θρησκείας.

Ενώ οι ελληνικές αρχές πρέπει να σέβονται τις παραδόσεις και την αυτονομία της τουρκικής μειονότητας να διαχειρίζεται τις θρησκευτικές της υποθέσεις, πρέπει να το κάνουν αυτό στο πλαίσιο των διεθνών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έτσι, η εκδίκαση οικογενειακών και κληρονομικών διαφορών από τους μουφτήδες στη Δυτική Θράκη είναι ένα ζήτημα που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής. Αρκετά διεθνή όργανα ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχουν εκφράσει την ανησυχία τους για την εφαρμογή του ισλαμικού νόμου στους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης και ιδιαίτερα για την άνιση μεταχείριση των γυναικών τόσο στην κοινότητα όσο και σε σύγκριση με τους μη μουσουλμάνους.<sup>60</sup>

Αυτές οι ανησυχίες έχουν επίσης επισημανθεί από έρευνα που αναλύει περίπου 60 αποφάσεις στη Δυτική Θράκη σχετικά με ζητήματα ισλαμικού διαζυγίου και διατροφής στο διάστημα από τη δεκαετία του 1980 έως το 2013.<sup>61</sup> Είναι σημαντικό να σημειωθεί ωστόσο ότι, ενώ η μελέτη φωτίζει τους διάφορους παράγοντες στους οποίους οφείλεται η αποτυχία των ισλαμικών δικαστηρίων να προστατεύσουν τα δικαιώματα των γυναικών, υπογραμμίζει επίσης ότι για την άνιση μεταχείριση των γυναικών δεν ευθύνεται κατ' ανάγκη ο ισλαμικός νόμος, αλλά η πρακτική των ισλαμικών δικαστηρίων.<sup>62</sup> Μια τέτοια άποψη



επικρατεί και μεταξύ των γυναικών της Δυτικής Θράκης.  
Όπως εξηγήει ο Πλέρ Τσαβούσογλου :

*Ιδίως οι μουσουλμάνες τείνουν να πιστεύουν ότι ο νόμος που εφαρμόζεται στα θρησκευτικά δικαστήρια δεν είναι πραγματικά ισλαμικός, επειδή ο θείος ισλαμικός νόμος δεν εισάγει διακρίσεις εις βάρος των γυναικών. Αντιθέτως, σημειώνουν ότι με τις αξίες του μπορεί να ενδυναμώνει και να προστατεύει. Ωστόσο, αναφέρουν ότι αντιμετωπίζουν σημαντικά ζητήματα άδικης μεταχείρισης. Πολλοί συνομιλητές, μεταξύ των οποίων και δικηγόροι, πιστεύουν ότι το πρόβλημα είναι ο τρόπος απονομής της ισλαμικής δικαιοσύνης. Ότι, δηλαδή, το πρόβλημα πηγάζει από τη λειτουργία αυτών των δικαστηρίων – διαδικαστικά ελαττώματα – και τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύεται ο θρησκευτικός νόμος – προβλήματα ουσίας. Παρόλα αυτά, η πλειονότητα των μελετητών καθώς και οι πολιτικοί και άλλοι λαϊκοί, διατυπώνουν την αμφιλεγόμενη γενίκευση ότι το Ισλάμ και η Σαρία είναι η πηγή όλων των προβλημάτων.<sup>63</sup>*

Ο εκλεγμένος Μουφτής Ροδόπης τονίζει κι αυτός ότι μέρος του προβλήματος έγκειται στο πώς ερμηνεύεται ο ισλαμικός νόμος. Διαφορετικές σχολές ισλαμικού νόμου ερμηνεύουν διαφορετικά τα θρησκευτικά κείμενα. Σε αντίθεση με την επικρατούσα αντίληψη, αν ο ισλαμικός νόμος ερμηνευθεί προοδευτικά, υπάρχουν πολλά οφέλη για τις γυναίκες.<sup>64</sup>

Τα ζητήματα που σχετίζονται με την ερμηνεία του ισλαμικού νόμου επιδεινώνονται περαιτέρω από το γεγονός ότι ούτε οι νομικοί επιστήμονες ούτε οι δικαστικοί στην Ελλάδα έχουν καταλήξει σε συμπεράσματα όσον αφορά το πεδίο εφαρμογής του ισλαμικού νόμου και τους θεμιτούς περιορισμούς της δικαιοδοσίας των μουφτήδων.<sup>65</sup> Κατ' αρχήν, σύμφωνα με τον Νόμο 1920/1991, η απόφαση του μουφτή, για να τεθεί σε εφαρμογή, πρέπει πρώτα να κηρυχθεί εκτελεστή από αρμόδιο δικαστήριο. Ένας τέτοιος έλεγχος πρέπει να διασφαλίσει ότι το επίδικο ζήτημα εμπίπτει στη δικαιοδοσία των μουφτήδων και δεν αντίκειται στο ελληνικό Σύνταγμα, συμπεριλαμβανομένων των διατάξεων περί ισότητας των φύλων.

Εντούτοις, η προσεκτική εξέταση της σχετικής νομολογίας αποκαλύπτει ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα δικαστήρια

δεν προβαίνουν σε σωστό έλεγχο της συνταγματικότητας και απλώς επικυρώνουν τις αποφάσεις των (διορισμένων) μουφτήδων. Για παράδειγμα, στο διάστημα μεταξύ 2007 και 2014 «τα δικαστήρια της Ξάνθης και της Ροδόπης κήρυξαν εκτελεστές 390 αποφάσεις του Μουφτή Ξάνθης και 476 αποφάσεις του Μουφτή Ροδόπης αντίστοιχα και αρνήθηκαν να επικυρώσουν 34 και 17 υποθέσεις αντίστοιχα».<sup>66</sup> Αυτό σημαίνει ότι τα αστικά δικαστήρια επιτρέπουν να λειτουργεί, συχνά μάλιστα εγκρίνουν, ένα θρησκευτικό νομικό πλαίσιο στο οποίο η ισότητα των φύλων δεν αποτελεί πάντα προϋπόθεση, και αυτό στο όνομα της προστασίας της ταυτότητας της μειονοτικής ομάδας. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα προβληματικό όταν οδηγεί σε μια κατάσταση όπου το ελληνικό κράτος φτάνει στο σημείο της άμεσης επιβολής θρησκευτικών κανόνων που αφορούν θέματα γάμου, οικογενειακής ζωής, επιμέλειας τέκνων, διαζυγίου και κληρονομιάς. Αυτό μπορεί να προκαλέσει σοβαρές ανησυχίες από την άποψη της ελευθερίας της θρησκείας.

Πρόσφατα, το ΕΔΑΔ χρειάστηκε να εξετάσει αυτό το συγκεκριμένο πρόβλημα στην υπόθεση *Μολλά Σαλή κατά Ελλάδας* (Προσφυγή αριθ. 20452/14). Έπρεπε να αποφασίσει για τη συμβατότητα της Συνθήκης της Λωζάνης του 1923 και της εκ μέρους της αναγνώρισης μειονοτικού καθεστώτος για τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης, αφενός, και για τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ, αφετέρου. Ειδικότερα, το ΕΔΑΔ έπρεπε να ελέγξει τη σχέση μεταξύ της εφαρμογής του ισλαμικού νόμου στις οικογενειακές και προσωπικές σχέσεις των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης και της ΕΣΔΑ. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση το ΕΔΑΔ δεν καταδίκασε τον ίδιο τον ισλαμικό νόμο<sup>67</sup> αλλά την υποχρεωτική εφαρμογή του.

Το ΕΔΑΔ εξέτασε κατά πόσον τα άτομα θα μπορούσαν να περιοριστούν αναγκαστικά σε μια μειονοτική ταυτότητα αναγνωρισμένη από μια διεθνή συνθήκη, κάτι που θα μπορούσε να τους στερεί ορισμένα δικαιώματα, με σκοπό την προστασία αυτής της ταυτότητας.<sup>68</sup> Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αυτό, το ΕΔΑΔ επικαλέστηκε την αρχή του αυτοπροσδιορισμού. Αποφάσισε ότι το δικαίωμα στην προστασία της συλλογικής θρησκευτικής ταυτότητας δεν θα μπορούσε να δικαιολογήσει τον εξαναγκασμό μελών μιας μειονότητας να παραμείνουν στην κοινότητα, καθώς αυτό θα παραβίαζε τη βασική αρχή της προστασίας των μειονοτήτων, το ίδιο το δικαίωμα του ελεύθερου αυτοπροσδιορισμού.

## Δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού και η εφαρμογή του ισλαμικού νόμου της κληρονομικής διαδοχής

### **Μολλά Σαλή κατά Ελλάδας, Προσφυγή αριθ. 20452/14**

Όταν πέθανε ο σύζυγός της, η Χαπιτζέ Μολλά Σαλή κληρονόμησε το σύνολο της περιουσίας του με βάση διαθήκη την οποία είχε συντάξει ο ίδιος ενώπιον συμβολαιογράφου σύμφωνα με το ελληνικό αστικό δίκαιο. Ωστόσο, οι δύο αδελφές του εκλιπόντος

συζύγου αμφισβήτησαν τη διαθήκη με την αιτιολογία ότι όλοι ήταν μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας, οπότε το ζήτημα υπάγεται στη δικαιοδοσία του μουφτή. Ισχυρίστηκαν ότι, βάσει των όρων της Συνθήκης των Σεβρών του 1920<sup>69</sup> και της Συνθήκης της Λωζάνης του 1923, ο ισλαμικός νόμος εφαρμόζεται σε περιπτώσεις

οικογενειακών και κληρονομικών διαφορών μεταξύ Ελλήνων υπηκόων που είναι μουσουλμάνοι.

Το Πρωτοδικείο της Ροδόπης (Απόφαση αριθ. 50/2010) απέρριψε την προσφυγή που άσκησαν οι αδελφές του εκλιπόντος. Αποφάσισε ότι, αν και η χρήση της Σαρία βασίζεται στις διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάνης, αυτό δεν θα πρέπει να οδηγήσει σε μια κατάσταση όπου η εφαρμογή του ισλαμικού νόμου περί κληρονομιάς επιφέρει την περιστολή των πολιτικών δικαιωμάτων των Ελλήνων Μουσουλμάνων.<sup>70</sup> Οι αδελφές εφεσίβαλαν την απόφαση, αλλά το Εφετείο Θράκης (Απόφαση αριθ. 392/2011) αποφάνθηκε, επίσης, εναντίον τους με το σκεπτικό ότι ο αδελφός είχε το δικαίωμα να αποφασίσει τι είδους διαθήκη θα ήθελε να συντάξει και προτίμησε μια δημόσια διαθήκη σύμφωνα με τον ελληνικό Αστικό Κώδικα. Έτσι, δεν ήταν υποχρεωμένος να ακολουθήσει τον ισλαμικό νόμο, καθώς αυτός δεν καλύπτει θέματα που σχετίζονται με τέτοιες διαθήκες.<sup>71</sup>

Ανατρέποντας την απόφαση του Εφετείου, το Δικαστήριο του Αρείου Πάγου (Απόφαση αριθ. 1862/2013) έκρινε ότι στην πραγματικότητα το εφαρμοστέο δίκαιο στην περίπτωση της κληρονομιάς ήταν ο ισλαμικός νόμος και ότι η δημόσια διαθήκη δεν παρήγε έννομο αποτέλεσμα. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η απόφαση των κατώτερων δικαστηρίων είχε παραβιάσει τον ισλαμικό νόμο περί κληρονομικής διαδοχής που εφαρμόζεται σύμφωνα με τον νόμο στην περίπτωση των Ελλήνων μουσουλμάνων.<sup>72</sup> Μετά την αναπομπή της υπόθεσης, το Εφετείο (Απόφαση αριθ. 183/2015) ανέτρεψε την απόφαση του κατώτερου δικαστηρίου και έκρινε ότι ο ισλαμικός νόμος περί κληρονομιάς αποτελούσε ειδικό νομικό σώμα και δεν παραβίαζε ούτε τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας ούτε το δικαίωμα

πρόσβασης σε δικαστήριο.<sup>73</sup> Ως αποτέλεσμα, η Χαπιτζέ Μολλά Σαλή στερήθηκε τα τρία τέταρτα της περιουσίας που της κληροδοτήθηκε.

Το ΕΔΑΔ διαφώνησε και αποφάνθηκε:

*Η θρησκευτική ελευθερία δεν απαιτούσε από τα συμβαλλόμενα κράτη να δημιουργήσουν ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο προκειμένου να παραχωρήσουν στις θρησκευτικές κοινότητες ένα ειδικό καθεστώς που να περιλαμβάνει ειδικά προνόμια. Παρόλα αυτά, ένα κράτος που είχε δημιουργήσει ένα τέτοιο καθεστώς έπρεπε να διασφαλίζει ότι τα κριτήρια που καθορίστηκαν για το δικαίωμα μιας ομάδας σε αυτό το καθεστώς θα εφαρμόζονταν χωρίς διακρίσεις. Η άρνηση προς τα μέλη μιας θρησκευτικής μειονότητας του δικαιώματος να επιλέξουν ελεύθερα και να επωφεληθούν από το κοινό δίκαιο δεν συνιστούσε μόνο διακριτική μεταχείριση, αλλά και παραβίαση ενός δικαιώματος πρωταρχικής σημασίας στον τομέα της προστασίας των μειονοτήτων, δηλαδή του δικαιώματος του ελεύθερου αυτοπροσδιορισμού. Η αρνητική πτυχή αυτού του δικαιώματος, συγκεκριμένα το δικαίωμα του να επιλέγει κανείς αν θέλει ή όχι να αντιμετωπίζεται ως μέλος μειονότητας, δεν περιοριζόταν κατά τον ίδιο τρόπο όσο η θετική πτυχή του δικαιώματος αυτού. Η εν λόγω επιλογή ήταν εντελώς ελεύθερη, υπό την προϋπόθεση ότι είχε προηγηθεί ενημέρωση. Η επιλογή έπρεπε να γίνει σεβαστή τόσο από τα άλλα μέλη της μειονότητας όσο και από το ίδιο το κράτος. Καμία διμερής ή πολυμερής συνθήκη ή άλλο μέσο δεν απαιτούσε από κανέναν να υποταχθεί παρά τη βούλησή του σε ένα ειδικό καθεστώς όσον αφορά την προστασία των μειονοτήτων.<sup>74</sup>*

Η ευρύτερη ανάγνωση της απόφασης υποδηλώνει ταυτόχρονα ότι το δικαίωμα στον ελεύθερο αυτοπροσδιορισμό – τουλάχιστον όσον αφορά οικογενειακά και κληρονομικά ζητήματα – «μπορεί να δικαιολογήσει την παραίτηση από ορισμένα δικαιώματα για θρησκευτικούς λόγους, εφόσον η παραίτηση αυτή βασίζεται στην ελεύθερη συναίνεση των ατόμων».<sup>75</sup> Με άλλα λόγια, η προστασία των συλλογικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων να ρυθμίζουν τα νομικά ζητήματα που αφορούν την οικογενειακά τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές παραδόσεις (δηλαδή, την προσφυγή σε μουφτή) – με τη σύμφωνη γνώμη όλων των ενδιαφερομένων – θα μπορούσε να είναι συμβατή με το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τουλάχιστον σε ορισμένες περιπτώσεις.<sup>76</sup> Έτσι, η απόφαση άνοιξε την πόρτα για την αποδοχή ενός ορισμένου βαθμού θρησκευτικού πλουραλισ-

μού στην Ευρώπη γενικότερα, και στην Ελλάδα ειδικότερα. Ωστόσο, προσεγγίζοντας το ζήτημα μόνο από την άποψη της υποχρεωτικής έναντι της προαιρετικής επιβολής του ισλαμικού νόμου, το ΕΔΑΔ δεν μπόρεσε να παράσχει κατευθύνσεις ως προς τον βαθμό στον οποίο η εφαρμογή του ισλαμικού νόμου θα μπορούσε να είναι συμβατή με τα πρότυπα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.<sup>77</sup>

Μια θεματική έκθεση του 2013 από τον ειδικό εισηγητή του ΟΗΕ για την ελευθερία θρησκείας και πεποιθήσεων προσφέρει κάποια καθοδήγηση σχετικά με το θέμα αυτό. Δεδομένου ότι η ελευθερία της θρησκείας και των πεποιθήσεων είναι ανθρωπινό δικαίωμα, αυτό σημαίνει ότι οι κάτοχοι δικαιωμάτων είναι μεμονωμένα ανθρώπινα όντα και όχι κράτη. Τα κράτη δεν μπορούν να αναλάβουν το ρόλο της διαμόρφωσης και του επηρε-

ασμού των θρησκευτικών παραδόσεων, ούτε έχουν «δεσμευτική εξουσία στην ερμηνεία των θρησκευτικών πηγών ή στον ορισμό των δογμάτων της πίστης». Ως εκ τούτου, τα κράτη πρέπει γενικά να σέβονται την αυτονομία των θρησκευτικών θεσμών. Ταυτόχρονα, η ελευθερία της θρησκείας συνεπάγεται επίσης το δικαίωμα των εσωτερικών κριτών, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, να παρέχουν εναλλακτικές ερμηνείες των θρησκευτικών πηγών και να διαμορφώνουν την αυτοκατανόηση της θρησκευτικής κοινότητας στο πέρασμα του χρόνου. Έτσι, τα κράτη πρέπει να προστατεύουν τα δικαιώματα αυτών των εσωτερικών κριτών με την πρόληψη ή τη δίωξη πράξεων εξαναγκασμού εναντίον τους. Ωστόσο, οι περιορισμοί στην ελευθερία της θρησκείας που κρίνονται αναγκαίοι για την προστασία των δικαιωμάτων αυτών των εσωτερικών κριτών και για την προώθηση της ίσης μεταχείρισης των γυναικών πρέπει να είναι ανάλογοι προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς.<sup>78</sup>

Ως εκ τούτου, οι ελληνικές αρχές πρέπει να ασκήσουν έναν «κατάλληλο βαθμό εμπειρικής και κανονιστικής επιμέλειας» κατά την αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος και «να δώσουν ιδιαίτερη προσοχή στις αυτοκατανοήσεις, τα συμφέροντα και τις εκτιμήσεις» που εξέφρασαν τα ίδια τα ενδιαφερόμενα άτομα, οι γυναίκες της μειονότητας στη Δυτική Θράκη.<sup>79</sup> Ο νόμος

4511/2018, ο οποίος καθιστά προαιρετική τη θρησκευτική δικαιοδοσία, αποτελεί ένα θετικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς επιδιώκει να εξασφαλίσει ότι τα μεμονωμένα μέλη της μειονότητας, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, δεν είναι δυνατό να υπόκεινται στον ισλαμικό νόμο ενάντια στις επιθυμίες τους. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι το κράτος διορίζει τους μουφτήδες χωρίς την αποτελεσματική συμμετοχή της κοινότητας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, ιδίως χωρίς ουσιαστική διαβούλευση με τις γυναίκες της μειονότητας, καθίσταται ακόμα πιο προβληματική. Ακόμη και αν υπάρχει ανάγκη εξέλιξης με ευαισθησία στα θέματα της ισότητας των φύλων στο πλαίσιο της θρησκευτικής παράδοσης της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης, μια τέτοια διαδικασία δεν μπορεί να ξεκινήσει από την ελληνική κυβέρνηση. Μια τέτοια αλλαγή «πρέπει να αφηθεί στους ίδιους τους πιστούς οι οποίοι είναι οι κάτοχοι δικαιωμάτων στο πλαίσιο της ελευθερίας θρησκείας ή πεποιθήσεων».<sup>80</sup> Παραβιάζοντας τη θρησκευτική αυτονομία της τουρκικής μειονότητας, οι ελληνικές αρχές περιορίζουν τον χώρο όπου μπορεί να εκδηλωθεί ο υπάρχων και αναδυόμενος (ενδο)θρησκευτικός πλουραλισμός, υπονομεύοντας ενδεχομένως τις ευκαιρίες για την ανάπτυξη προοδευτικών ερμηνειών των θρησκευτικών κειμένων οι οποίες θα ωφελούσαν τις γυναίκες της μειονότητας.

# Η μειονοτική εκπαίδευση

Αν και το δικαίωμά της σε σημαντική αυτονομία στην εκπαίδευση είναι εγγυημένο, στην πράξη η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης αντιμετωπίζει όλο και μεγαλύτερα εμπόδια στην παροχή επαρκούς διδασκαλίας στην τουρκική γλώσσα, στη θρησκευτική εκπαίδευση και σε άλλους τομείς. Παρά τις κάποιες ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης για τη βελτίωση των συνθηκών, η κοινότητα εξακολουθεί να αντιμετωπίζει προβλήματα περιορισμένων πόρων, έλλειψης χώρων και ανεπαρκούς δέσμευσης από τις αρχές ως προς την εξασφάλιση των δικαιωμάτων της στην εκπαίδευση, γεγονός που αντανακλάται στο συνεχιζόμενο κλείσιμο πολυάριθμων μειονοτικών σχολείων. Αυτό έχει σοβαρές συνέπειες όσον αφορά τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα των Τούρκων μαθητών στην περιοχή.

## Το ζήτημα της εκπαιδευτικής αυτονομίας

Η Συνθήκη της Λωζάνης ορίζει ότι η μειονοτική κοινότητα στη Δυτική Θράκη μπορεί να ιδρύει, να διαχειρίζεται και να ελέγχει τα σχολεία της, με δικές της δαπάνες, παρέχοντας σημαντική αυτονομία στην εκπαίδευση των μειονοτήτων. Οι σχετικές διατάξεις της Συνθήκης ενισχύονται από τη Μορφωτική Συμφωνία του 1951 και το Μορφωτικό Πρωτόκολλο του 1968 μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Ωστόσο, το αυτόνομο καθεστώς των σχολείων έχει αποδυναμωθεί σημαντικά από πολυάριθμες νομοθετικές πράξεις και υπουργικές αποφάσεις.<sup>81</sup>

Όπως εξηγεί ο Πρόεδρος της Ένωσης Τούρκων Δασκάλων της Δυτικής Θράκης (ΒΤΤÖΒ), τα σχολεία των μειονοτήτων έχουν αποκτήσει, κατά την πάροδο των ετών, έναν υβριδικό ημιδιωτικό και ημιδημόσιο νομικό χαρακτήρα. Ενώ θεωρούνται σχολεία για τη μειονότητα, το ελληνικό κράτος αφαιρέσει σταδιακά τη διαχείρισή τους από την κοινότητα. Ουσιαστικά χρηματοδοτούνται από το κράτος, με τις κεντρικές και τις τοπικές

αρχές να καλύπτουν τις δαπάνες υποδομών και λειτουργίας, συμπεριλαμβανομένων των μισθών του προσωπικού, με εξαίρεση ελάχιστους εκπαιδευτικούς του τουρκικού προγράμματος μαθημάτων οι οποίοι στέλνονται από την Τουρκία. Ενώ το κράτος ισχυρίζεται ότι τα σχολεία αυτά διοικούνται από σχολικές επιτροπές εκλεγμένες από τους γονείς, ο ρόλος και οι ευθύνες αυτών των επιτροπών έχουν μειωθεί σημαντικά με την πάροδο των ετών. Το κράτος αποφασίζει για σχεδόν όλα τα εκπαιδευτικά θέματα, από την διανομή σχολικών εγχειριδίων μέχρι την επισκευή των σχολικών κτιρίων. Οι σχολικές επιτροπές έχουν χάσει ακόμα και το δικαίωμά τους να επιλέγουν εκπαιδευτικούς. Τώρα το κράτος ορίζει το σύνολο του διδακτικού προσωπικού.

Τα μειονοτικά σχολεία έχουν δίγλωσσο πρόγραμμα μαθημάτων, αλλά η αναλογία των ωρών ανά γλώσσα ανά μάθημα έχει μεταβληθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια υπέρ της γλώσσας της πλειονότητας. Η τουρκική γλώσσα, τα μαθηματικά, οι φυσικές επιστήμες, τα θρησκευτικά, η μουσική και οι τέχνες (ζωγραφική) διδάσκονται στα τουρκικά, ενώ η ελληνική γλώσσα, η ιστορία, η γεωγραφία, η αγωγή του πολίτη και τα αγγλικά διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα. Η σωματική αγωγή διδάσκεται είτε στα τουρκικά είτε στα ελληνικά, ανάλογα με το μέγεθος του σχολείου. Το τουρκικό πρόγραμμα μαθημάτων σχεδιάζεται χωρίς έγκριση ή εισήγηση των μειονοτικών εκπαιδευτικών. Επιπλέον, η ελληνική είναι η μόνη γλώσσα που χρησιμοποιούν οι αρχές για τη σχολική διοίκηση, καθώς οι σύμβουλοι που εποπτεύουν τη μειονοτική εκπαίδευση δεν προβλέπεται να ομιλούν την τουρκική. Ενώ οι διευθυντές προέρχονται από τη μειονότητα, οι υποδιευθυντές, οι οποίοι πάντα προέρχονται από την πλειονότητα, έχουν περισσότερες αρμοδιότητες από τους πρώτους. Επιπλέον, η συνολική ποιότητα της εκπαίδευσης στα μειονοτικά δημοτικά σχολεία είναι πολύ κατώτερη από την παρεχόμενη στα ελληνικά δημόσια σχολεία. Αυτό συχνά σημαίνει ότι τα παιδιά έχουν ελλιπή γνώση τόσο της ελληνικής όσο και της τουρκικής γλώσσας όταν αποφοιτούν από το δημοτικό σχολείο.<sup>82</sup>

## Η ρύθμιση της μειονοτικής εκπαίδευσης στην<sup>83</sup>

**1920–αρχές δεκαετίας του 1930:** Ιδρύονται δίγλωσσα μειονοτικά δημοτικά σχολεία. Λαμβάνουν κρατική οικονομική στήριξη χωρίς αλλαγή στο ιδιωτικό τους καθεστώς και διοικούνται από σχολικές επιτροπές εκλεγμένες από τους γονείς ή βακουφικές επιτροπές,

οι οποίες επιλέγουν μειονοτικούς δασκάλους και καθορίζουν το μειονοτικό πρόγραμμα μαθημάτων, συμπεριλαμβανομένων ευαίσθητων μαθημάτων όπως η ιστορία και η γεωγραφία. Οι Έλληνες δάσκαλοι είναι υπεύθυνοι για τη διδασκαλία των μαθημάτων ελληνικής

γλώσσας και οι μειονοτικοί δάσκαλοι για το μειονοτικό πρόγραμμα μαθημάτων, το οποίο διδάσκεται είτε με το οθωμανικό είτε με το σύγχρονο τουρκικό σύστημα γραφής. Λόγω του ανεπαρκούς αριθμού Ελλήνων δασκάλων, ακόμα και τα βασικά μαθήματα της ελληνικής γλώσσας λείπουν συχνά από το πρόγραμμα μαθημάτων των περισσότερων σχολείων. Όλα τα σχολικά εγχειρίδια, συμπεριλαμβανομένων των εγχειριδίων για τα μαθήματα ελληνικών, εισάγονται από την Τουρκία αφού εγκριθούν από το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας. Οι μειονοτικοί μαθητές μπορούν να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους σε οθωμανικά θρησκευτικά σχολεία (μεντρεσέδες), όπου η διδασκαλία γίνεται με το αραβικό ή το οθωμανικό σύστημα γραφής.

**1936-1950:** Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά (1936-41) ενισχύθηκε ο κρατικός έλεγχος των μειονοτικών σχολείων και των τουρκικών σχολικών εγχειριδίων που εκτυπώνονταν στην Τουρκία. Ένας ολοένα μεγαλύτερος αριθμός βιβλίων του ελληνικού προγράμματος μαθημάτων εκδίδονται στην Αθήνα και ο αριθμός των Ελλήνων εκπαιδευτικών αυξάνεται σημαντικά. Ωστόσο, κατά την περίοδο της βουλγαρικής κατοχής (1941-44), οι Έλληνες δάσκαλοι αντικαθίστανται από Βούλγαρους δασκάλους: η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας απαγορεύεται και αντικαθίσταται από τη βουλγαρική ιστορία, γλώσσα και πολιτισμό. Το τουρκικό πρόγραμμα μαθημάτων δεν επηρεάζεται. Κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφύλιου πολέμου (1946-49) το ελληνικό κράτος αποφασίζει να εκδώσει τα δικά του βιβλία τουρκικής γλώσσας χωρίς να συμμετέχουν στη διαδικασία οι μειονοτικοί εκπαιδευτικοί. Γίνονται τα πρώτα βήματα για τη μετατροπή σχολείων από ιδιωτικά σε υβριδικά.

**Η Μορφωτική Συμφωνία του 1951 και τα επακόλουθά της:** Η Ελλάδα και η Τουρκία συμφωνούν να προωθήσουν την ανταλλαγή πανεπιστημιακού προσωπικού, να θεσπίσουν υποτροφίες σπουδών και να διευκολύνουν τη συνεργασία σε θέματα παιδείας. Η Τουρκία εκδίδει σχολικά εγχειρίδια ειδικά για τη μειονότητα στη Δυτική Θράκη συμφωνώντας να μη χρησιμοποιούνται λεζάντες, εικόνες ή κείμενα που θα μπορούσαν να προσβάλουν την Ελλάδα. Το 1952 ιδρύεται στην Κομοτηνή το πρώτο μειονοτικό δευτεροβάθμιο σχολείο. Το τουρκικό Υπουργείο Παιδείας παρέχει εκπαιδευτικούς για το μειονοτικό πρόγραμμα μαθημάτων. Αναπτύσσεται το πρώτο πλήρες μειονοτικό πρόγραμμα μαθημάτων ενώ στο ελληνόφωνο πρόγραμμα περιλαμβάνονται μόνο τα μαθήματα ελληνικής γλώσσας. Το ελληνικό κράτος

εξακολουθεί να υποστηρίζει οικονομικά τα σχολεία, αλλά επιτρέπεται και η άμεση οικονομική βοήθεια από την Τουρκία. Το 1955 συμφωνείται ένα συστηματικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τους δασκάλους των μειονοτικών προγραμμάτων μαθημάτων, με τη συμμετοχή της Τουρκίας στην παροχή υποτροφιών σε μειονοτικούς φοιτητές για σπουδές σε παιδαγωγικές ακαδημίες της Τουρκίας. Ταυτόχρονα, ο διορισμός Ελλήνων εκπαιδευτικών γίνεται προτεραιότητα για το κράτος. Ξεκινάει η διδασκαλία ευαίσθητων μαθημάτων, όπως η ιστορία και η γεωγραφία, στην ελληνική γλώσσα και αυξάνεται ο αριθμός των ελληνόγλωσσων μαθημάτων. Το κράτος συμμετέχει όλο και περισσότερο στη διοίκηση των μειονοτικών σχολείων. Εν τω μεταξύ, ανοίγει στη Ξάνθη το δεύτερο δευτεροβάθμιο σχολείο της μειονότητας.

**Στρατιωτική χούντα (1967-1974):** Το 1968 υπογράφηκε το Μορφωτικό Πρωτόκολλο, το οποίο εστιάζει στις σχολικές βιβλιοθήκες, τη διδασκαλία γλωσσών, το εποπτικό υλικό και την ανταλλαγή βιβλίων. Εκτός από την αποδοχή συμπληρωματικών τουρκικών εγχειριδίων που αποστέλλονται από την Τουρκία, η Ένωση Τούρκων Δασκάλων της Δυτικής Θράκης στην Κομοτηνή ετοιμάζει ένα εγχειρίδιο Βιολογίας στην τουρκική γλώσσα. Την ίδια χρονιά δημιουργείται μια ειδική σχολή κατάρτισης για τους εκπαιδευτικούς των μειονοτικών προγραμμάτων, η Ειδική Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ). Ψηφίζεται ο νόμος 1109/1972, ο οποίος ενισχύει τον κυβερνητικό έλεγχο των σχολικών επιτροπών που εκλέγονται από γονείς, και απαιτεί να ζητούν τη συναίνεση του νομάρχη. Η ονομασία των μειονοτικών σχολείων αλλάζει από «Τουρκικό» σε «Μουσουλμανικό» ή «Μειονοτικό».

**Τέλη της δεκαετίας του 1970-δεκαετία του 1980:** Το 1977 ψηφίζεται νόμος που δίνει προτεραιότητα στον διορισμό καθηγητών της ΕΠΑΘ έναντι όσων αποφοίτησαν στην Τουρκία. Έναν χρόνο αργότερα, δύο υπουργικά διατάγματα περιορίζουν ακόμα περισσότερο τον ρόλο και τις ευθύνες των σχολικών επιτροπών.

**Αρχές και μέσα της δεκαετίας του 1990:** Η εισαγωγή σχολικών εγχειριδίων από την Τουρκία απαγορεύεται. Τουρκικά σχολικά εγχειρίδια που έγραψε Έλληνας συγγραφέας εκδίδονται στην Αθήνα και διανέμονται σε μειονοτικά σχολεία. Το 1993 οι γονείς και οι μειονοτικοί εκπαιδευτικοί οργανώνουν μοπικόταρτισμα του βιβλίου. Το 1995 εφαρμόστηκε στα ελληνικά πανεπιστήμια ελάχιστη ποσόστωση 0,5 τοις εκατό για μειονοτικούς σπουδαστές.

**Τέλη δεκαετίας 1990-2010:** Το Πρόγραμμα για την Εκπαίδευση των Παιδιών της Μουσουλμανικής Μειονότητας (ΠΕΜ) υλοποιείται από το 1997 έως το 2004 με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας των εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων για μαθητές μειονοτικών σχολείων μέσω της βελτίωσης των δεξιοτήτων τους στην ελληνική γλώσσα. Το 2000 επιτρέπεται η διανομή σχολικών εγχειριδίων ειδικά γραμμένων στην Τουρκία για μαθητές μειονοτήτων στη Δυτική Θράκη. Το 2002 η διάρκεια των σπουδών στην ΕΠΑΘ αυξάνεται από δύο σε τρία χρόνια. Το 2010, η ΕΠΑΘ κλείνει.

**2010-σήμερα:** Το 2010 ξεκινά η εφαρμογή ενός νέου μειονοτικού εκπαιδευτικού προγράμματος, βασισμένου στην προσέγγιση του ΠΕΜ, με ονομασία «Εκπαίδευση των παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη». Ένα εξειδικευμένο πρόγραμμα για τη μειονοτική εκπαίδευση εισάγεται στο Παιδαγωγικό Τμήμα της Παιδαγωγικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης για να εκπαιδεύσει εκπαιδευτικούς μειονοτικών προγραμμάτων μαθημάτων. Από το 2014 οι ιμάμηδες μπορούν να διδάξουν το Ισλάμ στην ελληνική γλώσσα στο δημόσιο σχολείο ως μάθημα επιλογής.

## Εκπαιδευτικοί του μειονοτικού προγράμματος: οι απόφοιτοι της ΕΠΑΘ

Η χαμηλής ποιότητας εκπαίδευση των μειονοτικών σχολείων συνδέεται εν μέρει με τον ρόλο της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ). Ιδρύθηκε το 1968 από τις ελληνικές αρχές για την παιδαγωγική κατάρτιση εκπαιδευτικών του μειονοτικού προγράμματος μαθημάτων στην Ελλάδα, με στόχο τη μείωση του αριθμού των μειονοτικών δασκάλων που εκπαιδεύονταν στην Τουρκία.<sup>84</sup> Για να δημιουργηθούν κίνητρα για εγγραφή, το ελληνικό κράτος πρότεινε επίσης να καλύπτει τα διδάκτρα και τα έξοδα διαμονής.<sup>85</sup> Ωστόσο, η εκπαίδευση που παρείχε η Ακαδημία ήταν ανεπαρκής. Τα περισσότερα μαθήματα διδάσκονταν στην ελληνική παρά στην τουρκική γλώσσα από Έλληνες καθηγητές.<sup>86</sup> Η εκπαίδευση διαρκούσε μόνο δύο χρόνια αντί για τέσσερα, οπότε το επίπεδο των αποφοίτων της ΕΠΑΘ δεν ήταν ποτέ ισότιμο με εκείνο των αποφοίτων ενός τμήματος πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Έτσι, οι απόφοιτοι μπορούν να διδάξουν μόνο στα μειονοτικά σχολεία.<sup>87</sup> Επιπλέον, καθώς οι περισσότεροι από τους εκπαιδευόμενους στην ΕΠΑΘ ήταν απόφοιτοι θρησκευτικών σχολείων, όπου η διδασκαλία γινόταν κυρίως στα ελληνικά, η επάρκειά τους στην τουρκική γλώσσα δεν ήταν ικανοποιητική μετά την αποφοίτησή τους από την Ακαδημία.<sup>88</sup>

Παρ' όλα αυτά, ψηφίστηκε ο νόμος 695/1977, ο οποίος έδινε προτεραιότητα στον διορισμό τους έναντι εκείνων που είχαν εκπαιδευτεί στην Τουρκία. Για τον λόγο αυτό, οι δάσκαλοι της ΕΠΑΘ κατηγορήθηκαν συχνά για χαμηλής ποιότητας εκπαίδευση στα μειονοτικά σχολεία και θεωρήθηκαν από την τουρκική μειονότητα ως όργανα αφομοίωσης.<sup>89</sup> Μάλιστα, ο διορισμός των δασκάλων της ΕΠΑΘ σε βάρους όσων είχαν εκπαιδευτεί σε παιδαγωγικές ακαδημίες της Τουρκίας προκάλεσε συχνά διαμαρτυρίες μειονοτικών γονέων.<sup>90</sup> Η ελληνική κυβέρνηση υποσχέθηκε να βελτιώσει την ποιότητα της διδασκαλίας

στην ΕΠΑΘ, αλλά έκανε ελάχιστα πράγματα στην πράξη μέχρι το 2002, όταν τουλάχιστον αύξησε τη διάρκεια της εκπαίδευσης στα τρία χρόνια. Ωστόσο, δεδομένου ότι ο αριθμός των ωρών των μαθημάτων στην τουρκική γλώσσα έμεινε σε χαμηλά επίπεδα σε σύγκριση με την ελληνική γλώσσα στην Ακαδημία, η επάρκεια των δασκάλων της ΕΠΑΘ στην τουρκική παρέμεινε περιορισμένη.<sup>91</sup> Παρ' όλα αυτά, η ελληνική κυβέρνηση συνέχισε να τους διορίζει σε θέσεις δασκάλων του μειονοτικού προγράμματος μαθημάτων. Σύμφωνα με πληροφορίες, οι γονείς διαμαρτύρονταν σε τακτική βάση για την αδυναμία των εκπαιδευτικών της ΕΠΑΘ να παρέχουν σωστή εκπαίδευση στα παιδιά τους λόγω της ελλιπούς γνώσης της τουρκικής γλώσσας.<sup>92</sup> Επιπλέον, το να είναι δημόσιοι υπάλληλοι και ταυτόχρονα μέλη της μειονότητας τους έφερνε σε δύσκολη θέση, απομονώνοντάς τους τόσο από τους Έλληνες συναδέλφους τους όσο και από τη συντριπτική πλειονότητα της τουρκικής κοινότητας.<sup>93</sup> Υπό την πίεση των απαιτήσεων και από τις δύο πλευρές, η ΕΠΑΘ έκλεισε εντελώς το 2010.

## Σχολικά εγχειρίδια για το μειονοτικό πρόγραμμα μαθημάτων

Εκτός από τους εκπαιδευτικούς των μειονοτικών σχολείων, ένα άλλο αμφιλεγόμενο ζήτημα που χρονίζε ήταν τα τουρκό-γλώσσα εγχειρίδια. Σύμφωνα με το Μορφωτικό Πρωτόκολλο του 1968, τα εγχειρίδια για το ελληνόγλωσσο πρόγραμμα μαθημάτων θα εκδίδονταν από το ελληνικό κράτος και τα εγχειρίδια για το μειονοτικό πρόγραμμα μαθημάτων θα εισάγονταν από την Τουρκία.<sup>94</sup> Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι τα βιβλία που έστειλε η Τουρκία ήταν ακατάλληλα για τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης καθώς περιείχαν τουρκικά εθνικά αφηγήματα. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την

απαγόρευση της κυκλοφορίας τους, οπότε μέχρι το 2000 τα ίδια τουρκικά βιβλία χρησιμοποιούνταν σε φωτοαντίγραφα.<sup>95</sup>

Υπήρξαν μερικές αποτυχημένες προσπάθειες αντιμετώπισης του προβλήματος. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι ελληνικές αρχές αποφάσισαν να αντιμετωπίσουν την έλλειψη βιβλίων εκδίδοντας τα τουρκικά σχολικά εγχειρίδια στην Αθήνα.<sup>96</sup> Έλληνες πανεπιστημιακοί συνέγραψαν τα τουρκικά σχολικά εγχειρίδια, τα οποία έγιναν υποχρεωτικά στα μειονοτικά σχολεία. Ωστόσο, τα μέλη της μειονοτικής κοινότητας θεώρησαν ότι τα εγχειρίδια ήταν μέρος της τάσης αφομοιωτισμού και δεν αντικατόπτριζαν την εθνοτική και θρησκευτική τους κληρονομιά.<sup>97</sup> Γι' αυτόν το λόγο, θεωρούσαν ότι είναι ασύμβατα με τη Συνθήκη της Λωζάνης και άλλες διεθνείς συμφωνίες που έχουν συναφθεί μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και ότι αποτελούν παραβίαση της αυτονομίας της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης.<sup>98</sup> Ως αντίδραση, το κόμμα της τουρκικής μειονότητας (Κόμμα Ισότητας, Ειρήνης και Φιλίας) και μειονοτικές ΜΚΟ κάλεσαν σεμποϊκοτάζ και ζήτησαν από τους γονείς να μαζέψουν τα βιβλία των παιδιών τους και να τα επιστρέψουν στο Υπουργείο Παιδείας.<sup>99</sup>

Σε ένδειξη διαμαρτυρίας, τον Φεβρουάριο του 1993 οι γονείς της μειονότητας αρνήθηκαν να στείλουν τα παιδιά τους στα μειονοτικά σχολεία για πέντε ημέρες. Οι δάσκαλοι του τουρκόγλωσσου προγράμματος μαθημάτων, συμπεριλαμβανομένων πολλών δασκάλων της ΕΠΑΘ, αρνήθηκαν επίσης να διδάξουν εκείνες τις ημέρες.<sup>100</sup> Μετά τομποϊκοτάζ, ορισμένοι γονείς και μέλη της σχολικής επιτροπής παραπέμφθηκαν σε δίκη: οι αρχές ισχυρίστηκαν ότι τα βιβλία είναι κρατική ιδιοκτησία και η αφαίρεσή τους προκάλεσε ζημιά στο ελληνικό κράτος.<sup>101</sup> Οι δάσκαλοι της ΕΠΑΘ, ως δημόσιοι υπάλληλοι που συμμετείχαν σεμποϊκοτάζ, υπέστησαν πειθαρχικά μέτρα: πολλοί από αυτούς έχασαν τη δουλειά τους και τους απαγορεύτηκε να διδάσκουν σε μειονοτικά σχολεία.<sup>102</sup>

Το ζήτημα των σχολικών βιβλίων επιλύθηκε τελικά το 2000, όταν η Ελλάδα – μετά την αξιολόγησή τους από το Ελληνικό Παιδαγωγικό Ινστιτούτο – ενέκρινε τη διανομή νέων εγχειριδίων που εκδόθηκαν στην Τουρκία για την τουρκική γλώσσα, τα θρησκευτικά, τα μαθηματικά και τη φυσική, γραμμένα ειδικά για τη μειονότητα της Δυτικής Θράκης.<sup>103</sup> Είναι τα βιβλία που εξακολουθούν και σήμερα να χρησιμοποιούνται στα μειονοτικά σχολεία, στο μειονοτικό πρόγραμμα μαθημάτων.<sup>104</sup>

## Το «Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Μουσουλμανοπαίδων» και τα επακόλουθά του

Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, η ελληνική κυβέρνηση έλαβε δύο σημαντικά μέτρα όσον αφορά την εκπαίδευση των μειονοτήτων. Τον Οκτώβριο του 1995 ψηφίστηκε ο νόμος 2341/1995 για τη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης

στα μειονοτικά σχολεία. Συγκεκριμένα, προσφέρθηκαν οικονομικά και επαγγελματικά κίνητρα στους Έλληνες εκπαιδευτικούς που εργάζονταν σε μειονοτικά σχολεία και καταβλήθηκαν προσπάθειες να βελτιωθούν τα προσόντα των εκπαιδευτικών του μειονοτικού προγράμματος με την εισαγωγή μέτρων για την αποδοχή τους στο πρόγραμμα της ΕΠΑΘ και την αξιολόγησή τους.<sup>105</sup> Επιπλέον, εφαρμόστηκε ποσόστωση 0,5% για τους μαθητές μειονοτήτων ως προς την είσοδό τους στα ελληνικά πανεπιστήμια.<sup>106</sup> Έτσι, η είσοδος στα ελληνικά πανεπιστήμια έγινε ευκολότερη για τους μαθητές της μειονότητας καθώς έπρεπε να ανταγωνίζονται μόνο μεταξύ τους για τις διαθέσιμες θέσεις.<sup>107</sup> Επιπλέον, με την οικονομική υποστήριξη της ΕΕ, υλοποιήθηκε, μεταξύ του 1997 και του 2008, ένα συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το «Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Μουσουλμανοπαίδων» (ΠΕΜ). Το πρόγραμμα αποσκοπούσε στη βελτίωση της ποιότητας των εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων για τους μαθητές που φοιτούν στα μειονοτικά σχολεία, βελτιώνοντας τις δεξιότητές τους στην ελληνική γλώσσα.

Το ΠΕΜ αφορούσε τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας στα μειονοτικά σχολεία και σχεδιάστηκε σε συνεργασία με το διδακτικό προσωπικό του Πανεπιστημίου Αθηνών, με τη συμμετοχή πάνω από 100 εμπειρογνομόνων της εκπαίδευσης, γλωσσολόγων, κοινωνιολόγων, ψυχολόγων, ανθρωπολόγων, καθώς και επαγγελματιών στην επίλυση διαφορών και ειδικών στις φυσικές επιστήμες και τις τέχνες. Στο πλαίσιο του προγράμματος αναπτύχθηκε εκπαιδευτικό υλικό και πραγματοποιήθηκαν εκπαιδευτικές δραστηριότητες που αξιοποιούσαν τη νέα παιδαγωγική προσέγγιση. Ένα σημαντικό αποτέλεσμα ήταν η συγγραφή και έκδοση δεκάδων εγχειριδίων για τα δημοτικά σχολεία και για μαθήματα όπως την ελληνική ως δεύτερη γλώσσα, την ιστορία, τη γεωγραφία, το περιβάλλον, την αγωγή του πολίτη και άλλα, ενώ στα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εισήχθησαν εκτεταμένα προγράμματα διδασκαλίας. Επιπλέον, δεδομένου ότι το ελληνικό πρόγραμμα μαθημάτων διδασκόταν αποκλειστικά από Έλληνες δασκάλους που δεν είχαν εξειδικευμένες γνώσεις σε θέματα μειονοτικής ή διγλωσσης εκπαίδευσης, το πρόγραμμα περιλάμβανε μια σειρά παιδαγωγικών μαθημάτων που αφορούσαν διδακτικές και παιδαγωγικές δεξιότητες, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου χρήσης του νέου εκπαιδευτικού υλικού, όπως η δυναμική της τάξης, τα ζητήματα ταυτότητας και η διαχείριση της πολυμορφίας. Ως αποτέλεσμα του προγράμματος, βελτιώθηκαν οι ελληνόγλωσσες δεξιότητες των μαθητών των μειονοτικών σχολείων, μειώθηκαν τα ποσοστά εγκατάλειψης των μειονοτικών σχολείων και αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ τετραπλάσια μειονοτικά παιδιά, συμπεριλαμβανομένων των κοριτσιών, αποφοίτησαν από τα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.<sup>108</sup>

Παραταύτα, παρέμειναν αδυναμίες, μεταξύ των οποίων η συγκέντρωση των χρηματοδοτικών και ανθρώπινων πόρων του προγράμματος υπέρ της βελτίωσης του ελληνικού προγράμματος – μια κατάσταση που ερμηνεύτηκε από πολλά μέλη της μειονότητας ως προσπάθεια αφομοίωσής τους. Οι μειονοτικοί

γονείς ισχυρίστηκαν emphaticά ότι δεν θα ενθάρρυναν τα παιδιά τους να μάθουν ελληνικά αν έτσι υπονόμειαν την τουρκική τους ταυτότητα, και ζήτησαν να έρθουν επαγγελματίες από την Τουρκία για να εκπαιδεύσουν τους δασκάλους της ΕΠΑΘ. Επίσης, το πρόγραμμα δεν έγινε ευμενώς δεκτό από τον τοπικό ελληνικό Τύπο, στον οποίο οι ερευνητές του προγράμματος συχνά παρουσιάζονταν ως αφελείς, παρεμβατικοί ή κακοί πατριώτες.<sup>109</sup>

Το 2010 το Υπουργείο Παιδείας, βασιζόμενο στη νέα στρατηγική που ξεκίνησε το ΠΕΜ, άρχισε να εφαρμόζει ένα άλλο πρόγραμμα, την «Εκπαίδευση των Παιδιών της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Θράκη» υπό την επίβλεψη και την καθοδήγηση των ίδιων εμπειρογνομώνων με παρόμοιους στόχους και αποτελέσματα.<sup>110</sup> Επιπρόσθετα, εισήχθη πρόγραμμα ελληνομάθειας που απευθυνόταν σε μειονοτικές μητέρες προκειμένου να διευκολυνθεί η επικοινωνία τους με τους ελληνόφωνους εκπαιδευτικούς και να τους δοθεί η δυνατότητα να επιβλέπουν τα παιδιά τους στη μελέτη τους.<sup>111</sup>

Εν τω μεταξύ, δεν έγιναν σημαντικά βήματα για τη βελτίωση του μειονοτικού προγράμματος μαθημάτων. Έτσι, εξακολουθούν να υπάρχουν βασικά προβλήματα, συμπεριλαμβανομένων των ανεπαρκώς αναπτυγμένων μαθημάτων και της έλλειψης ειδικευμένων εκπαιδευτικών.<sup>112</sup> Η ΕΠΑΘ έκλεισε το 2010 και τώρα όσοι επιθυμούν να διδάξουν το μειονοτικό πρόγραμμα πρέπει να εγγραφούν στο εξειδικευμένο πρόγραμμα για τη μειονοτική εκπαίδευση στο Παιδαγωγικό Τμήμα της Παιδαγωγικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μετά την απόκτηση του πρώτου πτυχίου τους σε ελληνικό παιδαγωγικό τμήμα.<sup>113</sup> Ωστόσο, οι ερωτηθέντες σημειώνουν ότι, ενώ οι απόφοιτοι του εξειδικευμένου προγράμματος του πανεπιστημιακού τμήματος λαμβάνουν γενικά καλύτερη ποιότητα εκπαίδευσης σε σχέση με εκείνη που παρείχε η ΕΠΑΘ, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα εξακολουθεί να μην επαρκεί για την παραγωγή ικανοποιητικά εκπαιδευμένων και ειδικευμένων εκπαιδευτικών των μειονοτικών προγραμμάτων. Επιπλέον, ένα σημαντικό μέρος του προγράμματος παραδίδεται στην ελληνική γλώσσα και διδάσκεται από Έλληνες καθηγητές.<sup>114</sup> Από τα 11 μαθήματα που προσφέρονται, μόνο έξι σχετίζονται με την εκπαίδευση των μειονοτήτων και, ενώ τα μαθήματα Ισλάμ και εκπαίδευση, διδακτική της τουρκικής γλώσσας, τουρκική γλώσσα Ι και ΙΙ και τουρκική λογοτεχνία διδάσκονται στα τουρκικά, τα υπόλοιπα μαθήματα διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα.<sup>115</sup> Επιπλέον, η είσοδος στο εξειδικευμένο μειονοτικό πρόγραμμα περιορίζεται στους πτυχιούχους των παιδαγωγικών τμημάτων των ελληνικών πανεπιστημίων: κατά συνέπεια, αποκλείονται όσοι έχουν ισότιμους τίτλους αλλά πήραν το πτυχίο τους σε άλλες χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Τουρκίας.<sup>116</sup>

Επιπλέον, η συντριπτική πλειονότητα των εκπαιδευτικών του τουρκικού προγράμματος εξακολουθούν να είναι απόφοιτοι της ΕΠΑΘ. Για την ακρίβεια, εκτιμάται ότι υπάρχουν περίπου 300 απόφοιτοι της ΕΠΑΘ που περιμένουν ακόμα τον διορισμό τους σε μειονοτικά σχολεία.<sup>117</sup> Οι εκπαιδευτικοί της ΕΠΑΘ εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν διάφορες δυσκολίες, ιδίως όσον αφορά τη διδασκαλία από τα νέα τουρκόγλωσσα εγχειρίδια που

εισήχθησαν στις αρχές της δεκαετίας του 2000.<sup>118</sup> Παρά το γεγονός ότι τα σωματεία των εκπαιδευτικών της ΕΠΑΘ που εκπροσωπούν τα συμφέροντά τους ζητούν σεμινάρια και ειδικές καταρτίσεις για τα μέλη τους προκειμένου να βελτιώσουν τις δεξιότητές τους στην τουρκική γλώσσα, το Υπουργείο Παιδείας αγνοεί τα αιτήματά τους για πάνω από 50 χρόνια.<sup>119</sup>

## Εκπαίδευση των μειονοτήτων σε διαφορετικά επίπεδα διδασκαλίας

### Πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Παρά τις πρόσφατες προσπάθειες ανάπτυξης του ελληνικού αναλυτικού προγράμματος, ο Πρόεδρος της ΒΤΤÖΒ υποστηρίζει ότι η συνολική ποιότητα της εκπαίδευσης στα μειονοτικά σχολεία εξακολουθεί να είναι πολύ κατώτερη από εκείνη των ελληνικών δημόσιων σχολείων. Επιπλέον, τα σχολεία στη συντριπτική τους πλειονότητα πάσχουν από προβλήματα υποδομής. Σύμφωνα με πληροφορίες, τα περισσότερα δημοτικά σχολεία της μειονότητας έχουν ανάμεσα σε δύο και τέσσερις αίθουσες διδασκαλίας, σε αντίθεση με τα ελληνικά δημοτικά σχολεία, που συνήθως έχουν έξι ή και περισσότερες. Σε πολλά σχολεία δεν υπάρχουν σύγχρονα εποπτικά μέσα, εργαστήρια ηλεκτρονικών υπολογιστών ή βιβλιοθήκες με τουρκόγλωσσα και ελληνόγλωσσα βιβλία και πόρους. Ορισμένα από τα σχολικά κτίρια έχουν μεγάλη ανάγκη για επισκευές και συντήρηση. Επιπλέον, με την άρροδο των ετών η ισορροπία μεταξύ των διδακτικών ωρών του τουρκόγλωσσου και του ελληνόγλωσσου προγράμματος έχει αλλάξει και ο αριθμός των μαθημάτων που διδάσκονται στα τουρκικά έχει μειωθεί. Για παράδειγμα, η φυσική αγωγή και τα μαθήματα αγγλικής διδάσκονται όλο και περισσότερο στα ελληνικά και όχι στα τουρκικά. Και επειδή τα μειονοτικά σχολεία δεν μπορούσαν να εξυπηρετήσουν τις θεμελιώδεις ανάγκες της κοινότητας, μερικές μειονοτικές οικογένειες άρχισαν να στέλνουν τα παιδιά τους σε ελληνόγλωσσα δημόσια σχολεία: αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να μειωθεί ακόμα περισσότερο ο αριθμός μαθητών στα μειονοτικά δημοτικά σχολεία.<sup>120</sup>

Προκειμένου να αντιμετωπιστούν ορισμένα από αυτά τα ζητήματα, οι ελληνικές αρχές ισχυρίζονται ότι έχουν πραγματοποιηθεί εκτεταμένες εργασίες συντήρησης τα τελευταία χρόνια για να φτάσει σε ικανοποιητικό βαθμό η κατάσταση των μειονοτικών σχολείων, και τα περισσότερα από αυτά είναι πλέον εξοπλισμένα με σύγχρονα είδη, όπως υπολογιστές, βιντεοπροβολείς, εξοπλισμό παρακολούθησης και σχολική επίπλωση.<sup>121</sup>

Το 2010 εκδόθηκε υπουργική απόφαση με εφαρμογή σε ολόκληρη τη χώρα που επιτρέπει τη συγχώνευση σχολείων με μικρό αριθμό εγγραφών. Τα σχολεία που δεν διαθέτουν επαρκή αριθμό μαθητών μπορούν να κλείσουν, βοηθώντας έτσι να μειωθεί ο κρατικός προϋπολογισμός. Σύμφωνα με τον νόμο, ένα δημοτικό σχολείο πρέπει να έχει τουλάχιστον εννέα μαθητές για να συνεχίσει τη λειτουργία του και αυτός ο κανόνας ισχύει εξίσου



τόσο για τα σχολεία γενικής εκπαίδευσης όσο και για τα μειονοτικά σχολεία.<sup>122</sup> Το ελληνικό κράτος υποστηρίζει ότι θα ήταν οικονομικά δυσχερές η εξαίρεση των μειονοτικών σχολείων από αυτόν τον κανόνα, ιδίως δεδομένου ότι το λειτουργικό κόστος των μειονοτικών σχολείων είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο των κανονικών σχολείων αφού ως διγλώσσα πρέπει να απασχολούν διπλάσιους εκπαιδευτικούς.<sup>123</sup> Οι αρχές ισχυρίζονται ότι καταβάλλονται προσπάθειες για να μείνουν ανοιχτά τα σχολεία με χαμηλό αριθμό μαθητών (6 ή 4) που μπορούν να φιλοξενήσουν μαθητές από κοντινούς οικισμούς.<sup>124</sup>

Όπως σημειώνει ο πρόεδρος της ΒΤΤÖΒ, τα τελευταία 10 χρόνια έχουν κλείσει περισσότερα από 60 μειονοτικά δημοτικά σχολεία στη Δυτική Θράκη, με τον αριθμό να μειώνεται από 188 το 2010 σε μόλις 128 σήμερα, ενώ επιβεβαιώνεται το κλείσιμο πέντε ακόμα σχολείων κατά το σχολικό έτος 2019-20. Η συγχώνευση των σχολείων έχει, κατά τα φαινόμενα, ιδιαίτερα δυσμενή αποτελέσματα, διότι έχει πραγματοποιηθεί χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η απόσταση μεταξύ των χωριών με μειονοτικούς πληθυσμούς και η έλλειψη υποδομής των σχολείων. Ταυτόχρονα, ενώ έκλεισαν πολλά μειονοτικά σχολεία, δεν δημιουργήθηκαν νέα σχολεία παρά την ανάγκη για περισσότερα μειονοτικά δημοτικά σχολεία σε περιοχές όπου ο αριθμός των μαθητών έχει αυξηθεί σημαντικά.<sup>125</sup>

## Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Μετά την αποφοίτηση από το δημοτικό σχολείο, οι μειονοτικοί μαθητές είτε συνεχίζουν την εκπαίδευσή τους στον περιορισμένο αριθμό μειονοτικών σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (στα οποία συμπεριλαμβάνονται τα θρησκευτικά σχολεία) είτε παρακολουθούν ελληνόγλωσσα δημόσια σχολεία, πηγαίνουν στην Τουρκία για δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή διακόπτουν εντελώς την εκπαίδευσή τους.<sup>126</sup>

Όσον αφορά τη δευτεροβάθμια μειονοτική εκπαίδευση, ζωτικό πρόβλημα παραμένει η έλλειψη εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Όπως εξηγεί ο Πρόεδρος της ΒΤΤÖΒ :

*Όσον αφορά τα δευτεροβάθμια σχολεία, στον νομό Ροδόπης, όπου η μειονότητα αποτελεί το 55% του συνολικού πληθυσμού, υπάρχει μόνο ένα μειονοτικό σχολείο, αλλά 23 δημόσια. Ο αριθμός των μαθητών σε ορισμένες τάξεις των μειονοτικών σχολείων είναι 40 ή περισσότεροι. Ομοίως, στον νομό Ξάνθης, όπου η μειονότητα αποτελεί το 45% του συνολικού πληθυσμού, υπάρχει ένα μειονοτικό σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αλλά 36 δημόσια. Στον νομό Έβρου, όπου η μειονότητα αποτελεί το 10% του πληθυσμού, υπάρχουν 50 δημόσια σχολεία και κανένα μειονοτικό.<sup>127</sup>*

Παρά την έλλειψη αυτή, το αίτημα της ΠΕΚΕΜ να ανοίξει ιδιωτικό σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Ροδόπη παρέμεινε αναπάντητο από το Υπουργείο Παιδείας.<sup>128</sup>

Επιπλέον, υπάρχουν δύο μεντρεσέδες – ισλαμικά ιεροσπουδαστήρια – στη Δυτική Θράκη. Ο ένας λειτουργεί στην Κομοτηνή με περίπου 200 μαθητές και ο άλλος στην Ξάνθη με ελάχιστους μαθητές. Αυτά τα σχολεία είναι ιστορικά εκπαιδευτικά ιδρύματα της μειονότητας, τα οποία ιδρύθηκαν κατά την οθωμανική εποχή, με έμφαση στη θρησκευτική εκπαίδευση, και είχαν σαν σκοπό να παρέχουν εκπαίδευση για κληρικούς (ιμάμηδες). Το 1998, με υπουργική απόφαση, οι μεντρεσέδες απέκτησαν καθεστώς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι μαθητές διδάσκονται στα ελληνικά, τα αραβικά, τα αγγλικά και τα τουρκικά, αλλά ο αριθμός των μαθημάτων που διδάσκονται στα τουρκικά έχει μειωθεί με την πάροδο του χρόνου: για τον λόγο αυτό, μαθητές του μεντρεσέ της Κομοτηνής πραγματοποίησαν διήμερη αποχή το 2018, όταν εκδόθηκε υπουργικό διάταγμα που μείωνε τα μαθήματα της τουρκικής γλώσσας και της διδασκαλίας του Ισλάμ στο σχολείο. Εάν είχε εφαρμοστεί η απόφαση, οι σπουδαστές δεν θα είχαν διδασκαλία στην τουρκική γλώσσα κατά το τελευταίο έτος της φοίτησής τους.<sup>129</sup>

Μια άλλη διαμάχη σε σχέση με τη θρησκευτική εκπαίδευση συνδέεται με τον λεγόμενο «νόμο των 240 ιμάμηδων». Πριν από δώδεκα χρόνια ψηφίστηκε ο νόμος 3536/2007, ο οποίος προβλέπει τη δημιουργία 240 θέσεων ιμάμη στα τζαμιά της Δυτικής Θράκης. Ο νόμος όριζε επίσης ότι αυτοί οι ιμάμηδες πρέπει να εκλέγονται από μια επιτροπή αποτελούμενη από πέντε χριστιανούς αξιωματούχους και να υπηρετούν υπό την εξουσία των διορισμένων μουφτήδων. Μετά από την πολύ έντονη αντίδραση της κοινότητας, ο νόμος δεν εφαρμόστηκε.<sup>130</sup>

Πέντε χρόνια αργότερα όμως, ο νόμος επανεξετάστηκε και τροποποιήθηκε. Ο νόμος 4115/2013 άλλαξε τη σύνθεση της επιτροπής επιλογής, έτσι ώστε τα τρία στα πέντε μέλη να είναι μουσουλμάνοι και επέκτεινε επίσης τον ρόλο των ιμάμηδων, επιτρέποντάς τους να διδάσκουν σε δημόσια σχολεία. Οι αρχές υποστηρίζουν ότι ο νόμος παρέχει στους μειονοτικούς μαθητές την ευκαιρία να διδαχτούν θρησκευτικά μαθήματα ως μαθήματα επιλογής στα δημόσια σχολεία.<sup>131</sup> Από την άλλη πλευρά, οι εκπρόσωποι της μειονότητας θεωρούν ότι η νομοθεσία, η οποία εισήχθη χωρίς την έγκρισή τους, ευνοεί τον διορισμό θρησκευτικών ηγετών και θρησκευτικών εκπαιδευτών ενάντια στη βούληση της μειονότητας.<sup>132</sup> Υπάρχουν επίσης ανησυχίες σχετικά με τα μαθήματα που διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα. Λόγω της έλλειψης εμπειρογνομόνων και κληρικών που θα μπορούσαν να μεταφράσουν τα θρησκευτικά κείμενα από τα αραβικά στα ελληνικά, η ελληνική γλώσσα δεν είναι κατάλληλη για σωστή θρησκευτική διδασκαλία στη Δυτική Θράκη.<sup>133</sup>

Παρά τις έντονες αντιρρήσεις της μειονοτικής κοινότητας, η εφαρμογή του νόμου ξεκίνησε τον Αύγουστο του 2013. Οι κήρυκες του Ισλάμ εκπαιδεύτηκαν και διορίστηκαν σε δημόσια σχολεία ενώ προετοιμάστηκαν ελληνικά εγχειρίδια για τη διδασκαλία του Ισλάμ στα δημόσια σχολεία. Τον Ιανουάριο του 2014, 63 θρησκευτικοί αξιωματούχοι – μεταξύ των οποίων μόνο τρεις ήταν απόφοιτοι πανεπιστημίου – άρχισαν να διδάσκουν το Ισλάμ στην ελληνική γλώσσα στα δημόσια σχολεία. Πρόσφατα, τον Ιούνιο του 2019, εκδόθηκε απόφαση από το

Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων σχετικά με τον διορισμό 120 ιεροδιδασκάλων για εργασία σε δημόσια σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Δυτική Θράκη με σύμβαση εργασίας 9 μηνών.<sup>134</sup>

## Πανεπιστήμιο και ειδική εκπαίδευση

Σύμφωνα με τον νόμο 2341/1995, τουλάχιστον το 0,5% των θέσεων στα ελληνικά πανεπιστήμια προορίζονται για αποφοίτους λυκείου της μουσουλμανικής μειονότητας. Το μέτρο αυτό αποσκοπούσε στη διακοπή της ροής μειονοτικών φοιτητών προς τα πανεπιστήμια της Τουρκίας, δημιουργώντας κίνητρα για τους σπουδαστές της τουρκόφωνης μειονότητας, οι περισσότεροι από τους οποίους συνέχιζαν την εκπαίδευσή τους στα τουρκικά πανεπιστήμια, να ολοκληρώσουν την τριτοβάθμια εκπαίδευσή τους στην Ελλάδα. Ως αποτέλεσμα, περίπου 500 μειονοτικοί φοιτητές παρακολούθουν ελληνικά πανεπιστήμια κάθε χρόνο, ενώ παλαιότερα σχεδόν κανείς δεν αποφοιτούσε από τα ελληνικά πανεπιστήμια.<sup>135</sup>

Ωστόσο, ορισμένοι από τους μειονοτικούς φοιτητές, ειδικά κατά τα πρώτα έτη στο πανεπιστήμιο, αντιμετωπίζουν μεγάλες προκλήσεις καθώς βρίσκονται σε περιβάλλοντα όπου δεν είναι σε θέση να μάθουν εύκολα ή να ανταγωνιστούν αποτελεσματικά.<sup>136</sup> Λόγω του ότι έλαβαν κατώτερης ποιότητας εκπαίδευση από ό,τι οι Έλληνες ομόλογοί τους και οι δεξιότητές τους στην ελληνική γλώσσα υστερούν επίσης, παίρνουν χαμηλότερους βαθμούς και συχνά κατατάσσονται κοντά στο κατώτατο σημείο της τάξης.<sup>137</sup>

Επιπλέον, δεν υπάρχει πανεπιστήμιο ή επαγγελματική σχολή όπου γλώσσα διδασκαλίας είναι η τουρκική. Ούτε υπάρχει δίγλωσσο σχολείο για παιδιά με ειδικές ανάγκες.

## Έλλειψη δίγλωσσης προσχολικής εκπαίδευσης

Ομοίως, δεν υπάρχει δίγλωσση προσχολική εκπαίδευση (νηπιαγωγείο) για παιδιά μειονοτήτων παρά το αίτημα της κοινότητας και συστάσεις διεθνών οργανισμών. Αυτό έχει καταστεί ζωτικής σημασίας, καθώς ο νόμος 3518/2006 έκανε την προσχολική εκπαίδευση υποχρεωτική για όλους τους Έλληνες πολίτες από την ηλικία των 5 ετών. Για παιδιά ηλικίας 3 έως 4 ετών τα νηπιαγωγεία παρέμειναν προαιρετικά. Υπάρχουν τρεις παιδικοί σταθμοί – δηλ. ιδιωτικοί δίγλωσσοι βρεφονηπιακοί σταθμοί – που διαχειρίζεται η ΠΕΚΕΜ, αλλά η αίτησή της για άνοιγμα ιδιωτικού δίγλωσσου νηπιαγωγείου εκκρεμεί από το 2011.<sup>138</sup>

Οι κρατικές αρχές υποστηρίζουν ότι το άνοιγμα των δίγλωσσων νηπιαγωγείων για τη μειονότητα θα δημιουργούσε αθέμιτο μειονέκτημα σε βάρος των παιδιών των Ρομά και των Πομάκων, τα οποία θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν δύο δεύτερες γλώσσες σε τόσο μικρή ηλικία – επιχείρημα το οποίο αφενός παραβλέπει το γεγονός ότι θα μπορούσαν να επιλέξουν να παρακολουθήσουν τα ήδη υφιστάμενα ελληνικά νηπιαγωγεία και

αφετέρου δείχνει να αγνοεί τα πλεονεκτήματα της πολύγλωσσης διδασκαλίας σε μικρή ηλικία. Έτσι, αντί να δημιουργηθούν δίγλωσσα νηπιαγωγεία για να βοηθηθούν τα μειονοτικά παιδιά να προσαρμοστούν στο νέο περιβάλλον γλώσσας, ένα πιλοτικό πρόγραμμα ξεκίνησε το 2017. Περιλαμβάνει μαθήματα νηπιαγωγείου για μειονοτικά παιδιά με έναν ελληνόφωνο νηπιαγωγό και έναν συνεργάτη του νηπιαγωγού ο οποίος μιλά τη μητρική γλώσσα της πλειονότητας των μειονοτικών παιδιών στην τάξη (δηλαδή τουρκικά ή πομακικά<sup>139</sup>) και ενεργεί ως διερμηνέας. Το πιλοτικό πρόγραμμα λειτουργεί σήμερα σε 14 δημόσια νηπιαγωγεία στη Δυτική Θράκη.<sup>140</sup>

## Τα ανθρώπινα δικαιώματα της τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη σε σχέση με την εκπαίδευση

Η Συνθήκη της Λωζάνης ορίζει ότι η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης έχει το δικαίωμα «να συστήνει, να διευθύνει και να εποπτεύει με δικές της δαπάνες [...] κάθε είδους σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια». Επιπλέον, η ελληνική κυβέρνηση οφείλει να παρέχει επαρκείς διευκολύνσεις για να εξασφαλίζει ότι τα παιδιά των μειονοτήτων λαμβάνουν διδασκαλία σε πρωτοβάθμιο επίπεδο στη δική τους γλώσσα. Η συνθήκη προβλέπει επίσης τη διδασκαλία υποχρεωτικών μαθημάτων ελληνικής γλώσσας σε αυτά τα σχολεία.<sup>141</sup>

Επιπλέον, το δικαίωμα στην εκπαίδευση και τα δικαιώματα των μειονοτήτων στην εκπαίδευση αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των εκπαιδευτικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται σε ορισμένες ειδικές διατάξεις των διεθνών πράξεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, στις οποίες η Ελλάδα είναι συμβαλλόμενο μέρος, όπως το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR), η Διεθνής Σύμβαση για την Κατάργηση κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD), η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη όλων των μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW), η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC) και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), καθώς και ο (αναθεωρημένος) Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης. Σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα, κάθε άτομο έχει δικαίωμα σε προσιτή, δωρεάν και ποιοτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς και ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση και ίσες ευκαιρίες στο εκπαιδευτικό σύστημα. Η εκπαίδευση πρέπει επίσης να είναι διαθέσιμη και αποδεκτή. Για να διευκολυνθεί η διαθεσιμότητα της εκπαίδευσης, τα κράτη πρέπει να αναπτύξουν ενεργά ένα σύστημα σχολείων, το οποίο θα συμπεριλαμβάνει την οικοδόμηση αιθουσών, την παροχή προγραμμάτων, την προμήθεια διδακτικού υλικού, την κατάρτιση εκπαιδευτικών. Επιπλέον, για να διευκολυνθεί η αποδοχή της εκπαίδευσης, τα κράτη πρέπει να λαμβάνουν θετικά μέτρα για να εξασφαλίζουν

ότι η εκπαίδευση είναι «πολιτισμικά κατάλληλη για τις μειονότητες και τους αυτόχθονες πληθυσμούς». Επιπλέον, οι γονείς έχουν το δικαίωμα να επιλέγουν το είδος εκπαίδευσης που θα δοθεί στα παιδιά τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές, ηθικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις.<sup>142</sup>

Επιπλέον, τα διεθνή πρότυπα τονίζουν τη σημασία και την αναγκαιότητα της συμμετοχής των μειονοτήτων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, ειδικά όταν τα υπό εξέταση ζητήματα τους επηρεάζουν άμεσα. Ως εκ τούτου, το δικαίωμα της αποτελεσματικής συμμετοχής ατόμων που ανήκουν σε μειονότητες πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τη σχεδίαση και την εφαρμογή εκπαιδευτικών πολιτικών.<sup>143</sup>

Προκειμένου να συμμορφωθεί με τα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων σχετικά με την εκπαίδευση της μειονότητας στη Δυτική Θράκη, η Ελλάδα οφείλει να αντιμετωπίσει το ζήτημα της διαθεσιμότητας εξασφαλίζοντας ότι υπάρχουν επαρκή μειονοτικά σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε κατάλληλη απόσταση από τους μαθητές. Επιπλέον, οι ελληνικές αρχές είναι υποχρεωμένες να διασφαλίζουν ότι στα μειονοτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα υπάρχουν αρκετές αίθουσες διδασκαλίας με κατάλληλες εγκαταστάσεις, όπως βιβλιοθήκη (με βιβλία ελληνικής και τουρκικής γλώσσας), εγκαταστάσεις υπολογιστών και τεχνολογία πληροφορικής. Ως εκ τούτου, πρέπει να γίνεται προσεκτική αξιολόγηση όσον αφορά τα μειονοτικά σχολεία.

Επιπλέον, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα για τα δικαιώματα των μειονοτήτων, τα κράτη πρέπει να παίρνουν τα κατάλληλα μέτρα για να παρέχουν στις μειονότητες τη δυνατότητα να μεταδίδουν γνώσεις σχετικά με τον δικό τους πολιτισμό, ιστορία, παράδοση και γλώσσα. Επομένως, «τα άτομα που ανήκουν σε μειονότητες πρέπει να έχουν επαρκείς ευκαιρίες να μάθουν τη μητρική τους γλώσσα ή, όπου είναι δυνατόν, να διδάσκονται στη μητρική τους γλώσσα».<sup>144</sup> Ταυτόχρονα, όλα τα παιδιά πρέπει να έχουν την ευκαιρία να μάθουν την επίσημη γλώσσα των κρατών όπου ζουν.

Όπως υπογραμμίζουν οι Συστάσεις της Χάγης για τα Εκπαιδευτικά Δικαιώματα των Εθνικών Μειονοτήτων, το μέσο διδασκαλίας στο προσχολικό επίπεδο πρέπει να είναι η μητρική γλώσσα του παιδιού. Στο δημοτικό σχολείο, η διδασκαλία θα πρέπει να παρέχεται στη μητρική γλώσσα του παιδιού, το οποίο θα πρέπει επίσης να διδάσκεται και την επίσημη γλώσσα του κράτους. «Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ένα σημαντικό μέρος του αναλυτικού προγράμματος θα πρέπει να διδάσκεται στη γλώσσα της μειονότητας και ο αριθμός των μαθημάτων που διδάσκονται στην κρατική γλώσσα θα πρέπει να αυξάνεται σταδιακά. Τα άτομα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες θα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε τριτοβάθμια εκπαίδευση που θα παρέχεται στη γλώσσα τους».<sup>145</sup> Δεδομένου ότι αυτές οι συστάσεις έχουν καταρτιστεί με γνώμονα τη σχετική εκπαιδευτική έρευνα και λαμβάνοντας υπόψη τα συμφέροντα του παιδιού, η Ελλάδα – η οποία είναι συμβαλλόμενο μέρος της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC) και μέλος του ΟΑΣΕ – θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη αυτές τις συστάσεις κατά τη σχεδίαση εκπαιδευτικών πολιτικών.

Είναι κατανοητό ότι οι εκπαιδευτικές πολιτικές πρέπει να είναι οικονομικά αποδοτικές, ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη η τρέχουσα οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα. Ωστόσο, θα πρέπει να αναγνωριστεί ότι οι εμπειρικές μελέτες δείχνουν στην πραγματικότητα ότι η εκπαίδευση στη μειονοτική γλώσσα είναι οικονομικά αποδοτικότερη από εκπαίδευση αποκλειστικά στην επίσημη γλώσσα λόγω του μεγαλύτερου αριθμού αποφοίτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που επιτυγχάνει συγκριτικά: «το κόστος της δημόσιας εκπαίδευσης ανά επιτυχημένο απόφοιτο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχει αποδειχθεί [...] άμεσα μικρότερο (στα μειονοτικά σχολεία) από ό,τι σε άλλα δημόσια σχολεία, λόγω του υψηλότερου ποσοστού επιτυχίας στα μειονοτικά σχολεία».<sup>146</sup> Επιπλέον, τα σχολεία που είναι σε θέση να προσελκύσουν τους γονείς των μαθητών χρησιμοποιώντας μειονοτικές γλώσσες έχει επίσης αποδειχθεί ότι ενισχύουν την ευαισθητοποίησή τους και τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση των παιδιών τους.<sup>147</sup>

Επιπλέον, η διατήρηση του πρωτοβάθμιου και δευτεροβάθμιου επιπέδου της μειονοτικής εκπαίδευσης, καθώς και η εξασφάλιση της συνολικής ποιότητας της εκπαίδευσης, εξαρτώνται σημαντικά από τη διαθεσιμότητα δασκάλων και καθηγητών εκπαιδευμένων στη μητρική γλώσσα της μειονότητας και από την ποιότητα του αναλυτικού προγράμματος. Η χαμηλής ποιότητας εκπαίδευση στα μειονοτικά σχολεία αντιβαίνει στα διεθνή πρότυπα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα των μειονοτήτων και αποτελεί παραβίαση των υποχρεώσεων της Ελλάδας βάσει του διεθνούς δικαίου. Επομένως, είναι επιτακτική ανάγκη να διασφαλιστεί ότι υπάρχει επαρκής αριθμός εξειδικευμένων εκπαιδευτικών του μειονοτικού προγράμματος. Έτσι, εκτός από την προαναφερθείσα κατάρτιση, η Ελλάδα πρέπει να εξετάσει το ενδεχόμενο να επιτρέψει σε εκπαιδευτικούς με σπουδές στην Τουρκία να διδάσκουν σε μειονοτικά σχολεία και να επιτρέψει σε πτυχιούχους παιδαγωγικών τμημάτων εκτός Ελλάδας να εγγράφονται στο ειδικό μειονοτικό πρόγραμμα.

Ταυτόχρονα, θα πρέπει να αναγνωριστεί ότι υπήρξε σημαντική πρόοδος στη βελτίωση του ελληνικού αναλυτικού προγράμματος και των σχολικών εγχειριδίων που χρησιμοποιούνται στα μειονοτικά σχολεία, γι' αυτό πρέπει να συνεχιστεί η κατάρτιση των εκπαιδευτικών η οποία εφαρμόζει την προσέγγιση που ανέπτυξε το ΠΕΜ. Παρά το γεγονός ότι τα εγχειρίδια που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του ΠΕΜ χρησιμοποιούν μια κατάλληλη παιδαγωγική προσέγγιση για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και τη διδασκαλία άλλων μαθημάτων στα ελληνικά για μη φυσικούς ομιλητές, κρίθηκαν ανεπαρκή από μερικούς διοικητικούς υπαλλήλους της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και γονείς μειονοτήτων. Αυτό οδήγησε σε μερικές τοπικές διαμαρτυρίες μικρής κλίμακας που ζητούσαν την απομάκρυνση των βιβλίων της Φραγκουδάκη από τα σχολεία και απαίτησαν να αντικατασταθούν από τα βιβλία που χρησιμοποιούνταν στα δημόσια δημοτικά σχολεία.

Καθώς αυτά τα βιβλία που χρησιμοποιούνται στα ελληνικά σχολεία δεν θα ήταν κατάλληλα για μαθητές των οποίων η πρώτη γλώσσα δεν είναι η ελληνική, οι αρμόδιες ελληνικές αρχές

θα πρέπει να διερευνήσουν τις ανησυχίες που εκφράζει η μειονοτική κοινότητα σχετικά με τα εγχειρίδια και να εντοπίσουν την πηγή των εντάσεων. Οι ελληνικές αρχές πρέπει επίσης να διασφαλίσουν ότι διατίθεται κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό για μειονοτικά σχολεία, τόσο για το ελληνικό όσο και για το μειονοτικό αναλυτικό πρόγραμμα. Αυτό θα απαιτούσε την ανανέωση των ελληνικών βιβλίων που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του ΠΕΜ, καθώς και βιβλία που εισήχθησαν από την Τουρκία το 2000. Για να αντιμετωπιστούν ορισμένα από αυτά τα ζητήματα, το Υπουργείο Παιδείας συνέστησε μια επιστημονική ομάδα εργασίας, η οποία έχει ως καθήκον να αξιολογεί τα ελληνικά εγχειρίδια και το εκπαιδευτικό υλικό που χρησιμοποιούνται στα μειονοτικά σχολεία και να υποβάλλει προτάσεις για τη βελτίωση του ελληνικού αναλυτικού προγράμματος.<sup>148</sup> Ενώ η σύσταση της επιτροπής αποτελεί θετικό βήμα, οι αρμόδιες ελληνικές αρχές θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι η επιτροπή θα περιλαμβάνει μέλη της μειονοτικής κοινότητας ή θα τα συμβουλευτεί, ιδίως εκείνα που ανήκουν στον τομέα της εκπαίδευσης. Επιπλέον, το μειονοτικό αναλυτικό πρόγραμμα πρέπει επίσης να βελτιωθεί σε συνεννόηση με τους μειονοτικούς δασκάλους, μαθητές και γονείς.

Επιπλέον, έχει αναγνωριστεί στο διεθνές δίκαιο εδώ και πολύ καιρό ότι οι μειονότητες πρέπει να έχουν το δικαίωμα στα δικά τους σχολεία όπου μπορούν να διδάσκονται στη δική τους μειονοτική γλώσσα, ανεξάρτητα από τις γενικές εκπαιδευτικές πολιτικές του κράτους.<sup>149</sup> Έτσι, τα άτομα που ανήκουν σε εθνι-

κές μειονότητες έχουν το δικαίωμα να ιδρύουν και να διαχειρίζονται τα δικά τους ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Για τον λόγο αυτό, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, το ελληνικό κράτος πρέπει να επιτρέπει, να αναγνωρίζει και ακόμη και να διευκολύνει τη δημιουργία και τη λειτουργία ιδιωτικών σχολείων σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένου του προσχολικού. Επιπλέον, οι ελληνικές αρχές δεν επιτρέπεται να παρεμβαίνουν στη διοίκηση και διαχείριση αυτών των ιδιωτικών σχολείων, να αποφασίζουν μονομερώς μείωση του αριθμού των μαθημάτων που διδάσκονται στις μειονοτικές γλώσσες εκεί ή να διορίζουν τους δασκάλους τους.

Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι τα διεθνή ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα των μειονοτήτων καθορίζουν τα ελάχιστα πρότυπα προστασίας κάτω τα οποία δεν θα έπρεπε να κινούνται τα κράτη. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι μάλλον το κατώτατο παρά το ανώτατο όριο και είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι, όταν η προστασία του κράτους υπερβαίνει τα ελάχιστα πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελεί διάκριση το να εξαλείφονται ή να περιορίζονται δικαιώματα που ήδη ισχύουν – εκτός αν συντρέχουν εξαιρετικές περιστάσεις. Για τον λόγο αυτό, προκειμένου να συμμορφωθεί με τα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η Ελλάδα πρέπει να βρει μια κατάλληλη οδό για να αποκαταστήσει την αυτονομία την οποία τα μειονοτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα απολάμβαναν στην Ελλάδα κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης.

# Συμπεράσματα

Παρά τη σημαντική πρόοδο στην προστασία των μειονοτήτων κατά τη δεκαετία του 1990, συμπεριλαμβανομένης της υιοθέτησης της Διακήρυξης του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων που Ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές ή Γλωσσικές Μειονότητες και της έναρξης ισχύος δύο ειδικών περιφερειακών συμβάσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, της Σύμβασης-Πλαισίου για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων και του Ευρωπαϊκού Χάρτη για τις Περιφερειακές ή Μειονοτικές Γλώσσες, η προστασία των μειονοτήτων στην Ελλάδα εξακολουθεί να διέπεται κυρίως από μια συνθήκη που τέθηκε σε εφαρμογή σχεδόν πριν από έναν αιώνα.

Για την ακρίβεια, ο τρόπος με τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση σήμερα ερμηνεύει την προστασία των μειονοτήτων κατά κύριο λόγο μέσω του πλαισίου της Συνθήκης της Λωζάνης αντιβαίνει στον διεθνή νόμο για τα ανθρώπινα δικαιώματα και στα σύγχρονα πρότυπα για τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Αυτό αποδεικνύεται επίσης από το γεγονός ότι το ΕΔΑΔ έχει επανειλημμένα διαπιστώσει ότι η Ελλάδα παραβιάζει τα δικαιώματα της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι και της θρησκευτικής ελευθερίας σε υποθέσεις που αφορούν μέλη της τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη. Επιπλέον, η ερμηνεία από τις ελληνικές αρχές της έννοιας της μειονότητας και των υποχρεώσεών τους για την προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων αντικατοπτρίζει μια ξεπερασμένη αντίληψη που είναι υπερβολικά στενή για να ανταποκριθεί στα ισχύοντα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο περιορισμός της αναγνώρισης μιας μειονότητας ως μιας κοινότητας που προσδιορίζεται σε μια συγκεκριμένη συνθήκη ειρήνης και η σύνδεση συγκεκριμένων μειονοτικών δικαιωμάτων με τις αμοιβαίες ρυθμίσεις για συγγενείς κοινότητες παραβλέπουν εντελώς την προοδευτική εξέλιξη των ανθρωπίνων και των μειονοτικών δικαιωμάτων από την περίοδο του μεσοπολέμου και απέχουν πολύ από τα ισχύοντα πρότυπα.

Η Συνθήκη της Λωζάνης υποχρεώνει την Ελλάδα να παραχωρεί και να σέβεται ένα ευρύ φάσμα δικαιωμάτων για τη μειονοτική κοινότητα της Δυτικής Θράκης, συμπεριλαμβανομένων των ίσων ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, της ελευθερίας της διεξαγωγής οικογενειακών και ιδιωτικών υποθέσεων σύμφωνα με τα έθιμα της μειονότητας και της παροχής αυτονομίας ως προς τις θρησκευτικές υποθέσεις και τη μειονοτική εκπαίδευση. Εντούτοις, λόγω της περιοριστικής ερμηνείας των όρων της Συνθήκης και μιας σειράς μονομερών ενεργειών των ελληνικών αρχών, τα δικαιώματα που περιέχονται σε αυτές έχουν σταδιακά μειωθεί ή εξαλειφθεί. Η κατάργηση ή η απίσχανση των ήδη αποκτηθέντων δικαιωμάτων των μειονοτήτων – χωρίς

να υφίστανται εξαιρετικές περιστάσεις – θεωρείται δυσανάλογη αντίδραση από το κράτος και συνεπώς αποτελεί παραβίαση μιας από τις θεμελιώδεις αρχές της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων: της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω θρησκείας, εθνότητας ή/και γλώσσας.

Οι μονομερείς ενέργειες κρατών σε ζητήματα που αφορούν άμεσα τις μειονότητες στην επικράτειά τους αγνοούν επίσης τα θεμελιώδη δικαιώματα που έχουν οι κοινότητες αυτές στην αποτελεσματική συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Όταν εξετάζεται κατά πόσο η συμμετοχή των μειονοτήτων είναι αποτελεσματική, δεν αρκεί το ότι τα κράτη λαμβάνουν μέτρα, επίσημα ή ανεπίσημα, για τη συμμετοχή ατόμων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες. Πρέπει επίσης να διασφαλίζουν ότι η συμμετοχή αυτών των ατόμων θα έχει σημαντικό αντίκτυπο στις ενέργειες που αναλαμβάνονται και, στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, θα αντικατοπτρίζει μια ευρεία συναίνεση από ολόκληρη την κοινότητα.<sup>150</sup>

Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση της Ελλάδας καθώς ο εκλογικός νόμος του 1990 εισήγαγε ένα ελάχιστο όριο 3% για την είσοδο των κομμάτων στη Βουλή. Αυτό καθιστά σχεδόν αδύνατη την εκπροσώπηση της τουρκικής κοινότητας στο Κοινοβούλιο μέσω ανεξάρτητων υποψηφίων ή δικού τους κόμματος, δεδομένου ότι ο πληθυσμός της Ελλάδας υπερβαίνει τα 11 εκατομμύρια ενώ η τουρκική μειονότητα εκτιμάται ότι είναι περίπου 150.000 άτομα το πολύ. Για τον λόγο αυτό, οι βουλευτές των μειονοτήτων θα μπορούσαν να εκλεγούν μόνο με συμμετοχή στα μεγαλύτερα κόμματα, γεγονός που δεν αποτελεί αποτελεσματική μέθοδο εκπροσώπησης των μειονοτικών φωνών. Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί να τους εμποδίσει να εκφράσουν απόψεις που υποστηρίζουν τα μειονοτικά συμφέροντα.<sup>151</sup>

Σημαντική διαβούλευση με τις μειονότητες θα συμβάλει επίσης στην αποκατάσταση της εμπιστοσύνης μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης. Οι ταραγμένες διακρατικές σχέσεις και οι εντάσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας οδήγησαν στη μετατροπή πολλών μειονοτικών θεμάτων σε θέματα εθνικής ασφάλειας – μια κατάσταση όπου η τουρκική μειονότητα στη Δυτική Θράκη θεωρείται από τους Έλληνες αξιωματούχους μια πιθανή πηγή κινδύνου ή απειλή για τη σταθερότητα και την εθνοτική ταυτότητα. Για τον λόγο αυτό, καθώς οι ελληνοτουρκικές σχέσεις επιδεινώθηκαν στη δεκαετία του 1950, οι ελληνικές αρχές άρχισαν να εντείνουν τον έλεγχο της θρησκευτικής ζωής και των εκπαιδευτικών υποθέσεων της μειονότητας, επιδιώκοντας να ελαχιστοποιήσουν τη συμμετοχή του τουρκικού κράτους.

Μια τέτοια παρέμβαση του ελληνικού κράτους στην πολιτιστική αυτονομία της μειονότητας οδήγησε με τη σειρά της σε βαθιά δυσπιστία της μειονοτικής κοινότητας προς τις ελληνικές αρχές. Αυτό καταδεικνύεται από το γεγονός ότι ακόμα και οι πολιτικές που στοχεύουν στη βελτίωση της κατάστασης των μειονοτήτων, όπως το ΠΕΜ, συχνά θεωρούνται προσπάθειες αφομοίωσης και έχουν συναντήσει αντίσταση από τη μειονοτική κοινότητα, φέρνοντας τη μειονοτική κοινότητα σε ακόμα μεγαλύτερη αντίθεση με το ελληνικό κράτος. Αυτό μπορεί να συμβάλει περαιτέρω σε έναν φαύλο κύκλο δυσπιστίας μεταξύ της πολιτείας και της μειονότητας.

Δεδομένου ότι το σπάσιμο αυτού του φαύλου κύκλου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη βελτίωση της κατάστασης της τουρκικής μειονότητας, οι ελληνικές αρχές πρέπει να λάβουν

μέτρα για την εξομάλυνση της σχέσης μεταξύ κράτους και μειονότητας της Δυτικής Θράκης. Καθώς είναι ευθύνη του κράτους να αποκαταστήσει τη διαρραγείσα σχέση με τις μειονοτικές κοινότητες που ζουν στην επικράτεια του, οι ελληνικές αρχές θα πρέπει να διασφαλίσουν την εδραίωση και αποκατάσταση της εμπιστοσύνης μεταξύ των αρχών και της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης.<sup>152</sup> Τα πρώτα βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση εκ μέρους των ελληνικών αρχών θα περιλάμβαναν την αναγνώριση της ύπαρξης της τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη και τη λήψη κατάλληλων μέτρων για την επίλυση μακροχρόνιων προβλημάτων και για την προώθηση των δικαιωμάτων που αφορούν ειδικότερα τις μειονοτικές κοινότητες σύμφωνα με τα ισχύοντα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

# Συστάσεις

## Προς την κυβέρνηση της Ελλάδας:

### Ζητήματα αναγνώρισης και προστασία των μειονοτήτων γενικά

- Σεβασμός του δικαιώματος των ατόμων που ανήκουν στη μειονότητα τόσο στον ατομικό όσο και στον συλλογικό αυτοπροσδιορισμό και αναγνώριση της ύπαρξης τουρκικών και άλλων εθνοτικών μειονοτήτων.
- Σεβασμός των περαιτέρω δικαιωμάτων τους στην προστασία μειονοτήτων όπως διατυπώνονται στη Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Προσώπων που Ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες και στις διεθνείς και περιφερειακές συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα που κυρώθηκαν από την Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων των διατάξεων που αφορούν τις μειονότητες και της νομολογίας για τα όργανα παρακολούθησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Εξασφάλιση του δικαιώματος των μελών της τουρκικής μειονότητας να συμμετέχουν αποτελεσματικά στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που επηρεάζουν την καθημερινή τους ζωή, διασφαλίζοντας ότι υπάρχουν ευκαιρίες ώστε η κοινότητα να έχει μια αποτελεσματική φωνή τόσο σε επίπεδο κεντρικής κυβέρνησης όσο και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, όπως και μέσω άλλων ειδικών ρυθμίσεων εφόσον είναι απαραίτητο.
- Επικύρωση της Σύμβασης-Πλαισίου για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων καθώς και υπογραφή και επικύρωση του Ευρωπαϊκού Χάρτη για τις Περιφερειακές ή Μειονοτικές Γλώσσες.
- Θέσπιση, χωρίς καθυστέρηση, των αναγκαίων μέτρων για την εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στις υποθέσεις *Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κατά Ελλάδα, Μπεκίρ Ούστα και άλλοι κατά Ελλάδα και Εμίν και άλλες κατά Ελλάδα*.
- Να επιτραπεί στις μειονοτικές ενώσεις να χρησιμοποιούν στις ονομασίες τους λέξεις που εκφράζουν την εθνοτική ταυτότητα των μελών τους και να εγγράφονται έτσι στα μητρώα.

### Θρησκευτική ελευθερία της μειονότητας

- Να αποφεύγονται οι παρεμβάσεις στις θρησκευτικές υποθέσεις της τουρκικής μειονότητας, εκτός από τους περιορισμούς που προβλέπονται από το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Σεβασμός του δικαιώματος της τουρκικής μειονότητας να εκπαιδεύει, να διορίζει, να εκλέγει ή να ορίζει κατάλληλους θρησκευτικούς ηγέτες και θρησκευτικούς εκπαιδευτές, και να τροποποιεί νόμους που ρυθμίζουν την επιλογή των μουφτήδων αντίστοιχα.
- Σεβασμός του δικαιώματος της τουρκικής μειονότητας να διαχειρίζεται και να ελέγχει τα θρησκευτικά της ιδρύματα με το να διασφαλίζει ότι τα διοικητικά συμβούλια των βακουφίων εκλέγονται μέσω μιας διαδικασίας που εγγυάται την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή της κοινότητας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.
- Οριστική διαγραφή των προστίμων, των υπέρογκων φόρων εισοδήματος και των χρεών που έχουν συσσωρευτεί από τα βακουφία και λήψη μέτρων για να αποτραπεί η απώλεια της περιουσίας των βακουφίων, επιτρέποντας στην κοινότητα να έχει πλήρη πρόσβαση στα κεφάλαια αυτών των ευαγών ιδρυμάτων.
- Εξασφάλιση ότι η εφαρμογή ή η μη εφαρμογή του ισλαμικού νόμου δεν παραβιάζει τα δικαιώματα των μελών της μειονοτικής κοινότητας τα οποία κατοχυρώνονται από το διεθνές δίκαιο, με την προσεκτική και επιμελή εξισορρόπηση του δικαιώματος στην ελευθερία της θρησκείας και της ισότητας των γυναικών, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις αυτοκατανοήσεις, τα συμφέροντα και τις εκτιμήσεις που εκφράζουν οι γυναίκες των μειονοτήτων.

### Η μειονοτική εκπαίδευση

- Διασφάλιση κατάλληλης πρόσβασης στα μειονοτικά σχολεία φροντίζοντας ώστε κάθε αναγκαίο κλείσιμο σχολείου θα εφαρμόζεται μόνο σε συνεννόηση με την κοινότητα και ότι θα υπάρχουν διαθέσιμα μειονοτικά σχολεία οπουδήποτε υπάρχει επαρκής αριθμός μαθητών.

- Εξασφάλιση των απαραίτητων διαρθρωτικών αναβαθμίσεων των μειονοτικών σχολείων και της διαθεσιμότητας κατάλληλου διδακτικού υλικού για τα μειονοτικά σχολεία, συμπεριλαμβανομένων κατάλληλων σχολικών εγχειριδίων τόσο για το μειονοτικό όσο και για το ελληνικό πρόγραμμα μαθημάτων.
- Διασφάλιση της ποιότητας των εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων για τους μαθητές των μειονοτικών σχολείων εξασφαλίζοντας ότι το εκπαιδευτικό προσωπικό έχει την κατάλληλη κατάρτιση: οι εκπαιδευτικοί των μειονοτικών προγραμμάτων θα πρέπει να έχουν επαρκή γνώση της μειονοτικής γλώσσας, ενώ οι εκπαιδευτικοί του ελληνικού προγράμματος θα πρέπει να έχουν την ικανότητα να διδάσκουν την ελληνική ως δεύτερη γλώσσα καθώς και εξοικείωση με τις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.
- Διασφάλιση ότι υπάρχει επαρκής αριθμός ειδικευμένων εκπαιδευτικών του μειονοτικού προγράμματος.
- Εγγύηση, σύμφωνα με τις διεθνείς κατευθυντήριες γραμμές, της προσχολικής εκπαίδευσης στη μειονοτική γλώσσα και διασφάλιση ότι τα περισσότερα από τα μαθήματα της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης διδάσκονται στη μειονοτική γλώσσα παράλληλα με την ελληνική γλώσσα.
- Διασφάλιση ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα που αποσκοπούν στη βελτίωση των δεξιοτήτων των μειονοτικών μαθητών στην ελληνική γλώσσα συνεχίζονται, αλλά όχι σε βάρος της βελτίωσης της εκπαίδευσης στη μειονοτική γλώσσα.
- Σχεδίαση και εφαρμογή, σε συνεννόηση με τη μειονοτική κοινότητα, εκπαιδευτικών προγραμμάτων με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης στη μειονοτική γλώσσα.
- Αποκατάσταση της πλήρους αυτονομίας των σχολικών επιτροπών που εκλέγονται από γονείς ως προς τη διοίκηση και διαχείριση των μειονοτικών σχολείων.
- Διασφάλιση ότι δεν λαμβάνονται μέτρα που επηρεάζουν τη μειονοτική εκπαίδευση (συμπεριλαμβανομένων μέτρων που αφορούν τη διδασκαλία της μειονοτικής θρησκείας στα δημόσια σχολεία) χωρίς ουσιαστική συνεννόηση με τη μειονοτική κοινότητα.
- Με τη συμμετοχή της τουρκικής μειονότητας, να ληφθούν μέτρα για να γίνουν και πάλι ελκυστικά τα μειονοτικά σχολεία τόσο για τους γονείς όσο και για τους μειονοτικούς μαθητές.



# Παραπομπές και σημειώσεις

- 1 Η Θράκη ως γεωγραφική περιοχή συνορεύει με την οροσειρά του Αίμου στα βόρεια, το Αιγαίο Πέλαγος στον νότο, και τη Μαύρη Θάλασσα (Εύξεινο Πόντο) και τη Θάλασσα του Μαρμαρά (Προποντίδα) στα ανατολικά.
- 2 Σύμφωνα με πηγές της ελληνικής κυβέρνησης, ο αριθμός αυτός είναι περίπου 86.000: 39.000 τουρκογενείς, 35.000 Πομάκοι και 12.000 Ρομά. Άλλες κυβερνητικές εκτιμήσεις δείχνουν ότι αριθμούν περίπου 150.000. Πολλά μέλη της τουρκικής μειονότητας που ερωτήθηκαν κατά τη διάρκεια της επιτόπιας επίσκεψής μας απέρριψαν την κυβερνητική θέση η οποία αναγνωρίζει τρεις ξεχωριστές ομάδες μεταξύ του μουσουλμανικού πληθυσμού, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για μέρος μιας συνειδητής πολιτικής να αρνείται την ύπαρξη τουρκικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη. Άλλοι συνεντευξιαζόμενοι δήλωσαν ότι υπάρχει πράγματι ένας μικρός αριθμός ατόμων μεταξύ της μουσουλμανικής μειονότητας που αυτοπροσδιορίζονται ως Πομάκοι ή Ρομά, έστω και αν μερικοί από αυτούς είναι τουρκόφωνοι. Παρόλα αυτά, θεωρούσαν επίσης ότι η κυβέρνηση προωθεί ενεργά την ταυτότητα των Ρομά και των Πομάκων προκειμένου να υπονομεύει την αναγνώριση της τουρκικής κοινότητας στην περιοχή. Ο αριθμός που αναφέρεται προέρχεται από τα δεδομένα που αναρτήθηκαν στον ιστότοπο της ανώτατης κρατικής περιφερειακής αρχής στη διεύθυνση [www.remth.gr](http://www.remth.gr) το 2011. Από τότε ο ιστότοπος μεταφέρθηκε στη διεύθυνση [ramth.gov.gr](http://ramth.gov.gr) και οι πληροφορίες δεν είναι πλέον προσβάσιμες, αλλά ένα αντίγραφο των δεδομένων που ανακτήθηκαν στις 21 Ιουλίου 2011 βρίσκεται στο αρχείο της συγγραφέως της έκθεσης.
- 3 Συνέντευξη με τον Πρόεδρο της Ένωσης Τούρκων Δασκάλων της Δυτικής Θράκης (ΒΤΤÖΒ), 25 Ιουνίου 2019.
- 4 Η συνθήκη δεν επικυρώθηκε ποτέ από τους Έλληνες ή τους Οθωμανούς και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος συνεχίστηκε μεταξύ της Ελλάδας και του Τουρκικού Εθνικού Κινήματος. Οι Τούρκοι επαναστάτες εξεγέρθηκαν εναντίον αυτού του διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εναντίον της Συνθήκης των Σεβρών, ενώ η ελληνική εκστρατεία [στη Μικρά Ασία] ξεκίνησε με την ελπίδα εδαφικών κερδών σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
- 5 Ελλάδα: National Report, Universal Periodic Review [Εθνική Έκθεση, Οικουμενική Περιοδική Αξιολόγηση], 2ος κύκλος: 2016, /HRC/WG.6/25/GRC/1 παρ. 82.
- 6 Πρέπει να σημειωθεί ότι η ανταλλαγή πληθυσμών και τα δικαιώματα των υπόλοιπων μειονοτήτων διέπονται από δύο νομικά εργαλεία που συνδέονται με τη Συνθήκη της Λωζάνης: Η Σύμβαση περί ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάνης (στο εξής «Σύμβαση της Λωζάνης») υπεγράφη την 31η Ιανουαρίου 1923. Το τμήμα της Συνθήκης της Λωζάνης για την προστασία των μειονοτήτων (στο εξής «Τμήμα της Συνθήκης της Λωζάνης για τις Μειονότητες») συνομολογήθηκε έξι μήνες αργότερα, στις 24 Ιουλίου 1923.
- 7 Σύμβαση της Λωζάνης, άρθρο 1.
- 8 Επιπλέον, επιτράπη και στους κατοίκους των νήσων Ίμβρος και Τένεδος να παραμείνουν στην Τουρκία, αλλά θα είχαν ειδική διοικητική οργάνωση σύμφωνα με το άρθρο 14 του Τμήματος της Συνθήκης της Λωζάνης για τις Μειονότητες.
- 9 Τμήμα της Συνθήκης της Λωζάνης για τις Μειονότητες, άρθρα 37-45.
- 10 Ό.π., άρθρα 40-41 σε συνδυασμό με το άρθρο 45.
- 11 Προοίμιο, Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες, 1992, A/RES/47/135.
- 12 Με την παραπάνω διατύπωση δεν επιδιώκεται να προωθηθεί η άποψη ότι η μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη είναι απολύτως ομοιογενής. Ορισμένα μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας πράγματι αυτοπροσδιορίζονται ως Πομάκοι ή Ρομά. Ωστόσο, στόχος της έρευνας ήταν να εκτιμηθεί η κατάσταση της τουρκικής μειονότητας. Ως εκ τούτου, οργανώθηκαν συναντήσεις με τα μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας που αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι.
- 13 Σχόλια των ελληνικών αρχών σε Έκθεση του Thomas Hammarberg, Επιτρόπου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης, μετά την επίσκεψή του στην Ελλάδα στις 8-10 Δεκεμβρίου 2008, CommDH(2009)9.
- 14 ΓΣΗΕ (Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ), 'National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to Human Rights Council resolution 16/21: Greece' [«Εθνική έκθεση που υποβλήθηκε σύμφωνα με την παράγραφο 5 του παραρτήματος της απόφασης 16/21 του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: Ελλάδα»], A/HRC/WG.6/25/GRC/1, 22 Φεβρουαρίου 2016, παρ. 83.
- 15 Διαβούλευση με τους εκπροσώπους της Ένωσης Πανεπιστημιακών Απόφοιτων Μειονότητας Δυτικής Θράκης και της Πολιτιστικής Εκπαιδευτικής Εταιρείας της Μειονότητας της Δυτικής Θράκης (ΠΕΚΕΜ), Κομοτηνή, 25 Ιουνίου 2019.
- 16 Ό.π.
- 17 Hayrullah, P., Hüseyinoğlu, A. and Kabza, C., A Report on Western Thrace Turkish Minority [Έκθεση για την Τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης], PEKEM Publications, Ξάνθη/Κομοτηνή, 2014.
- 18 Ό.π.
- 19 Ό.π.
- 20 ΓΣΗΕ (Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ), 'National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to Human Rights Council resolution 16/21: Greece' [«Εθνική έκθεση που υποβλήθηκε σύμφωνα με την παράγραφο 5 του παραρτήματος της απόφασης 16/21 του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: Ελλάδα»], A/HRC/WG.6/25/GRC/1, 22 Φεβρουαρίου 2016, παρ. 87.
- 21 Βλέπε *Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland No. 2*, (Προσφυγή αριθ. 32772/02), 30 Ιουνίου 2009, παρ 90.
- 22 Ανακοίνωση του προσφεύγοντος στις υποθέσεις *Μπεκίρ Ούστα και άλλοι κατά Ελλάδα* σύμφωνα με τον Κανόνα 9.1 της Επιτροπής Υπουργών για την εποπτεία της εκτέλεσης των αποφάσεων και των όρων φιλικών διακανονισμών, 30 Απριλίου 2019 (30/04/2019) DH-DD(2019)492.
- 23 Συνέντευξη με τον Πρόεδρο και μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης, 26 Ιουνίου 2019.
- 24 Η ίδια ανησυχία εκφράστηκε από το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι στην ανακοίνωσή του προς την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Βλέπε «Ανακοίνωση από μια ΜΚΟ» (Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι) (06/11/2017) και απάντηση από τις αρχές (17/11/2017) στις υποθέσεις *Μπεκίρ Ούστα και άλλοι κατά Ελλάδα* και *Στέγη Μακεδονικού Πολιτισμού και άλλοι κατά Ελλάδα* σύμφωνα με τον Κανόνα 9 της Επιτροπής

- Υπουργών για την εποπτεία της εκτέλεσης των αποφάσεων και των όρων φιλικών διακανονισμών, Δεκέμβριος 2017, (DH) DH-DD(2017)1289.
- 25 «Στην απόφασή του με αριθμό 1723/80 ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι ήταν υποχρεωμένος να εφαρμόσει τον Ισλαμικό νόμο σε ορισμένες διαφορές μεταξύ Μουσουλμάνων δυνάμει της Συνθήκης Ειρήνης των Αθηνών του 1913, της Συνθήκης για την Προστασία των Μειονοτήτων των Σεβρών του 1920 και της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάνης του 1923». Βλέπε *Σερήφ κατά Ελλάδα*, Προσφυγή αριθ. 38178/97, 14 Δεκεμβρίου 1999, παρ. 23. Πρέπει να σημειωθεί ότι, όπως επισήμανε το ΕΔΑΔ, «τα ανώτατα ελληνικά δικαστήρια διαφωνούν ως προς το αν η Συνθήκη των Αθηνών εξακολουθεί να ισχύει καθώς και ως προς το εύρος της εφαρμογής της. Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο έκρινε ότι οι διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάνης για την προστασία των μειονοτήτων βασίζονται στην αρχή της ίσης μεταχείρισης των μελών μειονοτήτων και άλλων πολιτών κατά την άσκηση των ατομικών και πολιτικών τους δικαιωμάτων. Συνεπώς, κατά την άποψή του, το άρθρο 11 της Συνθήκης των Αθηνών δεν είναι συμβατό με την προαναφερθείσα αρχή και, ως εκ τούτου, δεν ισχύει πλέον (αποφάσεις αριθ. 1333/2001 και 466/2003). Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Πολιτικού Τμήματος του Αρείου Πάγου, η Συνθήκη των Αθηνών αποτελεί τη νομική βάση για την προστασία των μειονοτήτων στην Ελλάδα και η διεθνής υποχρέωση εφαρμογής του Νόμου της Σαρία απορρέει από την εν λόγω συνθήκη (αποφάσεις αριθ. 231/1932, 105/1937, 14/1938, 322/1960, 738/1967, 1723/1980, 1041/2000, 1097/2007 και 2113/2009)». Βλέπε *Μολλά Σαλή κατά Ελλάδα*, Προσφυγή αριθ. 20452/14, 19 Δεκεμβρίου 2018, παρ. 44.
- 26 *Μολλά Σαλή κατά Ελλάδα*, παρ. 42.
- 27 *Σερήφ κατά Ελλάδα*, παρ. 24.
- 28 Ό.π., παρ. 25.
- 29 Hüseyinoğlu, A., 'Islam and religious liberties in Western Thrace, Greece' [«Ισλάμ και θρησκευτικές ελευθερίες στη Δυτική Θράκη, Ελλάδα»], στο Muhammet Savaş Kafkasyal (επιμ.): *Islam in The Balkans: Unexpired Hope [Το Ισλάμ στα Βαλκάνια: Ασβεστη ελπίδα], Τόμος 4: From Times of Glory to Times of Humility [Από τα χρόνια της δόξας έως τα χρόνια της ταπείνωσης]*, 2016, σελ. 1685.
- 30 Ό.π., παρ. 8.
- 31 Αγγά κατά Ελλάδα αριθ. 2, Προσφυγές αριθ. 50776/99 και 52912/99, 17 Οκτωβρίου 2002, παρ. 10-11.
- 32 Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief on his visit to Greece [Έκθεση του ειδικού εισηγητή για την ελευθερία θρησκείας ή πεποιθήσεων κατά την επίσκεψή του στην Ελλάδα], A/51/542/Add.1, 7 Νοεμβρίου 1996, παρ. 43.
- 33 Σερήφ κατά Ελλάδα, παρ. 11. Βλέπε επίσης Hayrullah et al., ό.π., σελ. 30.
- 34 Αγγά κατά Ελλάδα αριθ. 2, παρ. 13.
- 35 Συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ροδόπης, Κομοτηνή, 25 Ιουνίου 2019.
- 36 Σερήφ κατά Ελλάδα και Αγγά κατά Ελλάδα αριθ. 2. Αλλά και Υπόθεση Αγγά κατά Ελλάδα αριθ. 3, Προσφυγή αριθ. 32186/02, 13 Ιουλίου 2006, και Υπόθεση Αγγά κατά Ελλάδα αριθ. 4, Προσφυγή αριθ. 33331/02, 13 Ιουλίου 2006.
- 37 Η ποινή αναστάλη υπό τον όρο ότι δεν θα διαπράξει παρόμοιο αδίκημα εντός τριών ετών.
- 38 Συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ροδόπης, 25 Ιουνίου 2019. Συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ξάνθης, 26 Ιουνίου 2019. Διαβούλευση με τους εκπροσώπους της WTMUGA και της ΠΕΚΕΜ.
- 39 Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, 7 Νοεμβρίου 1996, ό.π., παρ. 46.
- 40 Γραπτή απάντηση από τον Γιώργο Καλαντζή, Γενικό Γραμματέα Θρησκευμάτων, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου της 6ης Αυγούστου 2019.
- 41 Ό.π.
- 42 Ό.π.
- 43 Συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ξάνθης.
- 44 Ό.π.
- 45 Ό.π.
- 46 Hayrullah et al., ό.π., σελ. 30.
- 47 Hayrullah et al., ό.π., σελ. 32.
- 48 Συνέντευξη με τον Αλή Χουσεϊνογλου (Ali Hüseyinoğlu), Επίκουρο Καθηγητή, Ινστιτούτο Βαλκανικών Ερευνών, Trakya University, μέσω Skype, 5 Ιουλίου 2019.
- 49 Συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ροδόπης. Συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ξάνθης.
- 50 Hayrullah et al., ό.π., σελ. 33.
- 51 Ό.π.
- 52 Διαβούλευση με τους εκπροσώπους της WTMUGA και της ΠΕΚΕΜ.
- 53 Hüseyinoğlu, A., 'Islam and religious liberties in Western Thrace, Greece', σελ. 168.
- 54 <http://www.ilhanahmet.gr/soru-onergesi-7272-vakiflarin-yonetimi-ve-idaresi-icin-secim-gerceklestirilmesi-ve-vakif-mallari-uzerindeki-ipoteklerin-kaldirilmasi-ve-borclarin-siliniyesi/> [Εκλογές για τη διαχείριση και διοίκηση των ιδρυμάτων, τη διαγραφή των υποθηκών στην ιδρυματική περιουσία και τη διαγραφή των χρεών των ιδρυμάτων]
- 55 Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, 'Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Heiner Bielefeldt, on the need to respect and protect freedom of religion or belief of persons belonging to religious minorities' [«Έκθεση του ειδικού εισηγητή για την ελευθερία θρησκείας και πεποιθήσεων, Heiner Bielefeldt, σχετικά με την ανάγκη σεβασμού και προστασίας της ελευθερίας της θρησκείας ή των πεποιθήσεων των ατόμων που ανήκουν σε θρησκευτικές μειονότητες»], A/HRC/22/51, 24 Δεκεμβρίου 2012, παρ. 24.
- 56 Ό.π. Επίσης συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ροδόπης. Συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ξάνθης.
- 57 Ειδικός εισηγητής του ΟΗΕ για την ελευθερία θρησκείας και πεποιθήσεων, Report on Freedom of religion or belief and equality between men and women [Έκθεση σχετικά με την ελευθερία θρησκείας ή πεποιθήσεων και την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών], 7 Αυγούστου 2013, A/68/290, παρ. 57.
- 58 Ό.π.
- 59 Ό.π.
- 60 *Μολλά Σαλή κατά Ελλάδα*, παρ. 154.
- 61 Tsavounoglou, I. 'The legal treatment of Muslim minority women under the rule of Islamic law in Greek Thrace' [«Νομική μεταχείριση των γυναικών της μουσουλμανικής μειονότητας υπό τον ισλαμικό νόμο στην ελληνική Θράκη»], *Oslo Law Review*, 3, 2015, σελ. 241-262.
- 62 Ό.π., σελ. 259.
- 63 Συνέντευξη με τον Ιλκέρ Τσαβούσογλου κατά τη διαβούλευση με τους εκπροσώπους της WTMUGA και της ΠΕΚΕΜ.
- 64 Συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ροδόπης.
- 65 Tsavounoglou, ό.π., σελ. 258.
- 66 *Μολλά Σαλή κατά Ελλάδα*, παρ. 48.
- 67 Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι το ΕΔΑΔ άφησε να εννοηθεί ότι η εφαρμογή του ισλαμικού νόμου θα μπορούσε να έχει επιζήμιες συνέπειες για τα άτομα (βλ. παραγράφους 157-159 της απόφασης).
- 68 Koumoutzis, N. and Papastylanos, C., 'Human rights issues arising from the implementation of Sharia law on the minority of Western Thrace – ECtHR Molla Sali v. Greece, Application No. 20452/14, 19 December 2018' [«Θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προκύπτουν από την εφαρμογή του νόμου της Σαρία στη μειονότητα της Δυτικής Θράκης» – ΕΔΑΔ

- Μολλά Σαλή κατά Ελλάδα, Προσφυγή αριθ. 20452/14, 19 Σεπτεμβρίου 2018», *Religions* 10(5), 2019, σελ. 300.
- 69 Στις 10 Αυγούστου 1920 η Ελλάδα συνήψε δύο συνθήκες με τις Συμμαχικές Δυνάμεις στις Σέβρες. Η πρώτη συνθήκη μεταβίβασε στην Ελλάδα όλα τα δικαιώματα και τους τίτλους που είχαν αποκτήσει οι Συμμαχικές Δυνάμεις στη Θράκη με τη συνθήκη ειρήνης που είχαν συνάψει με τη Βουλγαρία. Η δεύτερη συνθήκη αφορούσε ειδικά την προστασία των μειονοτήτων στην Ελλάδα. Το άρθρο 14 της Συνθήκης προβλέπει τα εξής: «*Η Ελλάδα συμφωνεί να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα σε σχέση με τους μουσουλμάνους τα οποία θα επιτρέπουν τα ζητήματα οικογενειακού και προσωπικού καθεστώτος να ρυθμίζονται σύμφωνα με τα μουσουλμανικά έθιμα*».
- 70 Μολλά Σαλή κατά Ελλάδα, παρ. 12.
- 71 Ό.π., παρ. 15.
- 72 Ό.π., παρ. 18.
- 73 Ό.π., παρ. 20.
- 74 ΕΔΑΔ, 'Information Note on the Court's case-law 224, Molla Sali v Greece' [«Ενημερωτικό σημείωμα σχετικά με τη νομολογία του Δικαστηρίου 224, Μολλά Σαλή κατά Ελλάδας»], 19 Δεκεμβρίου 2018.
- 75 Koumoutzis and Papastylianos, ό.π.
- 76 Πρέπει να τονιστεί ότι το ΕΔΑΔ δεν διευκρινίζει σε ποιο βαθμό η εφαρμογή της Σαρία μπορεί να είναι συμβατή με την ΕΣΔΑ, συμπεριλαμβανομένου του βαθμού κατά τον οποίο ο ισλαμικός νόμος μπορεί να επεκταθεί σε οποιαδήποτε πτυχή της ζωής.
- 77 Koumoutzis and Papastylianos, ό.π.
- 78 Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, 'Interim report of the Special Rapporteur on Freedom of religion or belief' [«Ενδιάμεση έκθεση του ειδικού εισηγητή για την ελευθερία θρησκείας ή πεποιθήσεων»], 7 Αυγούστου 2013, A/68/290, παρ. 59-60 και 74.
- 79 Ό.π., παρ. 74.
- 80 Ό.π.
- 81 Συνέντευξη με τον Πρόεδρο της ΒΤΤÖΒ, 25 Ιουνίου 2019.
- 82 Ό.π.
- 83 Οι πληροφορίες στον πίνακα βασίζονται στο Ali Hüseyinoğlu, 'The Development of Minority Education at the Southeasternmost Corner of the EU: The Case of Muslim Turks in Western Thrace, Greece' [«Η εξέλιξη της μειονοτικής εκπαίδευσης στην νοτιοανατολική γωνία της ΕΕ: Η περίπτωση των μουσουλμάνων Τούρκων της Δυτικής Θράκης»], αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Sussex, Brighton, Ηνωμένο Βασίλειο, 2012, σελ. 158-219.
- 84 Dragona, T. and Frangoudaki, A. 'Educating the Muslim Minority in Western Thrace' [«Εκπαίδευση της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Δυτική Θράκη»], *Islam and Christian-Muslim Relations* 17(1), Ιανουάριος 2006, σελ. 29.
- 85 Hüseyinoğlu, 2012, ό.π., σελ. 192
- 86 Συνέντευξη με ανώνυμη πηγή, 25 Ιουνίου 2019.
- 87 Συνέντευξη με ανώνυμη πηγή, 25 Ιουνίου 2019.
- 88 Συνέντευξη με τον Πρόεδρο της ΒΤΤÖΒ, 25 Ιουνίου 2019. Επίσης, όπως εξήγησαν η Δραγώνα και η Φραγκουδάκη, «Οι φοιτητές της ΕΠΑΘ ήταν κυρίως απόφοιτοι μεντρεσέδων, στρατολογημένοι από φτωχά χωριά των Πομάκων. Προσβλέπουν στην κοινωνική κινητικότητα και στην εξασφάλιση του Έλληνα δημοσίου υπαλλήλου. Ορισμένοι από αυτούς έχουν ανεπαρκή γνώση της τουρκικής γλώσσας». Dragona and Frangoudaki, ό.π., σελ. 29.
- 89 Συνέντευξη με ανώνυμη πηγή, 25 Ιουνίου 2019.
- 90 Hüseyinoğlu, 2012, ό.π., σελ. 192.
- 91 Ό.π.
- 92 Συνέντευξη με ανώνυμη πηγή, 25 Ιουνίου 2019.
- 93 Dragona and Frangoudaki, ό.π., σελ. 29.
- 94 Συνέντευξη με τον Πρόεδρο της ΒΤΤÖΒ, 25 Ιουνίου 2019.
- 95 FILLIN Σύμβαση με τους εκπροσώπους της WTMUGA.
- 96 Hüseyinoğlu, 2012, ό.π., σελ. 227.
- 97 Ό.π.
- 98 Απόφαση του ΕΔΑΔ σχετικά με το παραδεκτό της προσφυγής, *Ιμάμης κατά Ελλάδα*, Προσφυγή αριθ. 63719/00, 6 Φεβρουαρίου 2003.
- 99 Ό.π.
- 100 Ό.π.
- 101 Hüseyinoğlu, 2012, ό.π., σελ. 225-226.
- 102 Ό.π.
- 103 Dragona and Frangoudaki, ό.π., σελ. 35.
- 104 Συνέντευξη με τον Πρόεδρο της ΒΤΤÖΒ, 25 Ιουνίου 2019.
- 105 Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, 7 Νοεμβρίου 1996, ό.π., παρ. 50.
- 106 Η ποσόστωση επεκτάθηκε στα ελληνικά Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα με τον νόμο 3404/2005.
- 107 Hüseyinoğlu, 2012, ό.π., σελ. 236-239.
- 108 Dragona and Frangoudaki, ό.π.
- 109 Ό.π.
- 110 Λεπτομερής περιγραφή του Προγράμματος διατίθεται στη διεύθυνση <https://museduc.gr/el/>.
- 111 Παρέμβαση από την Ελλάδα, Ευρωπαϊκό Φόρουμ για Θέματα των Μειονοτήτων (EFMI), 5 Μαΐου 2019, το οποίο διατίθεται στη διεύθυνση <https://www.minorityforum.info/el/page/regional-forums>.
- 112 Συνέντευξη με τον Πρόεδρο της ΒΤΤÖΒ, 25 Ιουνίου 2019.
- 113 Οι ερωτηθέντες σημειώνουν επίσης ότι, όταν έκλεισε η ΕΠΑΘ, ιδρύθηκε το Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μειονοτήτων στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης βάσει του Νόμου 3396/2011. Ξεκινώντας από το εκπαιδευτικό έτος 2011-2012, οι φοιτητές εγγράφηκαν στο τμήμα, αλλά οι αναγκαίοι κανονισμοί για τη νόμιμη σύσταση του τμήματος δεν ολοκληρώθηκαν. Με τον νόμο 4310/2014 δημιουργήθηκε ένα εξειδικευμένο πρόγραμμα για την κατάρτιση των εκπαιδευτικών του μειονοτικού προγράμματος, αν και δεν άρχισε να λειτουργεί. Με τον νόμο 4452/2017, το Τμήμα Μειονοτικής Εκπαίδευσης στην Παιδαγωγική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου ιδρύθηκε επίσημα στη Θεσσαλονίκη.
- 114 Συνέντευξη με ανώνυμες πηγές, 25-26 Ιουνίου 2019.
- 115 Ό.π.
- 116 Ό.π.
- 117 Συνέντευξη με τον Αλή Χουσεϊνογλου.
- 118 Συνέντευξη με τον Πρόεδρο της ΒΤΤÖΒ, 25 Ιουνίου 2019.
- 119 Συνέντευξη με ανώνυμες πηγές, 25-26 Ιουνίου 2019.
- 120 Ό.π.
- 121 Γραπτή απάντηση της Περιφερειακής Διεύθυνσης Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, με ημερομηνία 1 Αυγούστου 2019.
- 122 Παρέμβαση από την Ελλάδα, EFMI, ό.π.
- 123 Ό.π.
- 124 Γραπτή απάντηση της Περιφερειακής Διεύθυνσης Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης.
- 125 Συνέντευξη με τον πρόεδρο της ΒΤΤÖΒ, 25 Αυγούστου 2019.
- 126 Παρά το γεγονός ότι το 2006 η διάρκεια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης αυξήθηκε στα 10 χρόνια, εκπρόσωποι μειονοτήτων ισχυρίζονται ότι οι κρατικοί υπάλληλοι σχεδόν ποτέ δεν επιβάλλουν αυτόν τον κανόνα όταν πρόκειται για μειονοτικούς μαθητές.
- 127 Συνέντευξη με τον Πρόεδρο της ΒΤΤÖΒ, 25 Ιουνίου 2019.
- 128 Διαβούλευση με τους εκπροσώπους της WTMUGA και της ΠΕΚΕΜ.
- 129 Συνέντευξη με ανώνυμη πηγή, 25 Ιουνίου 2019.
- 130 Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, «Έκθεση της ανεξάρτητης εμπειρογνώμονος για ζητήματα μειονοτήτων, Gay McDougall, για την αποστολή της στην Ελλάδα», 18 Φεβρουαρίου 2009, HRC/10/11/Add.3, παρ. 27.
- 131 Παρέμβαση από την Ελλάδα, EFMI, ό.π.
- 132 Συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ροδόπη, 25 Ιουνίου 2019.
- 133 Συνέντευξη με τον εκλεγμένο Μουφτή Ξάνθης.

- 134 Συνέντευξη με την Ομοσπονδία Τούρκων της Δυτικής Θράκης στην Ευρώπη (ABBTF), μέσω Skype, 19 Ιουλίου 2019.
- 135 Συνέντευξη με τον Πρόεδρο της ΒΤΤÖΒ, 25 Ιουνίου 2019. Βλέπε επίσης Hayrullah *et al.*, ό.π., σελ. 29.
- 136 Hüseyinoğlu, 2012, ό.π., σελ. 239-243.
- 137 Ό.π.
- 138 Διαβούλευση με τους εκπροσώπους της WTMUGA και της ΠΕΚΕΜ.
- 139 Δεν έχουν Ρομά συνεργάτες σε αυτές τις πιλοτικές τάξεις του νηπιαγωγείου, καθώς δεν υπάρχουν ειδικευμένοι νηπιαγωγοί που να μιλάνε Ρομανί.
- 140 Παρέμβαση από την Ελλάδα, ΕΦΜΙ, ό.π.
- 141 Συνθήκη της Λωζάνης, άρθρα 40-41, σε συνδυασμό με το άρθρο 45.
- 142 Βλέπε Επιτροπή Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων, Γενικό Σχόλιο 13 σχετικά με το δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθρο 13 του Συμφώνου), 8 Δεκεμβρίου 1999, παρ. 6, 28 και 50.
- 143 Το ίδιο ισχύει και για άλλα ζητήματα που επηρεάζουν τη ζωή της τουρκικής μειονότητας, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που συζητούνται στην έκθεση, όπως θέματα αναγνώρισης και θρησκευτικής αυτονομίας.
- 144 UNDM, άρθρο 4.3.
- 145 ΟΑΣΕ, Συστάσεις της Χάγης για τα Εκπαιδευτικά Δικαιώματα των Εθνικών Μειονοτήτων, Οκτώβριος 1996, παρ. 17.
- 146 Εγχειρίδιο του ειδικού εισηγητή των Ηνωμένων Εθνών για τα μειονοτικά θέματα, *Language Rights of Linguistic Minorities: A Practical Guide for Implementation* [«Γλωσσικά δικαιώματα των γλωσσικών μειονοτήτων: Πρακτικός Οδηγός Εφαρμογής»], 2017, σελ. 17.
- 147 Ό.π.
- 148 Γραπτή απάντηση της Περιφερειακής Διεύθυνσης Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης.
- 149 Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης, *Minority Schools in Albania* [«Μειονοτικά σχολεία στην Αλβανία»], a/B64, Συμβουλευτική Γνωμοδότηση της 8ης Απριλίου 1935.
- 150 Φόρουμ για τα θέματα των μειονοτήτων, Δεύτερη Συνεδρίαση, Γενεύη, 12-13 Νοεμβρίου 2009, έγγραφο τεκμηρίωσης της ανεξάρτητης εμπειρογνώμονος για ζητήματα μειονοτήτων («IEMI»), Gay McDougall, σχετικά με τις μειονότητες και την αποτελεσματική πολιτική συμμετοχή, 9 Οκτωβρίου 2009 (A/HRC/FMI/2009/3), παρ. 26. Έκθεση της ανεξάρτητης εμπειρογνώμονος για ζητήματα μειονοτήτων, Gay McDougall, σχετικά με τις μειονότητες και την αποτελεσματική πολιτική συμμετοχή: εξέταση της νομοθεσίας και των εθνικών πρακτικών, 10 Ιανουαρίου 2010 (A/HRC/13/23), παρ. 52-55.
- 151 Διαβούλευση με τον πρόεδρο και μέλη του Κόμματος Ισότητας, Ειρήνης και Φιλίας, Κομοτηνή, 26 Ιουνίου 2019.
- 152 Συνέντευξη με τη Hülya Emin, Κομοτηνή, 26 Ιουνίου 2019.







# για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και των αυτόχθονων πληθυσμών

## Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης: Ένας μακροχρόνιος αγώνας για δικαιώματα και αναγνώριση

Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης κατοικεί στην περιοχή εδώ και αιώνες. Ωστόσο, παρά μια σειρά προστατευτικών μέτρων στο εσωτερικό και το διεθνές δίκαιο, εξακολουθεί να μην αναγνωρίζεται από την ελληνική κυβέρνηση. Η έκδοση *Η τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης: Ένας μακροχρόνιος αγώνας για δικαιώματα και αναγνώριση* επισημαίνει τα εμπόδια που εξακολουθεί να αντιμετωπίζει σήμερα η κοινότητα.

Αυτή η κατάσταση έχει σαν αποτέλεσμα να επιβάλλονται πολλοί και διάφοροι περιορισμοί στην ικανότητά τους να ιδρύουν σωματεία και συλλόγους, να ασκούν την κουλτούρα τους και να παρέχουν εκπαίδευση στην τουρκική γλώσσα, γεγονός που αποτελεί σοβαρή απειλή για την ταυτότητα, τη

συμμετοχή και την αυτοέκφρασή τους. Η τουρκική μειονότητα αντιμετωπίζει επίσης ορισμένα εμπόδια στις θρησκευτικές ελευθερίες της, στα οποία συμπεριλαμβάνεται η κρατική παρέμβαση στον διορισμό των πνευματικών ηγετών της.

Τα δικαιώματα της τουρκικής μειονότητας εξακολουθούν να καθορίζονται από ένα πλαίσιο που θεσπίστηκε πριν από σχεδόν έναν αιώνα, παρά τη συμμετοχή της Ελλάδας σε πλήθος διεθνών συνθηκών για τα ανθρώπινα δικαιώματα και παρά τις υποχρεώσεις της ως μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, οι ελληνικές αρχές πρέπει να λάβουν άμεσα μέτρα για να αναγνωρίσουν την τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και να άρουν όλα τα εμπόδια για την πλήρη απόλαυση των δικαιωμάτων τους.

ISBN 978-615-00-6414-7.

**Minority Rights Group Europe** c/o NEKI, Ulloi Utca 68. 11.em. 15. H-1082 Budapest  
Τηλ +44 (0)20 7422 4200 Fax +44 (0)20 7422 4201 Email [minority.rights@mrgmail.org](mailto:minority.rights@mrgmail.org)  
Website [www.minorityrights.org](http://www.minorityrights.org)  [www.twitter.com/minorityrights](https://www.twitter.com/minorityrights)  [www.facebook.com/minorityrights](https://www.facebook.com/minorityrights)

Επισκεφθείτε το **Minority Voices Newsroom** για ιστορίες από μειονότητες και αυτόχθονες λαούς σε όλο τον κόσμο  
[www.minorityvoices.org](http://www.minorityvoices.org)